

György Kádár

Johdatus uralilaiseen filosofiaan

*”Kaikki olemassaoleva on olemassa
vain johonkin toiseen olemassaolevaan suhteutettuna”*

– uralilaisen filosofian peruspiirteitä
Sándor Karácsonyn ja Gábor Lükőn
yhteisöllispsykologisten ja kielifilosofisten
havaintojen pohjalta

Alkuperäisen teoksen Контуры уральской философии. (Монографические исследования: этнология) издательства АКАДЕМИЯ, Moskova 2006, uusittu laitos

Saatesanat: Aleksandra Seldjukova, Venäjän tiedeakatemia, Kieli-instituutti

Jälkipuhe: Jaan Kaplinski

Ammattitarkastaja: N. K. Loskareva

Suomen kielen tarkastajat: Sinikka Pohjola ja Merja Eskelinen

Venäjänkielisen esipuheen suomentaja: Nina Arve-Airanne

Takakannen englanninkielinen teksti: Marianne Tharan

Taitto: Jussi Virratvuori / Viestintätoimisto Kirjokansi

Kustantaja: Arator Oy

Painopaikka:

Etelä-Pohjanmaan kulttuurirahasto on avustanut teoksen julkaisemista.

*Nykypäiviimme saakka ansaitsemattomasti huomiotta jätetyn opettajani,
Gábor Lükőn,
kunniaksi,
jonka syntymästä tuli äskettäin kuluneeksi 100 vuotta*

SAATESANAT	7
VENÄJÄNKIELISEN LAITOKSEN SAATESANAT	8
1. JOHDANTO	16
1.1. Unkarin ja muiden suomensukuisten kansojen kulttuurien erikoisuuksia	16
1.2. Tähänastisia kulttuurihistoriallisia ja -poliittisia aiheen esille nostamisen esteitä	19
2. TAVOITTEET JA TUTKITUN MATERIAALIN LAAJUUS	25
3. SUOMENSUKUISTEN (URALILAISTEN) KANSANRYHMIEN YHTEENKUULUVUUDESTA	27
4. KIELI JA AJATTELU – YLEINEN VIITEKEHYS	44
4.1. Kielen ja ajattelun, maailmankatsomustavan sekä maailmankatsomuksen välisen suhteen mahdollisuus kieliteorioissa ja kielifilosofisissa tutkimuksissa	44
4.2. Erilaiset kielelliset, musiikillisen ajattelun ja kuvan sisäistämiskeinot kognitiivisen neuropsykologian tutkimusten valossa	51
5. SUOMALAIS-UGRILAISET ”PUOLISKOT” KESKENÄÄN – SUOMALAIS-UGRILAISEN YHTEISÖSIELUN ÄLYLLISEEN, TUNTEESEEN JA TAHTOON PERUSTUVA SUHTAUTUMINEN	53
5.1. Suomalais-ugrilaisen yhteisöllissielun älyllinen (kielellinen) suhtautuminen ja sen ilmenemismuotoja	54
5.1.1. Unkarilaisten ja suomalais-ugrilaiden kansojen kielellisen ajattelun ominaisuuksista yleisesti	54
5.1.2. Suomensukuisten kansojen konkreettinen ajattelu ja sen heijastuminen heidän kieltensä morfologiaan ja äänneoppiin – suomalais-ugrilaiset puoliskot ja suomensukuisten kielten suuntakolminaisuus	60
5.1.3. Konkreettiseen havaitsemiseen ja suhteuttamiseen perustuvan ajattelutavan käsitteenmuodostus ja käsitteiden käyttö	70
5.1.4. Suhteuttaminen sanarakenteissa, lauseen rakenteissa rakenteissa ja sivulauseiden välillä	78
5.1.5. Suhteuttaminen suomalais-ugrilaisessa syntaksissa	88

5.2. Suomalais-ugrilainen ”yhteisösielun” tahdollinen suhtautuminen – ”puoliskoni”	93
5.3. Suomalais-ugrilaisen yhteisösielun tunteenomaisen suhtautuminen	109
5.3.1. Yleisen suomalais-ugrilaisen taideteorian perusteita – Adyn, Karácsonyn sekä Lükön elämäntyön pohjalta	109
5.3.2. Suomalais-ugrilainen ajattelutapa kuvaama-, elokuva- ja teatteritaiteessa	121
5.3.3. Suomensukuisten kansojen ajattelutapa musiikissa	125
6. SUOMALAIS-UGRILAISTA KIELTÄ PUHUVAN IHMISEN MAAILMA – OBJEKTIIVIS-PRIMITIIVISEN RINNASTEISEN AJATTELUN FILOSOFIA	139
6.1. Suomalais-ugrilaista kieltä puhuvien ihmisten logismit ja niiden piirteitä – filosofisen ajattelun perusteita	139
6.1.1. Suomalais-ugrilaista kieltä puhuvien ihmisten logismit	139
6.1.2 Suomalais-ugrilaista kieltä puhuvien ihmisten logismien piirteitä	149
7. SUOMALAIS-UGRILAISTA KIELTÄ PUHUVA IHMINEN JA HÄNEN ELÄMÄNSÄ AVARUUDESSA JA AJASSA	156
8. FILOSOFISIA JA PEDAGOGISIA KYSYMYKSEN-ASETTELUJA SUOMALAIS-UGRILAISIN JA INDOEUROOPPALAISIN SILMIN	166
9. YHTEENVETO	171
9.1. Yhteenveto ihmisaivojen kognitiivista toimintaa tutkivien (aivo)tutkimuksien valossa	171
9.2. Yhteenveto suomalaisen ja unkarilaisen kirjallisuuden vertailun valossa	175
LOPPUMIETTEITÄ	177
LYHENTEET	179
AMMATTIKIRJALLISUUS	180
LIITEET	186
Jaan Kaplinski: JÄLKIPUHE	201

TEKIJÄN SAATESANAT

Jyväskylän yliopiston Hungarologian laitos pyysi minua kirjoittamaan tämän teoksen noin viisi vuotta sitten. Tartuin työhön ilomielin, mutta heti alkuvaiheessa työ alkoi venyä. Syynä siihen eivät olleet ainoastaan oman koulutyöni kiireet. Joshkar-Olan fennougristi-kongressissa minulle avautui tilaisuus keskustella aiheesta tshuvassi-, mari-, karjalais- ja komilaiskollegoiden kanssa, jolloin kävi ilmi, ettei tällainen aihe ollut heille ollenkaan vieras vaan päinvastoin. He olivat itsekkin pohtineet sitä. Tämä kokemus puolestaan rohkaisi minua kirjoittamaan aiheesta alun perin suunniteltua laajemmin. Katsoin kuitenkin tarpeelliseksi viitata työssäni mahdollisimman paljon muiden ja erityisesti tunnettujen tutkijoiden tuloksiin korostaakseni sitä, että uralilaisen filosofian mahdollisuutta on jo aiemmin mietiskelty.

Työni ensimmäisen version lähetin vuonna 2006 Moskovaan jatkokeskustelujen pohjaksi, mutta se julkaistiin siellä välittömästi sellaisenaan. Kädessänne oleva kirja on moskovalaisen Academia-kustantamon julkaiseman teoksen korjattu ja laajennettu laitos.

Haluan täten kiittää Aleksandra Seldjukovaa (Venäjän tiedakatemian kieli-instituutti) ja hänen kollegoitaan monista arvokkaista neuvoista ja uusista ajatuksista, Kalervo Airannetta ja Veikko Vörlundia arvokkaista Suomen historiaan liittyvistä tiedoista, professori Yrjö Varpiota (Turun yliopisto) ja Anne Tienhaaraa (Onkilahden koulu), jotka kiinnittivät huomioni muun muassa Knut Pippingin, Fedor Dostojevskin ja August Strindbergin töihin, Zoltán Kádária eurooppalaisesta oikeusjärjestelmästä antamistaan vihjeistä sekä niitä Onkilahden koulun työtovereitani, jotka osoittivat ymmärtämystä ja tukivat työskentelyäni.

Vaasa-Gödöllő, 2009

György Kádár

VENÄJÄNKIELISEN LAITOKSEN SAATESANAT

Eri foorumeilla, kongresseissa, symposiumeissa ja konferensseissa tapahtuva suomalais-ugrilaisten kansojen moninaisten ongelmien pohdinta johtaa aina seuraavanlaiseen loppupäätelmään: *”kielen säilyttäminen ja kulttuurin kehittäminen kirjallisuuden ja filosofian kautta jää uralilaisten kansojen kaikkein välttämättömmäksi tehtäväksi”*. Mitä tällä suomalais-ugrilaisten tai uralilaisten kansojen filosofialla sitten tarkoitetaan? Ennen kuin aloin kirjoittaa tämän julkaisun johdantoa, kävin keskustelua uralilaisesta filosofiasta henkilön kanssa, joka hämmästeli kovasti ja sanoi, että *”periaatteessa tämänkaltaista filosofiaa ei voi olla, koska uralilaiset ts. suomalais-ugrilaiset kansat asuvat hajallaan eikä heillä ole omaa yhtenäistä valtiota”*. Tarvitsevatko kansat välttämättä valtioita, jotta niillä voisi olla olemassa omaa filosofiaa? Eikö riitä, että niillä on samankaltainen, syvälinen maailmankatsomuksellinen perusta ja ympäröivän maailman taju samankaltaisine ajattelutapoineen. Riippumatta siitä, tunnustetaan ko uralilaisen filosofian olemassaolo vai ei, on olemassa ajattelun, maailman tajuamisen tavat ja keinot, jotka erottavat suomalais-ugrilaiset kansat toisista kansoista ja kansallisuuksista. Kuitenkin lienee niin, että mikä hyvänsä vieraasta filosofiasta saatu tietämys jää pelkäksi tietämykseksi, ulkokohtaiseksi tiedoksi, jota voivat hyödyntää erittäin harvat. Tavallisen ihmisen elämä perustuu kuitenkin fundamentaalisiiin näkemyksiin, jotka ovat esi-isiltä perittyjä ja tahdosta riippumattomia.

Täytyy tunnustaa, että varsinkin Venäjän keskisissä osissa asuvat fenno-ugrit altistuivat aiemmin pakosta ja altistuvat nykyään omasta tahdostaan voimalliselle yhdentymiselle vaikkapa nimitämällä itseään venäläisiksi. Mutta syvällä alitajunnassaan, missä syvin maailmankatsomus muodostuu ja säilyy, he ovat jääneet samankaltaisiksi kuin esi-isänsäkin olivat. He ovat mordvalaisia, komeja, udmurtteja, marilaisia ja niin edelleen. Tästä voidaan vetää sellainen rohkea johtopäätös, että suuri osa keskisen ja pohjoisen Venäjän asukkaista on keskenään assimiloituneita fenno-ugre-

ja, jotka tuntevat uralilaisen elämänfilosofian itselleen läheiseksi. Näistä fenno-ugreista on varmaan kiinnostavaa lukea tämän kirjan tekijän tutkimuksia ja löytää niistä jotain läheistä ja omaa.

Mielenkiintoista oli havaita, että useimmissa suomalais-ugrilaisissa kielissä kehon parillisista osista käytetään yksikköä, ja nuori venäläinen aspiranttikielitieteilijä-tuttavani totesi omaksikin yllätyksekseen, että myös venäjän kielessä esiintyy puoli jalkaa ja puoli kättä merkiten yhtä jalkaa ja yhtä kättä.¹ Selvisi, että kun marilaisilla esimerkiksi ”puoli jalkaa” on ’yksi jalka’ ja ”puoli kättä” on ’yksi käsi’ (marin kielen peljolan merkitsee: yksijalkainen, ja *pelkidan* yksikätkäinen), niin venäjän kielessä on ilmaisu: katsoa ”puolisilmällä” eli katsoa siristämällä, peitetyin silmin. Marin kielessä vastaavasti *pelshintsha dene ontshas* merkitsee: katsoa yhdellä silmällä ja *pelshentshan*: yksisilmäinen. Ei siis ollut lainkaan hämmästyttävää, että tällä nuorella naisella on alitajuisesti säilynyt jonkinlainen suomalais-ugrilainen näkemyksen siru muinaisilta esi-isiltään, jotka olivat peräisin Vladimirin alueelta ja sukunimen etymologia viittaa mordvalaiseen alkuperään.

Venäjäksi on julkaistu suomalais-ugrilaisten kansojen ajattelutapoja tutkiva teos ”Ensi pääsky”. Se on uralilaisen filosofian peruspiirteiden syvälinen tutkimus, joka perustuu Sándor Karácsonyn ja Gábor Lükön kollektiivis-psykologisiin ja lingvistis-filosofisiin havaintoihin. Venäjänkielisille, mukaan lukien myös suomalais-ugrilaisten kansojen edustajat, nämä nimet ovat vähemmän tuttuja. Edellä mainittuun tematiikkaan perustuvan venäjän kielisen kirjan julkaiseminen oli kauan odotettu tapahtuma. Meidän suomalais-ugrilaisten halu tunnistaa itsemme ja saada tietää, keitä me tosiasiaassa olemme, on leijunut ilmassa ainakin viimeiset parikymmentä vuotta eli siitä lähtien kun kaikki suomalais-ugrilaiset kansat, Venäjän laajalle alueelle sirotellut mukaan lukien, saivat mahdollisuuden tiiviiseen kanssakäymiseen niin keskenään kuin rajojen takaisten suomalais-ugrilaisten kansojen edustajien kanssa. Nämä nykyisen Venäjän alueella jo kauan ennen vanhan Venäjän syntyä asuneet kansat ovat olleet

¹ Vrt. suomen kielen *jalkapuoli* ja *käsiapuoli* (ks. alempana, kääntäjä)

kosketuksissa etnisesti vieraitten kansojen kanssa. Heidän välillä on tapahtunut traditioiden ja tapojen vuorovaikutusta sekä kielen ja kulttuurin rikastumista siinä määrin kuin kansat ovat halunneet toisiltaan vastaanottaa. Vaikka nuo vieraat kulttuurivaiikutteet ovat henkisesti rikastuttaneetkin, eivät uralilaiset kansat kuitenkaan ole sulautuneet etnisiin naapureihinsa, vaan ovat säilyttäneet ja kehittäneet omaa maailmankatsomustaan, perustusta henkisille juurillensa. Tämä taas on ravinnut ja kehittänyt heidän elämänfilosofiaansa. Uskomukset näistä uralilaisen yhtenäisyyden juurista ovat säilyneet meidän aikaamme saakka. Kaikkien etnisten suomalais-ugrilaiden kansojen vanhana uskontona oli pakanuus, mikä esiintyy elinvoimaisena meissä jokaisessa kutsumepa itseämme muslimiksi tahi kristityksi tai muuksi sellaiseksi. Meille tärkeintä on jumaluuden läsnäolo meissä jokaisessa. Näemme jumalan läsnäolon kaikessa, minkä luoja on luonut, siis kaikessa olemassa olevassa.² Kaikki fenno-ugrit ovat eläneet ja elävät sopusuunnassa luonnon, heitä ympäröivän maailman ja naapurikansojen kanssa.

Tunkeileva, ympätty kristillisyyden on ollut suomalais-ugrilaisen identiteetin vesittämisen voimallisimpana aiheuttajana. Venäjällä ovat siitä huolimatta vallitsevana yleismaailmallisesti toimivat filosofiset mallit, jotka vastaavat suomalais-ugrilaiden kansojen henkeä. Tämänkaltaisen väitteen todisteena voi pitää merkittävän suurella venäläisellä kansanosalla - nimenomaan venäläisellä, ei slaavilaisella - esiintyvää ylenpalttista ystävällisyyttä, myöntyvyyttä, luonteen pehmeyttä, vahvan aggressiivisuuden puutetta, pyrkimystä emotionaaliseen läheisyyteen toisen ihmisen kanssa, elämäntapaa, ajatusmaailmaa ja valmiutta erilaisten etnisten yhteisöjen poikkeamien ymmärtämiseen. Ellei suurimmalla osalla Venäjän monikansallista asujaimistoa olisi näitä maailmankatso-muksellisia ominaisuuksia, olisivat selkkauksen mahdollisuudet perestroikan yhteydessä sen alueella huomattavasti lisääntyneet.

² Vrt. Sándor Karácsony: A magyarok Istene. (= Unkarilaisten jumala) Budapest, 1935.

Eräs aikamme suurimmista ajattelijoista, Deepak Chopra, sanoo: ”Esimerkiksi keskustelu siitä, miten sota voidaan lopettaa, on osoittautunut täysin hedelmättömäksi, koska toistaiseksi vielä tarkastelen itseänikin erillisenä persoonallisuutena. Ja minun «minäni» on vastakohtana lukemattomalle määrälle «heitä» – toisia yksilöitä, jotka haluavat samaa mitä minäkin, toisin sanoen väkivalta perustuu itsensä asettamiseen toisia vastaan. «Toiset» eivät milloinkaan anna periksi, eivät milloinkaan antaudu. He taistelevat aina paikastaan auringon alla. Ja kun paikat auringon alla ovat meillä toistaiseksi erilaiset, me emme onnistu hajottamaan väkivallan noidankehää.” (Deepak Chopra: *The Book of Secrets*.) Mainitun teoksen johtopäätös: *”Sanan ’puoli’(unkarin fél) laaja käyttö suomalais-ugrilaisissa kielissä merkitsee, että puhutaan erikoisnäkemyksestä, maailmankatsomuksesta, joka läpäisee koko ajattelutavan. Ja jos indoeurooppalaisten kansojen näkemyksen mukaisesti jokainen ihminen on autonominen yksilö, jotain kokonaista, jolla on oma kielensä, oma tahtonsa, oma taiteensa, joita hänen on mahdollisuuksien mukaan toteutettava yhteiskunnallisessa elämässään toisten vastaisesti, niin suomalais-ugrilaisten kansojen elämän periaatteiden mukaisesti jonkun elämä saa merkityksen, inhimillisen merkittävyyden vain toisen «puolensa» elämän ykseydessä. Vain silloin meidän toimintamme on järjellistä. Tämänkaltainen maailmankäsitys töin tuskin kantaa, jos toiset ihmiset yrittävät alistaa sinut valtaansa, yrittävät pakottaa sinut omaan autonomiaansa, pakottaa totaalisesti, kun sinulle ylhäältäpäin vain sanellaan, ja jos ei kukaan koskaan anna periksi omasta totuudestaan.”* Siksi suomalais-ugrilaisten kielten periaatteiden mukaisesti ajattelevasta ihmisestä tuntuu luonnollisimmalta rinnasteinen suhtautuminen osapuolten kesken. Ja kuten Karácsony sanoo: luontevin muoto ihmisten välisessä kanssakäymisessä on perhekeskeisyys.

On kaksi erilaista filosofista lähestymistapaa, jotka samassa määrin selittävät konfliktipesäkkeiden puuttumisen suomalais-ugrilaisilla alueilla. Joissakin suomalais-ugrilaisissa tasavalloissa, esimerkiksi Marin tasavallassa, vieras johtava kerrostuma pitää

marilaisten jokapäiväistä elämää ja elämäntavan vaatimattomuutta takapajuisuutena, koska se ei ollenkaan tunne tämän kansan maailmankatosmusta eikä maailmantajua. Ja valittaessa mahdollisia keinoja myönteisten ja tuottavien tulosten saavuttamiseksi on herkkäuskoisuutta pidetty nationalismina, jolloin ei nyt varsinaisesti yritettäisi tuhota, mutta ainakin haluttaisiin selvittää välit etnisen ryhmän ja sen elämäntunnon kanssa.

Tehokasta toimintaa haluaville johtajille tämä teos voi olla avuksi. Itse asiassa mikä tahansa osa, jokainen kirjan sivu antaa avaimen pohdintaan. Esimerkiksi osa, jossa tekijä puhuu historioitsijoista, jotka *”ajattelevat, ettei koskaan ole ollutkaan oma-peräistä keskieurooppalaista yhteisyyttä, kohtaloiden keskinäistä yhteyttä”*, johtaa ajattelemaan, missä sitä sitten on. Onko sitä ollut muinaisella Venäjällä, suomalais-ugrilaisten kansojen historiallisilla paikoilla, joille vanha Venäjä syntyi? Ne ovat alueita, jotka alkoivat muodostaa vanhan Venäjän asutuksen pääosan ja jotka assimiloituivat historian saatossa. Ainoassakaan keskikoulun historian oppikirjassa ei ole minkäänlaisia mainintoja tästä. Historioitsijamme haluavat, että me jo lapsuudesta lähtien kiinnostuisimme vieraasta historiasta emmekä omastamme. Tietenkin muinaisen Kreikan tai Rooman tuntemus, samoin kuin Ranskan ja Italian vallankumousten tuntemus ja niin edelleen, on näköpiirin avartamiseksi hyödyllistä ja tarpeen, varsinkin päätettäessä keskikoulu ja pyrittäessä korkeakouluun. Mutta hyödyllisempää sydämen ja järjen samoin kuin henkisyysdenkin kannalta olisi oman kotimaan tuntemus alkaen muinaisajoista.

Nojautuen unkarilaisten filosofien teoksiin kirjan tekijä György Kádár kehittelee heidän konseptioitaan vielä syvemmin ja laajemmin osoittaen suomalais-ugrilaisten kansojen kulttuurin, maailmanhavainnoinnin, maailmankatsomuksen sekä elämäntavan erikoispiirteet niin musiikin, matematiikan kuin kielen alueilla huomioiden lingvistiset, lingvistis-filosofiset ja neuropsykologiset tutkimukset, käyttäen hyväkseen perusesimerkkejä unkarilaisen ja suomalaisen kulttuurin piiristä. Suomalais-ugrilaisen vertailevan kulttuurintutkimusteorian perusteet luoneen Gábor

Lükön jäljissä kirjan tekijä kiinnittää huomiota hänen ideoitaan lainaten ja laajentaen esimerkkien tarkasteluun. Teoksen tekijä osoittaa uralilaisten kielten sukulaisuuden kulttuurisessa, kielellisessä suhteessa ja todistaa suomalais-ugrilaisten kansojen kulttuurisen koherenssin.

Tähän asti vain unkarilaisen kansan ajattelutapaa on tutkittu tieteen vaatimusten mukaisesti sivuten intellektuaalis-kielellisiä, yhteiskunnalliseen tahtoon perustuvia ja emotionaalis-taiteellisia yhteisiä suomalais-ugrilaisia ilmiöitä, mutta myös tunnustaen mahdottomuuden seikkaperäisemmin vastata kaikkiin kysymyksiin. Teoksen tekijä asettaa toivonsa siihen, että tulevaisuudessa eri tieteenalojen specialistit voisivat laajentaa kaikkien uralilaisten kansojen kulttuurianalyysiä.

Tekijä on toteuttanut määrätietoisia tarkoituspäriään avarasti ja kiinnostavasti konkreettisen materiaalin avulla. Se tarjotaan siten, että se saa lukijan kiinnostuksen heräämään, koskettaa elävyydellään, houkuttelee tutustumaan tutkimuksen sisimpään ja antaa mahdollisuuden pohdintaan. Muusikoille se tarjotaan musiikin kielellä, mikä omaperäisyydessään välittää fenno-ugrien emotionaalista maailmaa. Runoilijat, kirjailijat, dramaturgit ja kirjallisuuden harrastajat voivat vastaanottaa runollisuuden, joka on läsnä suomalais-ugrilaisessa kirjallisuudessa. Se antaa etusijan rinnasteiselle pohdinnalle ja esittää *”havaitun todellisuuden (realiteetin), särkien sen osiin ja kooten osaset toisiin toisiinsa liittäen”*. Kielitieteilijälle materiaali avaa suomalais-ugrilaisten kielten sellaisen luonteenomaisen erikoispiirteen kuin puhujan kolmisuuntauksen, mikä tuo esiin *”materiaalin suhteessa paikkaan, ajankohtaan eli hetkeen ja kuuntelemaan osapuoleen”*, sekä uralilaisen kielellisen systeemin, lauserakenteiden erikoistunto-merkit ja niin edelleen. Taiteilijoita, dramaturgeja ja elokuvaohjaajia voi kiinnostaa materiaali, joka selittää suomalais-ugrilaisen taiteen omaleimaisuutta ja arvoituksellisuutta. Tämä kirja ruokkii pohdintaa ja antaa samalla sysäyksen etsintöihin niin kansatieteilijöille, psykologivisteille, kulttuurintutkijoille, sosiologeille, poliitikoille kuin kaikkien humanististen tieteiden tutkijoille. Täyty-

nee tunnustaa, että ei ole olemassa venäläisten oppineiden tutkimuksia, jotka koskisivat uralilaista filosofiaa. Olisi tarpeen, että ”tiedemiehet, jotka «perin juurin» tuntevat ugrilaisen kulttuurin, syntyisivät jonkin suomalais-ugrilaisen kansan maailmankatsomukseen ja antaisivat perusteellisen ja totuudellisen kuvauksen siitä tutkijoille, jotka harrastavat muita kieliä ja sen jälkeen vertailisivat saavutettuja tuloksia”. Olemassa olevat suomalais-ugrilaisten kansojen ongelmat johtuvat niin erikoisalan kirjallisuuden kuin informaation puutteesta. Mahdolliset tutkimukset, jotka perustuvat kyseiseen teokseen, auttavat selvittämään syitä, joiden takia keskeisen Euroopan suomalais-ugrilaisten maiden ja Venäjän suomalais-ugrilaisten tasavaltojen sofokratialla on ollut ja on vieras alkuperä. Epäilemättä sen tärkein syy piilee suomalais-ugrilaisten kansojen filosofiassa, voisiko se olla tuo Karácsonyn ”vapauden kaava”?

Tutkimukset voivat tarjota avun suomalais-ugrilaisten kansojen etnisyyden ja kansalaisidentiteetin säilyttämiseksi sekä olla niiden ainutlaatuisen kulttuurin tukena! On erittäin toivottavaa, että tämä mitä arvokkain teos osoittautuu siksi taimeksi, josta aikanaan kasvaa suomalais-ugrilaisen filosofian tuuhealehväinen puu.

Dr. Aleksandra Seldjukova
Venäjän Tiedeakatemia
Kieli-instituutti

*(Kieli) "... muotoilee ajatustamme muotoa ja luonnetta ja vaikuttaa niihin,
ja saa aikaan niiden erilaiset kombinaatiot ja assosiaatiot ..."*

*"Kuten esineet saavat monenlaisia ja erilaisia värejä sen lasin värin mukaan,
jonka läpi meidän annetaan niitä katsella,
siten mielteetkin saavat pakostakin erilaisia muotoja kielen mukaan (...)"*

*"Sillä kunkin kielen oma erikoinen laatu saa aikaan myös oman
ja erilaisen ajattelutavan, ja synnyttää muista poikkeavat miellekytkeymät"*
Henrik Gabriel Porthan (1739–1804)

*Olen elänyt,
sillä joskus elin - muille.
Endre Ady*

*Itä ja Länsi ovat toistensa vastakohtia
eikä kumpikaan ole ilman toista olemassa.
Chuang Tzu*

*"Kerro minulle, unohdan.
Näytä minulle, saatan muistaa.
Ota minut mukaan, niin ymmärrän."*
kiinalainen kansanviisaus

*"Vakavasti ottaen minä luulen, että täytyy olla äärimmäisen kansallinen
ollakseen kansainvälinen - silloin elokuva ymmärretään Kiinan muurilla asti."*
Aki Kaurismäki

1. JOHDANTO

1.1. Unkarin ja muiden suomensukuisten kansojen kulttuurien erikoisuuksia

Yleisesti. ”*To be is not always to be*” – tähän johtopäätökseen tuli Frode J. Strømnes vuonna 1974.³ Hän oli indoeurooppalaisten ja suomensukuisten kansojen ajattelutapaa vertailevan, suomalais-ruotsalais-norjalaisen kokeilevan tutkimusryhmän johtaja.

Musiikissa. Noin kolmekymmentä vuotta aikaisemmin Zoltán Kodály (1882–1967) totesi unkarilaisuuden musiikillista kieltä käsitellessään: ”C-duuri ei ole joka maailman kolkassa sama C-duuri.”⁴ Kodályin kanssa samaan aikaan - mutta paljon ennen kognitiivisten tieteiden syntyä - Gábor Lükö (1909–2001) löysi erilaiset aasialaisille, indoeurooppalaisille, slaavilaisille ja suomensukuisille kansoille ominaiset säveljärjestelmät,⁵ ja niiden toisistaan sekä eritoten Länsi-Euroopan seitsenasteikkoisuudesta, diatonismista (duuri-molli maailma) varsin poikkeavat sävelassosiaatiojärjestelmät. Esimerkiksi eräs näistä erikoisista säveljärjestelmistä, nimittäin hemitoninen eli diatonismin termein sanottuna puolisävelaskeleinen pentatoniikka tuntee – länsi-eurooppalaisin korvin kuunneltuna – kolmenlaisia sekunteja. Näistä suurin – diatonismin säveljärjestelmässä musisoivalle ihmiselle – suurelta terssiltä kuulostava *f-a* on samalla tavalla laskettava sekunniksi kuin kyseisen säveljärjestelmän toinen sekunti *a-b* tai *g-a*, jotka Länsi-Euroopassa kuulemme pieneksi ja suureksi sekunniksi. Nämä eivät ole tietenkään samanlaisia sekunteja, mutta silti ne ovat sekunteja, ovathan ne omassa säveljärjestelmässään vierekkäisiä intervaleja. Modernien kognitiivisten tieteiden kielellä sanottuna: ihminen, joka ”*on kotonaan*” hemitonisen pentatoniikan musiikkikulttuurissa, kuulee nämä intervallit samaten sekunteina eli vierekkäisinä asteina – eikä siis hyppyinä – kuten diatonismia

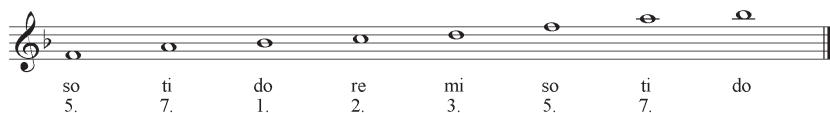
³ Strømnes 1974.

⁴ Kodály 1964 (1945) I. s. 174.

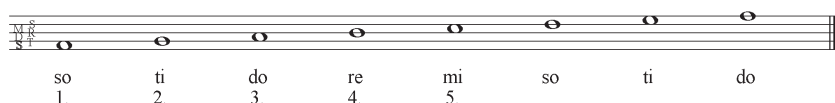
⁵ Lükö 2002.

tunteva ihminen kuulee omassa diatonismissaan mollin tai duurin pieniä tai suuria sekunteja.⁶

Nuottiesimerkki 1/a-b

a) hemitoninen pentatoniikka diatonismin järjestelmässä nuotintettuna

b) hemitoninen pentatoniikka omassa säveljärjestelmässään nuotintettuna

Gábor Lükő teki uuden, myöhemmin syntyneiden kognitiivisten tieteiden käytäntöä vastaavan, kumouksellisen oivalluksen saattamalla käytäntöön musiikkitieteen alalla sävelassosiaatiokäsitteen, joka säveljonon taksonomisluonteisen käsitteen sijaan kertoo jo musiikillisesta kielestä myös todellisesti, ei ainoastaan nimellisesti. Tämä käsite viittaa itsenäiseen - muista mahdollisesti poikkeavaan - musiikilliseen ajatteluun, itsenäisen sävelassosiaation olemassaoloon.

Matematiikassa. Gábor Lükő huomasi myös, että indoeurooppalainen ja uralilainen matemaattinen ajattelukin on erilaista. Ottakaamme taas esimerkkejä musiikin alalta: unkarin kielellä *négykezes* eli nelikätisen pianokappaleen soittamiseen tarvittaisiin oikeastaan neljä pianistia, *kétkezes* eli kaksikätisen soittamiseen kaksi, kun taas saksan *Klavier zu 4 Händen* (*vierhändiges Stück*) sekä englannin *piano for 4 hands* vaativat vain kaksi soit-

⁶ Lükő 2003 (1963), s. 157-181.

tajaa.⁷ Unkarilainen ihminen nimittäin nostaa kevyen tavaran *fél-kézzel* 'puolella kädellä', kun taas indoeurooppalainen ihminen tekee tämän saman asian toisella tai "toisella kädellä". Unkarilainen ihminen, joka menettää *fél szemét* eli puoli silmäänsä, jää ikuisesti *félszemű*:ksi eli silmäpuoleksi. Siitä lähtien hän näkee enää *fél szemére* eli puolella silmällään, kun taas indoeurooppalainen näkee vain "toisella" silmällään. Mikäli englantilainen on kuolemaisillaan, hän *have one foot in the grave*, hänellä on yksi jalka haudassa, kun taas unkarilainen *fél lábbal van a sírban* eli on puolella jalalla haudassa. Jos unkarilainen saa liian vähän ruokaa, *fél fogára se lesz neki elég* eli se ei riitä edes hänen puolelle hampaalleen.

Tämän matematiikan mukaan ihminen on yksinäänkin vain *fél ember* eli ihmisen puolikas, sillä ainoastaan kumppaninsa, esimerkiksi puolisonsa (unk. *felesége*) kanssa täydentyneenä hän muodostaa kokonaisen ihmisolennon. Indoeurooppalainen ihminen on jo yksikseenkin yksi itsenäinen, kokonainen olento. Asiaa käsitellään perusteellisemmin tuonnempana.

Kieliopissa. Indoeurooppalaisen käsityksen mukaisesti yksilöitä tarkoittavia sanoja⁸ kuten saksan *die Schwester, der Bruder, der Vater* ja niin edelleen, ei joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta ole uralilaisissa kielissä. Niitä ei esiinny yksinään myöskään unkarin kielessä, muutoin kuin sukulaissuhteissa, kun henkilöt tavallaan ovat jonkun omia: *az én hugom* 'minun pikkusiskoni', *az öcsém* 'pikkuveljeni', *az ő bátyja* 'hänen isoveljensä'. Eikä unkarin kielessä äitiäkään ole olemassa ilman lastaan taikka siskoja ilman sisaruksiaan. Äiti (*anya*) on aina jonkun äiti eli *anyja* ja sisko (*húg*) on taas aina jonkun sisko eli *huga*.

Nämä jälkimmäiset tiedot ja ilmiöt sallivat seuraavan johtopäätöksen: kun indoeurooppalaisilla kielillä ajatellaan ensisijaisesti abstraktien käsitteiden avulla, suomensukuiset kielet

⁷ Tämä tosiasia ei enää tule nykyunkarilaisen pianistin mieleen, sillä hän on jo tottunut saksankieliseen suorakäännökseen *négykezes zongoradarab* 'nelikäti-nen pianokappale'.

⁸ Saksan kielen abstrahoivat artikkelit jopa tähdentävätkin sitä, että kyseinen yksilö on ehjä kokonaisuus itseksensä.

suosivat ajattelemista suhteuttamalla asioita toisiinsa, asioita ajatellaan niiden yhteenkuuluvuudessa. Sándor Karácsony (1891–1952) ja Gábor Lükő, unkarilaisuuden ja fennougristiikan tutkimusten vaiennetut suurmiehet,⁹ tekivät omia löydöksiään näistä faktoista jo vuosikymmeniä sitten, mutta virallinen tiede on salaillut ja salailee osittain vieläkin näitä tutkimustuloksia.

1.2. Tähänastisia kulttuurihistoriallisia ja -poliittisia aiheen esille nostamisen esteitä

Työmme nimike voi meistä suomalaisista ja unkarilaisista sekä yleensäkin suomalais-ugrilaisista, ”uralilaisista” tuntua yllättävältä, jopa rohkealta. Uralilainen filosofia? Mitä ihmettä? Mitä se tarkoittaa? Mutta jos pystyisimme ajattelemaan ennakkoloolottomasti, meidän tulisi ainakin ihmetellä, miten on mahdollista, että koko suomalais-ugrilaisella kieliryhmällä ei ole vastaavaa itsenäistä maailmankatsomusta ja filosofista järjestelmää, mikä muilla kansoilla ja kieliryhmillä on? Saksalaisia, kiinalaisia, ranskalaisia, intialaisia, Länsi-Euroopan ja itäisten maiden filosofioita kirjastot ovat täynnä. Sen sijaan - lukuun ottamatta Sándor Karácsonyn¹⁰ ja Gábor Lükön¹¹ vaiennettuja töitä ja niteitä - uralilaisesta tai unkarilaisesta filosofiasta ei ole vielä syntynyt teoksia. Kysymyksen esille nostaminen olisi sitäkin ajankohtaisempaa, sillä uudemmat, nykyaikaiset kieliteoriat ja osittain myös aikaisemmat väittävät, että eri kielet niitä puhuvine kieliryhmineen edustavat kukin erilaisia tutustumisstrategioita sekä ajattelu- ja maailmankatsomustapoja. Kuitenkaan me ”suomalais-ugrilaiset” emme ole vieläkaan uskaltaneet nostaa esiin kysymystä siitä, mitä ajattelutapaa ja maailmankatsomustapaa suomalais-ugrilaiset kielet ja kulttuurit edustavat, miten ne eroavat muiden kielten ja kieliryhmien ajattelutavasta, mikä niissä on samanlaista, mikä erilaista?

⁹ perusteellisemmin tuonnempana

¹⁰ esimerkiksi Karácsony 1985 (1939)

¹¹ esimerkiksi Lükő 1998

Millä pystyy selittämään, ettei virallinen tiede ole tähän mennessä käsitellyt näitä kysymyksiä ja että nimikkeellä Ural-altáji filozófia (= uralilais-altailainen filosofia) syntyi tutkimus vasta vuonna 1999¹² ja että siitäkin tietävät vain harvat valitut?

Yleisesti tiedetään, että Länsi-Euroopan kulttuureissa elävien ihmisten on erittäin vaikeaa päästä oman sivistyksensä yli ja nähdä kauemmas. Ylemmyyden tunteesta johtuvien ennakkoluulojensa takia heistä usein tuntuu oikeutetulta luulla itseään muita kansoja edistyksellisemmiksi ja viisaammiksi. He pitävät itseään muille tavoiteltavana ihanteena, johon suuntaan pitäisi kaikkia muitakin kansoja paimentaa. Länsieurooppalaisen kulttuurin laaja levinneisyys, sen läsnäolo maailman joka kolkassa, saa tämän väestön uskomaan oman kulttuurinsa universaalisuuteen ja siihen, että senkin kansan, joka ei ole vielä päässyt näihin ”universaaliin korkeuksiin”, on se sisäistettävä. Saavuttuaan johonkin vieraaseen maahan nämä eurooppalaiset - luonnollisista psykologisista lainalaisuuksista johtuen - huomaavat ensin sellaista, jota itsekin tajuavat ja ymmärtävät helpommin. Useimmiten ne ovat joitain sellaisia ilmiötä, jotka ovat jonkun jo aikaisemmin siellä käyneen eurooppalaisen tuomia. Tällaiset ilmiöt ovat näin ollen lähimpänä heidän omaansa. Eikä meidän tarvitse etsiä näitä esimerkkejä kaukaisilta mantereilta. Kun länsieurooppalainen kuuntelija kuulee Johannes Brahmsin (1833–1897) *Unkarilaisia tansseja* tai Ferenc Lisztin (1811–1886) *Unkarilaisia rapsodioita*, hän uskoo kuulevansa unkarilaista musiikkia, sellaista, joka puhuttelee unkarilaisen ihmisen tunnemaailmaa. Todellisuudessa näiden teosten subjektiivinen, makeileva musiikillinen kieli on melko kaukana unkarilaisen ihmisen objektiivisesta, lyhytsanaisestä ja rinnasteisia rakenteita suosivasta sävelkielestä. Se on siitä niin kaukana, että vaikka hän arvostaisi suuresti Brahmsin ja Lisztin musiikillisia kannanottoja Unkarin kansan puolesta, ja vaikka hän tunnistaisi näistä teoksista Unkarin kansaa kohti säteilevää rakkautta, kuunnelleessaan tätä musiikkia hän melkein kärsii. Ehkäpä unkarilainen kuulija pystyisi ymmärtämään afrikka-

¹² Lükő 1999

laisen tuntemukset valkoisen ihmisen luullessa, että jazz, rap, pop ja rock perustuvat hänen kansansa, Afrikan kansojen musiikkiin. Muiden kulttuurien tajuaminen on niin vaikeaa, että tätä ansaa on vaikea välttää jopa sen, joka on vilpittömästi kiinnostunut toisesta kansasta, saati sen, joka ei tunne sen kansan kieltä eikä tapoja, ja mahdollisesti jopa ajattelee siitä väheksyvästi. Ja onhan sellaisia-kin, jotka suhtautuvat kyseiseen kansaan vihamielisesti.¹³

Tällaisia ilmiöitä voi löytää kulttuurologikin, joka tutkii nykyään itsenäisiä valtioita omaavien suomalais-ugrilaisten kansojen eli unkarilaisten, virolaisten ja suomalaisten, henkistä eliittiä, sofokratiaa. Nämä kolme kansaa ovat kuluneitten vuosisatojen aikana eläneet hyvin voimakkaan vieraan vaikutuksen, jopa poliittisen, taloudellisen ja kulttuurillisen painostuksen alaisina. Eikä niiden riippumattomuuskaan ole ollut itsestäänselvyys. Suomen valtio ei esimerkiksi ole vielä täyttänyt edes sataa vuotta. Näiden kolmen kansan historiallisessa kohtalossa on yhteistä, että ne ovat joutuneet kahden tulen, lännen ja idän väliin, ja että ne ovat historian kuluessa menettäneet kokonaan tai osittain omaa, ”kotimaista” sofokratiaansa, tai se on vaihtunut vieraaseen. Eikä näin muodostunut enemmän tai vähemmän vierasperäinen sofokratia ole aina kyennyt tuntemaan ja ajattelemaan yhtenäisesti uuden kansakuntansa kanssa.¹⁴ Sen sofokratian merkittävä osa ei ole tuntenut lainkaan rahvaan elämää eikä ajattelutapaa. Aina välillä on käynyt jopa niinkin, että rahvaan sisimmästä tulleet ilmaisut

¹³ ”... kulttuurin antaminen unkarilaisille on erittäin vaarallista...” -sanottiin eräissä 1700-luvun Itävallan valtioneuvoston istunnossa. (In: Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Familienarchiv, Hofreisen, Vol. 3. pag. 138.)

¹⁴ Esimerkki Suomen historiasta: ”Herttuan (Kaarle 1550–1600, G. K.) mesta-uksessa ei vuotanut niin suuria määriä Suomen aatelin verta, että sääty tämän jälkeen olisi kärsinyt verenvähyyttä, ja sen köyhtyminenkin jäi tilapäiseksi. Ja kuitenkin seuraukset ulottuivat kauas tuleviin aikoihin. Suomen 1500-luvun poliittinen johtajisto, aateli, ei tosin ollut ajatellut kansallisesti siinä mielessä, mitä myöhemmin romantiikka tarkoitti kansallisella, mutta se oli tuntenut kuuluvansa yhteen ja oli katsellut asioita suomalaisesta erityisnäkökulmasta. Herttuan voiton jälkeen ei alistettu Suomen aateli enää koskaan ollut muodostava yhtenäistä johtajistoa.” Pirinen-Jutikkala 2002. s. 122-123

ovat nostattaneet siinä pelkoa. Tämä pelko muuttuu joskus tavaksi, ja toimii silloinkin, kun siihen ei olisi enää tarvetta. Mutta esimerkiksi intiaanien kulttuurin tutkimus ei voi herättää tällaisia pelkoja eurooppalaisessa tutkijassa, sillä eurooppalaisella sofo-kratialla ei ole tässä yhteydessä minkäänlaista pelättävää. Intiaanien kieltä ja kulttuuria, heidän historiansa omia piirteitä voi siis tutkia kaikessa rauhassa, täysin objektiivisesti. Keski-Euroopan suomensukuisten kansojen suhteen asia ei ole yhtä yksinkertainen.¹⁵ Näiden kansojen kulttuureissa on ilmiöitä ja asioita, joita on melkein mahdotonta, tai ainakin erittäin vaikeaa käsitellä faktisesti, ilman ennakkoluuloja tai vääristelyä. Tämän kulttuurihistoriallisen ja -poliittisen problematiikan perusteellinen käsittely ei varsinaisesti kuulu tähän yhteyteen, joten tyydymme vain joidenkin sattumanvaraisesti valittujen esimerkkien avulla osoittamaan, ettei ole kysymys ainoastaan joistakin kaukaisista asioista, vaan näiden päivien yhteiskunnallisista ilmiöistä.

Virossa oli aikoinaan laki, jonka mukaan eestiläinen ihminen ei voinut omistaa maata omassa kotimaassaan. Vähän yli sata vuotta sitten suomalaiset kohtasivat melko kovaa vastustusta, kun halusivat perustaa suomenkielisiä kouluja omassa maassaan. Merkittävän ja kansainvälisestikin tunnetun unkarilaisen taiteilijan, Béla Bartókin (1881–1945), tieteellinen elämäntyö on omassa kotimaassaan edelleen julkaisematta. Suomessa näiden rivien kirjoittaja leimattiin muutama vuosi sitten kulttuurinationalistiksi, verrattiin jopa Göbbelsiin hänen Bartókilta ottamiensa siteerauksien vuoksi, jotka olivat loppujen lopuksi kotoisin eräästä romanilaisesta balladinomaisesta jouluisesta kansanlaulusta.¹⁶ Kun taas Sándor Karácsonyista, Unkarin merkittävimmästä hungarologista ja filosofista, voidaan omassa kotimaassaan - niin uskottomalta kuin se tuntuukin - puhua vain kuiskailemalla. Joitain hänen teoksiaan on toki julkaistu, mutta vain naurettavan pieninä, muutaman sadan kappaleen painoksina, jolloin ne eivät pääse

¹⁵ Käsitettä ”keskieurooppalaisuus” käytämme tässä ja jatkossakin László Némethin tapaan, eli keskieuropalaisiksi kansoiksi katsotaan Euroopan Idän ja Lännen suurvaltojen välillä tasapainoilevia kansoja, tässä Suomen, Viron ja Unkarin kansoja.

¹⁶ Saha-Kolehmainen 1991

mukaan tavalliseen markkinointiin, ja vain harvat uskaltavat viitata niihin kirjallisissa töissään. Hänen aikaansa edellä olevista yhteisöpsykologisista ja kognitiivisista menetelmistään, huomautuksistaan ja löydöksistään eivät muiden maiden tieteilijät voi tietää mitään, sillä niitä salataan. Unkarilaisten klassikkojen sijaan maan historiaa kirjoittavat sellaiset historioitsijat, jotka usein ovat kyvyttömiä niin unkarilaisesta näkökulmasta katsottuun kuin objektiiviseenkin historiankirjoitukseen. Hyvänä esimerkkinä tästä ovat vuoden 1848 vapaustaistelun jälkeen piileskelemään joutuneet niin sanotut ”betyárit”, parhaat patriootit, jotka ottivat kohtalokseen kaikki kodittomuuden raskaat seuraamukset. He joutuivat elämään taivasalla talvella ja helteessä, ilman ruokaa ja kattoa päänsä päällä, mutta he eivät suostuneet maanpettureiksi eivätkä menemään keisarin armeijaan polkemaan muiden kansojen - esimerkiksi puolalaisten - vapautta. Unkarin kansa ja klassikot¹⁷ pitävät betyäreja sankareinaan. Heitä ruokittiin ja heille annettiin piilopaikka. Useimmat historioitsijat ja muiden alojen humanistit pitävät heitä sen sijaan yksinkertaisesti pustan rosvoina. (Muun muassa suomenkielinen käännös sanalle *betyár* on lainsuojaton.) Äskeisestä esimerkistä voidaan ajatella, että se on merkitykseltään marginaalinen. Kysymys on kuitenkin kokonaisvaltaisesta katsomustavasta. Teoksessaan ”*Kelet-Európa történelme*” (Itä-Euroopan historia) eräs unkarilainen akateemikko esimerkiksi jakaa Euroopan kahteen osaan, Itä- ja Länsi-Eurooppaan. Viron ja Unkarin hän heittää itäiseen osaan, ikään kuin Euroopan viimeiset 50 vuotta, jotka tunnetaan Molotov-Ribbentrop-sopimuksen jälkeisinä neuvostoaikoina, olisivat päteviä tämän mantereen koko siihenastiseen 2000 vuoden geopolittiseen historiaan. Nämä historioitsijat käsittelevät historian tosiasioita aivan kuin omintakeista keskieuropalaista kohtalonyhteyttä ja yhteenkuuluvuutta ei olisi koskaan ollut, ikään kuin näiden kansojen historiassa ei olisi yhteisiä, ainoastaan Keski-Euroopalle ominaisia erityispiirteitä, ikään kuin Keski-Euroopan kansat eivät koskaan olisi tunteet toisiaan kohtaan veljeyttä, ikään kuin ei koskaan olisi ollut olemassakaan puolalais-unkarilaista ystävyyyttä, ikään kuin Bálint

¹⁷ Vrt. betyár-balladit, Zsigmond Móriczin betyár-romaanit tai Zoltán Kodály Italaulu, Béla Bartók Bolyongás (Harhailu)

Balassi (1554–1594), Béla Bartók, Gábor Lükő ja lukemattomat muut, niin romanialaiset, puolalaiset ja kroatialaisetkin ajattelijat, filosofit tai kirjailijat eivät olisi aikuisina opiskelleet ja oppineet muiden Keski-Euroopan kansojen kieliä ja kirjallisuutta. Luetteloa voidaan jatkaa. Suurimpien ajattelijoidemme, filosofiemme ja kulttuurihistorioitsijoidemme, kuten László Némethin (1901–1975), Sándor Karácsonyn ja useiden muiden asemesta pidetään Unkarin suurimpana filosofina maailmanlaajuisesti György Lukácsia (1885–1971), joka tuskin on voinut edes aavistaa, miten maaseudun unkarilaiset ihmiset ajattelevat ja näkevät maailmaa. Hän ei ollut koskaan käynyt heidän keskuudessaan, eikä edes osannut oikein hyvin unkaria, vaan kirjoitti teoksiaankin saksan kielellä.¹⁸

Nyky aikaisten kognitiivisten tieteiden aikana on sanottava, ettei filosofista tee kyseisen kansan filosofia se, missä maassa hän elää, vaan se, minkä kansanryhmän maailmankatsomusta hän kiteyttää itsenäiseksi filosofiaksi ja minkä kansanryhmän eetosta, elämäntuntemusta ja -katsomusta hän osaa muokata aikansa hengen mukaisiin, yleispäteviin filosofisiin muotoihin.

Edellä asettamaamme kysymykseen voidaan yhteenvetona vastata, että kyseisten keskieuropalaisten maiden - ainakin osittain vierasperäisellä - sofokratialla ei ole ollut niin syvää kansantuntemusta ja välitöntä suhdetta kansan alempiin ja keskimmäisiin kerrostumiin, että se olisi kyennyt muokkaamaan ajatuksiaan sellaisiin filosofisiin muotoihin, jotka toisaalta pohjautuisivat maansa kaikkien kansakerrostumien elämäntuntemuksiin, -näkemysiin ja -kokemuksiin, ja toisaalta olisivat päteviä myös muun Euroopan kulloisiinkin olosuhteisiin nähden. Kun taas Länsi-Euroopan kansojen keskuudessa alimman ja ylimmän kansankerrostuman jäsenet edustavat yleensä samaa kansaa.¹⁹

¹⁸ Unkarin sofokratian vierasperäinen katsomustapa on osoitettavissa muillakin tieteenaloiilla, kuten esimerkiksi kielitiede, mutta niihin on tarpeetonta ka-
jota tässä yhteydessä, sillä niitä tulee jatkossa esiin.

¹⁹ Unkarin kulttuuri- ja yhteiskuntahistorian suhteen ovat tätä kysymystä analysoineet erittäin perusteellisesti alimmista kansakerrostumista ylimpiin Sándor Karácsony nykypäiviimme saakka vaiennetussa teoksessaan *A magyar észjárás* (Budapest 1939) (1985) sekä László Németh teoksessaan *A minőség forradalma* (= Laadun vallankumous) (Budapest 1940).

2. TAVOITTEET JA TUTKITUN MATERIAALIN LAAJUUS

Työmme etsii vastausta kysymykseen: onko uralilaisia kieliä puhuvilla kansoilla ja kansanryhmillä omintakeista, omalaatuista, toisista kansoista poikkeavaa itsenäistä ajattelutapaa, maailmankatsomusta tai ehkä jopa filosofiaa? Saadaksemme tähän vastauksen tutkimme perusteellisemmin kolmea yleisen inhimillisen yhteisöllispsykologisen toiminnan²⁰ muotoa: älyllis-kielellistä (tieteellistä), tahdollis-yhteisöllistä (yhteiskunnallista) sekä tunteeseen perustuvaa (taiteellista) muotoa. Näiltä alueilta löydettyjä uralilaisten kansojen yhteisöllispsykologisia ilmenemismuotoja verrataan sitten indoeurooppalaisten kansojen vastaaviin tietoihin, jotta voitaisiin päätellä, onko kysymys omintakeisesta uralilaisesta ilmiöstä vai sellaisesta, joka on yleispätevä ja ilmenee muillakin kansoilla.

Uranuurtajaluonteestaan johtuen ei tutkimuksemme voi asettaa tavoitteekseen antaa tyhjentäviä tai lopullisia ratkaisuja ja vastauksia kaikkiin kysymyksiimme. Näin ollen tyydymme siihen, että viitoitamme vain ääriviivat. Jatkotutkimuksiin tarvittaisiin useita työryhmiä, jotka pystyisivät laajentamaan tutkimuksia kaikkien uralilaisten kansojen kulttuureihin. Näistä ongelmista johtuen jättäydymme - yleistä kieliteoriaa käsittelevän johdatuksen jälkeen - suomalais-ugrilaisen ajattelutavan ilmenemismuotoja tutkiesamme pääasiallisesti suomalaisten ja unkarilaisten kulttuureista otettuihin esimerkkeihin. Tutkimusten tässä vaiheessa tämä käytäntö saattaa olla hyödyllistä, sillä näin tehtäessä vertaamme kahden toisistaan etäällä olevan suomalais-ugrilaisen kieliryhmän tietoja, jotka antanevat suurella todennäköisyydellä luotettavia tuloksia myös ”heidän välillään olevien kansojen” kulttuureista. Näin saadut tulokset voivat joko osoittaa tässä esitetty väitteet toiseksi, täydentää, oikaista tai jopa hylätäkin niistä joitakin. Näistä

²⁰ Käsite ”társas-lélektan” (yhteisöllinen psykologia) on peräisin Karácsonyn elämäntyöstä, joka on syntynyt ennen modernia, länsimaista käsitettä sosiaalipsykologia, joka käsite on johdattavissa unkarin kulttuurista, kuten jatkossa käynee ilmi.

periaatteista huolimatta viittaamme näiden kahden kansan lisäksi mahdollisuuksien mukaan jossain määrin muiden kansojen, pääasiassa mansien ja marien kulttuuri-ilmioihin. Työmme yhteenvedossa käsitellessämme näiden kansojen varsinaista maailmankatsomusta tai filosofiaa, joudumme sen sijaan alan tämän hetken puutteellisuuksien vuoksi viittamaan lähinnä unkarilaisiin tutkimuksiin ja unkarilaisesta kulttuurista saatuihin tutkimustuloksiin. Teemme näin hyvinkin tietoisina siitä vaarasta, että unkarilainen kulttuuri on historiansa aikana saanut myös melko voimakkaita turkkilaisia ja muita vaikutteita.²¹ Toivomme siis, että jatkossa tulee muiden suomensukuisten kansojen maailmankatsomuksien vuoro ja lopulta mahdollistuu myös yksittäisistä kansoista saatujen tietojen vertailu. Syntyykö täten joskus fennougristiikan uusi tiedehaara: suomalais-ugrilainen vertaileva filosofia?

²¹ Muun muassa Unkarin kansanmusiikin juurien etsinnän historiassa oli käynyt niin, että marilaisille ja unkarilaisille yhteisistä musiikkipiirteistä luultiin, että ne ovat suomalais-ugrilaista alkuperää, kunnes jatkotutkimuksien myöhemmässä vaiheessa kävikin ilmi, että molemmat kansat saivat niitä vaikutteita eri teitse tshuvassi-turkkilaisesta musiikista.

3. SUOMENSUKUISTEN (URALILAISTEN) KANSANRYHMIEN YHTEENKUULUVUUDESTA

Viime aikoina on joissakin piireissä tullut muotiin kieltää suomensukuisten kansojen yhteenkuuluvuus. Tästä syystä tätä kysymystä käsitellään erillisessä kohdassa, jossa esitellään joitakin tosiasioita. Ratkaisu jätetään lukijan pääteltäväksi.

Suomalais-ugrilaiden tutkimusten mukaan suomalais-ugrilaiseen, tai vähän laajemmin uralilaiseen kieliryhmään,²² kuuluvat: suomalaiset, eestiläiset, liiviläiset, vatjalaiset, izurit (inkeroiset), karjalaiset, vepsäläiset, saamelaiset, ersit, moksamordvalaiset, marilaiset (tsheremissit), udmurtit (votjakit), komit (syrjäänit), komipermjakit, hantit (ostjakit), mansit (vogulit) ja unkarilaiset sekä samojedi-kansat: nenetsit, enetsit, nganasanit ja selkupit. Näiden kansojen kielellinen yhteenkuuluvuus perustuu hyvin tarkasti ja perusteellisesti työstytyihin väittämiin, toistensa kanssa järjestelmäksi muodostuneista äänneopillisista, morfologisista, syntaktisista ja muihin kielitieteen osa-alueisiin kuuluvista tosiasioista. Esittäessämme suomensukuisten kansojen kielisukulaisuutta aloitamme äänneopista, joka on fennougristiikan ensimmäiseksi työstytyjä osa-alueita, ja siitä etenemme joidenkin osa-alueitten yli hypäten kulttuurisukulaisuutta todistaviin löytöihin.

Suomalais-ugrilainen vertaileva äänneoppi lähtee muidenkin kieliryhmien äänneoppien tavoin siitä havainnosta, etteivät kielten äänteet ja sanojen äänneasut ole kielen historiassa pysyneet samanlaisina. Yksittäisten sanojen äänteet ja äänneasut voivat muuttua ja ne ovatkin muuttuneet aikojen kuluessa. Kielitieteilijöiden mukaan nämä äänne- tai äänneopilliset muutokset eivät ole sattumanvaraisia, vaan ne ovat säännönmukaisia, tietyllä tavalla lainalaisia. Se tarkoittaa sitä, että samassa asemassa - esimerkik-

²² Kielitieteilijät käyttävät käsitettä ”uralilaiset kansat” enimmäkseen silloin, jos he aikovat viitata suomalais-ugrilaisista isompaan kansanryhmään, johon myös erilaiset samojedikansat kuuluvat mukaan. Omalta osaltani käytän tässä työssä nimityksiä suomensukuiset, suomalais-ugrilaiset, ja uralilaiset kansat synonyymeinä.

si sanan alussa - ja äänneopillisessa ympäristössä olevat äänteet muuttuvat kyseisen kielen elämän varrella samaan tapaan. Tästä johtuen äänteiden muutokset ovat sukukieltenkin välillä lainalaisia, jopa järjestelmällisiä. Näin ollen ei äänneopin tutkijaa hänen sanojen alkuperää tutkiessaan kiinnosta niinkään se, näyttävätkö eri sukukielten vastaavat sanat äänneasuiltaan samanlaisilta, vaan ovatko kyseisten sanojen äänteiden muutokset lainalaisia vai ei.²³

Suomen kielen sana *pata* sekä unkarin *fazék* eivät kuulosta lainkaan samanlaisilta, mutta niitä pidetään kuitenkin kantasanoina, sillä kahden sanan äänteiden väliset poikkeavuudet ovat lainalaisia. Toisin sanoen samat äänneopilliset poikkeavuudet löytyvät suomen ja unkarin kielen muistakin kantasanoista. Suomen kielen sanan alun *p*- äännettä vastaava äänne on unkarin kielessä johdonmukaisesti *f*- ja tätä havaintoa muiden suomensukuisten kansojen kielten vastaavat esimerkit omalta osaltaan vain vahvistavat. Asian yksinkertaistamiseksi jäävät muiden sukukielten esimerkit tässä näyttämättä.²⁴

suom. *p*-unk. *f*-

pata	faz(ék)
poika	fiú
puno-	fon
puoli	fél
pelkää-/pelä-	fél
pesä	fész(ek)
pala	fala(t) jne.

Muita sukukieliä tutkittaessa käy ilmi, että sanan alun *p*- muuttuu vain unkarin kielessä ja joissakin obinugrilaisissa kielissä *f*:-ksi, joten sen perusteella on syytä olettaa, että näistä kahdesta äänneestä suomen kielessä säilynyt äänne *p*- on alkuperäisempi.

²³ Mainittakoon lisäksi, että tarvitaan vielä semanttisiakin kriteerejä, jotta kielitieteilijät katsoisivat kaksi kielisukulaisten sanaa alkuperältään yhteiseksi, mutta tässä yhteydessä emme katso tarpeelliseksi esittää niitä.

²⁴ Sekä tässä että myöhemmin esitetyt esimerkit on otettu pääsääntöisesti Rédein työstä 1986–1988. Jatkossa tämä viite jätetään mainitsematta.

Sanaparin *pata-fazék* toista konsonanttia tutkiessa käy ilmi, että suomen sanan sisällä esiintyvä *-t-* muuttuu unkarin kielessä aina (huom! aina) *-z-*:ksi.

suom. <i>-t-</i>	unk. <i>-z-</i>
kota	ház
käte-	kéz
sata	száz
mete-	méz jne.

Yli kymmenen suomen ja unkarin välisen kaukaisen sukukielen esimerkit (joita ei tässä esitetä) viittaavat tässäkin tapauksessa siihen, että sanansisäinen äänne *-t-* saattaa olla ”alkuperäinen” kun taas unkarin kielen *-z-* on kielen erillishistorian kehittämä. Unkarin kielen sanan *fazék* äänneyhtymästä *-ék* tiedetään varmasti, että se on alkuperältään kielen erilliselämästä kehittynyt johdin, joten voimme todeta, että suomen kielen sanaa *pata* ja unkarin kielen sanaa *fazék* on pidettävä kantasanoina siitäkin huolimatta, että ulkoiselta muodoltaan niissä on vain yksi ainut sama äänne, *a*.

Äänteenmuutoksia suomalais-ugrilaiden kielten sanoissa: *elää*, *kuolema* ja *kolme*:

suom. *elä-*; vir. *ela-*, saam. *jielle*; md. *éla-*; mar. *ile-*; udm. *ul-*; syrj. *ol-*, ostj. *jel-*; mans. *jält-*, *jalt-*; unk. *él*; jur.-sam. *jil'e-*; jeny.-sam. *jire-* jne.

suom. *kuole-*; saam. *kuolati-*; vir. *koole-*; md. *kulo-*; mar. *kole-*; udm. *kul-*; syrj. *kuv-*; ostj. *käla-*; mans. *käl-*, *köl-*; unk. *hal*; jur.-sam. *xa-*; jeny.-sam. *kā-* jne.

suom. *kolme*; saam. *golbmâ*; vir. *kolm*; md. *kolmo*; mar. *kum*; udm. *kviñm-*; syrj. *ku-jim*; ostj. *χolam*; mans. *χūrəm*; unk. *három* jne.

Ensimmäisestä esimerkistä (*elä-*) nähdään, että sanansisäinen *-l-* on yhtä lukuun ottamatta säilynyt jokaisessa suomensukuisessa kielessä samanlaisena. Sanoissa *kuole-* sekä *kolme* sanojen alun *k-* on useimmissa kielissä säilynyt sellaisenaan, mutta joissakin ugrilaisissa kielissä (mansin, hanti ja unkari) vastaavista paikoista löytyykin *h-*. Nämä ja muut esimerkit viittaavat siihen, että äännemuutos *k- > h-* on voinut olla toimimassa enää vain siinä

vaiheessa, kun ugrilaiset kielet elivät jo muista suomensukuisista kielistä erillistä elämää.²⁵ Eikä tämä äännemuutoskaan ole sattumanvarainen. Unkarin kielen äännemuutos *k-* > *h-* on tapahtunut ainoastaan sanoissa, joissa on esiintynyt paksuja vokaaleja.²⁶ Jos sanan vokaalit ovat olleet ohuita, suomalainen *k-* on unkarin kielen sanoissakin pysynyt *k*-na.

k- + paksu (eli taka-) vokaali *k-* + ohut (eli etu-) vokaali

suom.	unk.	suom.	unk.
kota*	ház	käte-*	kéz
katoa-	hagy	keso	keszeg
kala	hal	kehä	kegy(elet)
kuole-	(meg)hal	kepeä	kevés
kusi	húgy	kierä	kere(k)
koi	haj(nal)	keri	kére(g)
kolme	három	kerää-	kér
kainalo	hónalj(a)	kyy	ki(gyó)
kuule-	hall	kivi	köve-
kumpu*	hab	kyynär	könyök
kuu	hó(nap)	kyynel	könny
kura	harma(t)	kitkeä-	köt
kunta*	had jne.		

Kunkin äännemuutoksen tai äännevastaavuuden tieteellinen luotettavuus on suoraan verrannollinen niiden lukumäärään. Ja siihen olemme jo viitanneet, etteivät äännemuutokset ole yksittäisiä äännemuutoksia, vaan - ja silläkin on oma todistusarvonsa - ne muodostavat järjestelmän. Tästä järjestelmällisyydestä olemme jo nähneet esimerkin: *pata*. Jatkossa näytämme niitä lisää. Nämä alempana esitetyt esimerkit näyttävät, että edellisen listan sanojen muut, *:llä merkityt äännevastaavuudetkin ovat lainalaisia, järjestelmällisiä äännemuutoksia. Jos suomen kielen suomalais-ugrilaista perua oleva sana sisältää äänneyhtymän *-mp-* ja un-

²⁵ Mainittakoon, että tämäntapaiset äänteenmuutokset mahdollistavat, että kielitieteilijät osaavat panna äänteiden muutokset kronologiseen järjestykseen.

²⁶ Äänneopillisiin termeihin (ohut/paksu vokaali) palaan tuonnempana.

karin kielessä sama sana on säilynyt, niin vastaavasta asemasta löydämme äänteen *-b(b)*: (*kumpu* – *hab*). Tämä ilmiö on levinnyt myös muihin sanan sisäisiin nasaali+eksplosiivi äänneyhtymiin: suomen kielen sanansisäiset äänneyhtymät *-nk-*, *-nt-*, *-mp-* muuttuvat unkarin kielessä johdonmukaisesti soinnillisiksi eksplosiiveiksi *-g*, *-d*, *-b*:

suom. *-mp-* unk. *-b(b)*

kumpua- *hab*

(”välillisissä kielissä”): md. *kumbo-ldo-*; syrj. *gibal*; ostj. *χump*; mans. *hump*; jur.-sam. *χāmpa* jne. tai: ostj. *amp*; mans. *ämp*; unk. *eb* jne.)

-mpi *-bb* (*kauniimpi* = *szebb*)

Suomen kielen sanansisäinen *-nk-* ja sen unkarin kielen vastavuus *-g*:

suom. *tunke-*: unk. *dug*

(välillisissä kielissä: vir. *pung*; syrj. *bugil*; ostj. *punkəl*; unk. *bog*)

Suomen kielen sanansisäinen *-nt-* ja sen unkarinkielinen vastavuus *-d-*:

suom. *jänte-* unk. *ideg*

(välilliset kielet: mans. *jantəw*; jur.-sam. *jen*; ngan. *jenti*; en. *jed-di* jne.)

Muita esimerkkejä äännevastaavuudesta *-nt-* > *-d-* (jättäen muut sukukielten esimerkit pois) vain suomen ja unkarin välistä:

suom.	unk.
<i>anta-</i>	<i>ad-</i>
<i>tunte-</i>	<i>tud</i>
<i>lintu</i>	<i>lúd</i>
<i>kunta</i>	<i>had</i>
<i>kuudente-</i>	<i>hatod</i>
<i>sadante-</i>	<i>század</i>

Tähän sarjaan kuuluu erään keskiaikaisen asiakirjan Unkarissa yleisesti tuttu esimerkki: unk. *hadlava* (*holtat*) – suom. ’kuu(n~~te~~)lee (kuolleensa)’. (Suom. *k-* unk. *h-* käsiteltiin ylempänä.)

Suomensukuisten kielten muiden osa-alueiden, kuten esimerkiksi morfologian ja syntaksin, sukulaisuutta käsitellään kirjamme aiheen näkökulmasta seuraavissa osioissa (ks. kohdat 5.1–5.4), joten niihin ei tässä yhteydessä puututa tämän enempää.

Sen jälkeen, kun suomalais-ugrilaisten kielten sukulaisuus todistettiin kielitieteen tutkimusten ansiosta todeksi, kypsyi ikään kuin itsestään ajatus, että nämä kansat ovat joskus puhuneet yhteistä kieltä. Jos tämä pätee, niin heillä on jossakin pitänyt olla yhteinen alkukotikin. Alkukotitutkimus muodostui näin suomalais-ugrilaisten tieteiden itsenäiseksi haaraksi. Kielimuutosten ajoittamisen avulla sekä tutkimalla siitepölyanalyysin tuloksia kielitieteellisin menetelmin näiden tieteiden edustajat tulivat siihen johtopäätökseen, että suomensukuista kieltä puhuneiden kansojen alkukoti oli noin 5000–6000 vuotta sitten jossain Uralvuoriston eteläisellä puoliskolla. Pääteltiin, että yksittäisten suomensukuista kieltä puhuneiden kansojen piti lähteä nykyisille asuinsijoilleen näiltä seuduilta.²⁷ Tämän lähestymistavan mukaan suomalais-ugrilaisten kansojen pitäisi olla myös verisukulaisia. Väite ei kuitenkaan pidä paikkaansa. Antropologisesti katsottuna esimerkiksi suomalaiset ja saamelaiset ovat melko etäisiä toisilleen, vaikka he ovat asuneet hyvin pitkään toistensa vieressä.

²⁷ Bereczki 2003, Hajdú 1981, jotka tähdentävät samalla, ettei kielitieteen menetelmillä voida päästä kauemmas kuin kuuden tuhannen vuoden takaisin aikoihin.

Kielellisesti he ovat hyvin läheisiä. Tästä johtuen kielitieteilijät puhuvat enää vain kielisukulaisuudesta viitaten täten siihen, että kielisukulaisuus ei välttämättä tarkoita myös verisukulaisuutta. Unkarin fennougristit kielsivät saman tien kaikki muutkin mahdollisuudet näiden kansojen välisestä sukulaisuudesta.²⁸ Ainut poikkeus lienee ollut Gábor Lükő, joka kaikessa hiljaisuudessa loi fennougristiikan vertailevan kansantieteen,²⁹ mytologiatutkimuksen³⁰ ja musiikkitieteen³¹ ja täten fennougristiikan vertailevan kulttuuriteorian perusteet.³²

Kun Lükön suomalais-ugrilaiden kansojen kulttuurista yhteenkuuluvuutta ja sukulaisuutta esittävät työt ovat vain hyvin harvoille tuttuja, esitetään tässä yhteydessä hänen tutkimuksistaan joitakin tähän työhön osittain liittyviä esimerkkejä.

Gábor Lükő oli huomannut, että omissa lauluissaan marilaiset nimittelevät rakastettujaan, puoliskojaan siivikseen.³³

²⁸ Esimerkiksi Budapestin yliopiston (ELTE BTK) Suomalais-ugrilaisen laitoksen luentosarja Suomalais-ugrilainen kansatiede alkoi vuonna 1982 siten, että luennoitsija kertoi: ”*Ilyen, hogy finnugor néprajz, nincsen.*” (= Sellaista, kuin suomalais-ugrilainen kansatiede, ei ole olemassa.) Samansuuntaisia väitteitä sai kuulla 1980-luvun puolivälissä Vipunen-näyttelyjen avajaispuheissa, jossa väitettiin, että sukulaisuus on ainoastaan kielisukulaisuutta.

²⁹ Lükő 2001 (1942), 2004

³⁰ Lükő 2004

³¹ Lükő 2002

³² Lükő 1998, 2001–2004, 2003/b

³³ Lükő 1998 s. 90

Nuottiesimerkki 2^{34 35}

Is - ten ka-kukk-ja a - pám va - la, ka-kukk szár-nya a - nyám va - la.

Is - ten fecs-ké-je bá - tyám va - la, fecs- ke szár-nya án- gyom va - la.

Nyá - ri lep - ke ő- csém va - la, lep - ke szár-nya hú- gom va - la.

Nyár gyü - mól-cse ma - gam va - gyok, gyü - mól-csöm-nek nincs vi - rá - ga.

(Lükön
unkarinnos)

Ilmaisu ei ole ainoastaan kansanrunouden luomaa runollisuutta. Suomalaiset avio- puoliset sanovat arkipuheessa nykyäänkin toistaan: *siippani* (< siipi). Tämän mieli- kuvan muisto löytyy myös ”suomalais-ug- rilais-kielisistä” arkeologisista löydöistä, kuten 900-lukua jKr. edeltäviltä ajoilta pe- räisin olevista niin sanotuista permiläisistä löydöistä. Yhdessä näistä nähdään marilau- lun pääsky, siivessään selkeästi kuvattuna marilaulumme *siippa*:

Kuva 1. Ihmisen siipan kuvaaminen permiläisissä pronssilöydöissä. (Gábor Lükön piirros)³⁶

³⁴ Tässä ja jatkossa nuottiesimerkit, jotka eivät ole diatonismin säveljärjestel- mässä, esitetään nuotinnoksena, joka vastaa kyseisen melodian säveljärjestel- mää (vrt. nuottiesimerkki 1 ja sen selitykset). Sen lisäksi, että (kognitiivisten) tieteiden nykyinen kehitys vaatii tutkimaan kaikkia omassa järjestelmässään, se helpottaa myös ymmärtämään kyseisen melodian musiikillisia tapahtumia ja sävelassosiaatioiden tunnistamista. Vrt. Lükö 2002, sekä 1999. Sama laulu suomennettuna ja tavanomaisella nuotinnoksella: (Sinikka Pohjolan suomen- nos)

³⁵ Siteeraa: Lükö 1998. Melodian alkuperäinen versio, marilaisine teksteineen: Lach 1929 1

³⁶ Lükö 1998 s. 92. Löytö säilytetään Tobolskin museossa. Sen on piirtänyt ja julkaissut ensimmäisenä Heikel, A 1894 XIV/1, sittemmin Tshernetsov 1971 s. 78 52/2

Siipä kuva muissa permiläisissä löydöissä:

**Kuva 2. Oborin-Csagin 1988.
s. 61**

**Kuva 3. Oborin-Csagin 1988.
s. 63**

**Kuva 4. Oborin-Csagin 1988.
s. 105**

**Kuva 5. Oborin-Csagin 1988.
s. 138**

Kyseisestä suomalais-ugrilaisesta symbolista löytyy lisää esimerkkejä ja muita kansatieteellisiä, kirjallisuus- ja kuvaamataideteitoja Gábor Lükön tutkielmasta ”*Szárnyam*” (Siipeni 1998).

Permiläiset löydöt kielivät toisellakin tavalla siitä, että ne ovat jonkun suomensukuisten kansan kulttuurin muistoja. Näistä korkeaan kulttuuriin viittaavista, suurenmoisella maulla muokatuista ja mytologisiin tapahtumiin viittaavista esineistä löytyy eläin- ja ihmishahmoja, joiden olkapäillä ja käsissä on kuvattuna pää.³⁷

Tällainen esimerkki on kuva 5, mutta katsotaan niitä lisää:

Kuva 6. Oborin-Csagin 1988.
s. 64

Kuvat 7-8. Sedov 1987. XX. taul.
s. 268 kuva 21, taul. LI. s. 299 kuva 8.

Kuvissa 7-8. nähdään ihmishahmon kämmenillä hevosen päitä.

³⁷ Lükön näyttelyn *A magyar művészet évezredei* (= Unkarin taiteen vuosituhansia) 2:n ja 3:n taulu. Näyttelyyn olisivat suomalaiset katsojat ja Suomalais-ugrilaisen kongressin osallistujat voineet tutustua vuonna 1995 Jyväskylässä Yliopiston museossa, mutta kongressin järjestäjät - huolimatta pitkälle edenneistä esivalmisteluista - luopuivat yhtäkkiä ja pidemmittä selityksittä näyttelyn järjestämisestä. Samoin kävi Wienissäkin, jossa innostuneet nuoret fennougristit alkoivat kääntämään taulujen selityksiä saksaksi sikäläiselle yleisölle, mutta sitten hekin Collegium Hungaricum professorien ja opettajien rajusta uhkailusta johtuen jättivät valmistelut kesken ja lähettivät taulut takaisin Unkariin. Näyttely on ollut esillä aikaisemmin mm. Pécsissä, Budapestissa ja Bratislavassa.

Lennart Meren 1970-luvulla Siperian suomensukuisista kansoista tekemästä elokuvasta käy ilmi, että Siperian shamaanien olkapäillä on usein vielä nykyäänkin metallista valettuja pään hahmoja.³⁸

Kuvat 9-10. Mansilaisen Namtusoheimon tietäjä, Demnime, Dühod:in poika (s. 1914) kertoo Linnunradasta.³⁹ Demnime rupeaa taikomaan.⁴⁰

³⁸ Meri 1986

³⁹ vog. ngohüto

⁴⁰ Meri 1981 s. 15

Samojen mielikuvien ilmenemismuotoja löytyy unkarilaisestakin kuvaamataiteesta:

Kuvat 11-12. Kiskunságin vaakunan sotilas luvulta 1500,⁴¹ sekä naisen ja hänen kahden tyttärensä hahmo, äidin olkapäillä ja tyttärien kämmenpäissä ”virágfejek” (kukan päitä). Peilin selusta on unkarilaiseen paimenen työtä. Molemmat kuvat ovat Lükön piirroksia⁴²

Kuten nähdään, on suomalais-ugrilaisissa kulttuureissa suuressa määrin levinnyt mielikuva, jonka mukaan raajojemme ja muiden ruumiinosiemme päissä on päitä. Tällä mielikuvalla on omat ilmaisuensa myös suomensukuisissa kielissä. (Muiden kieliryhmien, kuten indoeurooppalaisten, kielissä vastaavasta asemasta löytyy usein ilmaisu ”huippu”). Tässä esitetään muutamia esimerkkejä vain kahdesta kaukaisimmasta sekä marilaisesta kielestä.⁴³

⁴¹ Lükön piirros 1995. taulut 2-3

⁴² Lükő 1998 s. 55

⁴³ nykyisellä kirjoitustavalla kirjoitettuna

unk.	mar.	suom.
kezem feje	—	kämmen pää (ni)
vállfõm	—	olkap pää (ni)
könyökfõm	kynyervuj	kyynär pää (ni)
lábam feje	-	-
-	-	kantap pää (ni)
-	pulvuj	polven pää (ni)
-	parnyavuj	sormen pää (ni) jne.

Edelleen näytämme vielä kuvan keskiaikaisesta keskiruotsalaisesta, ajan hampaan kuluttamasta kirkkomaalauksesta. Siinäkin näkyy kyynärpäiden ja olkapäiden ”päitä”. Maalauksesta tulee nykyajan ihmiselle mieleen alankomaalaisen taiteilijan Hieronymus Boshin (n. 1450–1516) taulut. Hän maalasi suurella antaumuksella helvetin ja paholaisen inhottavuutta. Niistä tauluista on turha etsiä olkapäitä tai kyynärpäitä, sellainen ei johtunut hänen mieleensä. Sen sijaan voidaan olettaa, että hänen Ruotsissa toiminut, nimeltään tuntemattomaksi jäänyt hengenveljensä on ehkä tavannut saamelaisia tai suomalaisia (?) tietäjiä, joiden olkapäillä ja kyynärpäissä hän on nähnyt pään kuvia. Hän on ehkä kokenut

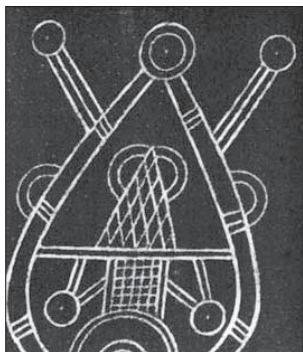

Kuva 13. Paholaisia, joilla on päitä olkapäillä, kyynärpäissä, polvilla ja muissa ruumiinosissaan, helvetin portilla ruotsalaisen kirkon seinämaalauksessa⁴⁴

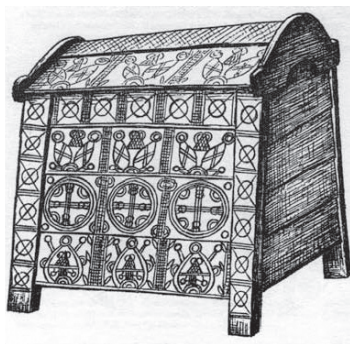
näiden shamaanien pakanuuden helvetin kauheuksina.

Hyvä esimerkki suomensukuisten kansojen kulttuurisukulaisuudesta on, että Unkarin tasangon unkarilaiset ovat jo 5000–6000 tuhatta vuotta sitten voelleet kapiokirstuihinsa äitiä ja sikiöitä suojelevia kuvia täsmälleen samaan tapaan kuin Siperian tietäjät hirviä kuvaa-viin rumpuihinsa, joissa kylkiluut on kuvattu samalla tavalla jaettuina: kaksi kertaa 3x3:

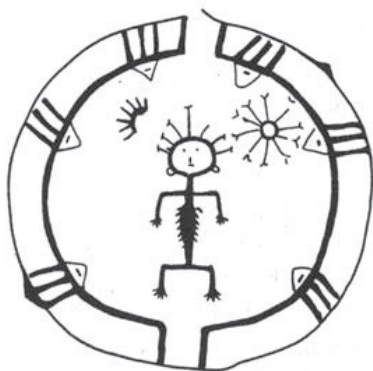
⁴⁴ Ling 1980

**Kuva 14/a. ”Röntgenkuva”:
äiti synnytystuskissaan;
kuvio Dobozin (Unkari)
kapiokirstusta. Gabor Lükön
piirros)**^{46 47}

**Kuva 14/b. Vastaava piirros
szentesiläisestä (Unkari)
kapiokirstusta. (Gabor Lükön
piirros**⁴⁷

**Kuva 15. Ketiläinen
shamaanirumpu**^{48 49}

Siperian tietäjät pitävät rumpu-
jaan usein hirven ilmentymänä,
joten kuvien kylkiluita voidaan
pitää myyttisen hirven kylkiluina.

Luettelemamme esimerkit
riittänevät sen tosiasian todis-
tamiseksi, että uralilaiset kansat
ovat tavalla tai toisella suku-
laisia keskenään, ei ainoastaan
kieltensä vaan ainakin jossain
määrin myös kulttuuriensa kan-
nalta.⁵⁰

⁴⁵ Lükő 1991 s. 17

⁴⁶ lisä esimerkkejä kirjamme liitteistä

⁴⁷ Lükő 1991 s. 28 ((Kiskunin museo)

⁴⁸ Suomensukuisten kansojen mytologioiden, kuvaamataiteiden ja musiikki-
kulttuurien sukulaisuudesta: Lükő 1982, 1991, 1992, 1994, 1999, 2001, 2002,
2003/a-b

⁴⁹ muita esimerkkejä: Kosarev 2003 s. 253.

⁵⁰ Suomensukuisten kansojen mytologioiden, kuvaamataiteiden ja musiikki-
kulttuureiden sukulaisuudesta: Lükő 1982, 1991, 1992, 1994, 1999, 2001, 2002,
2003/a-b

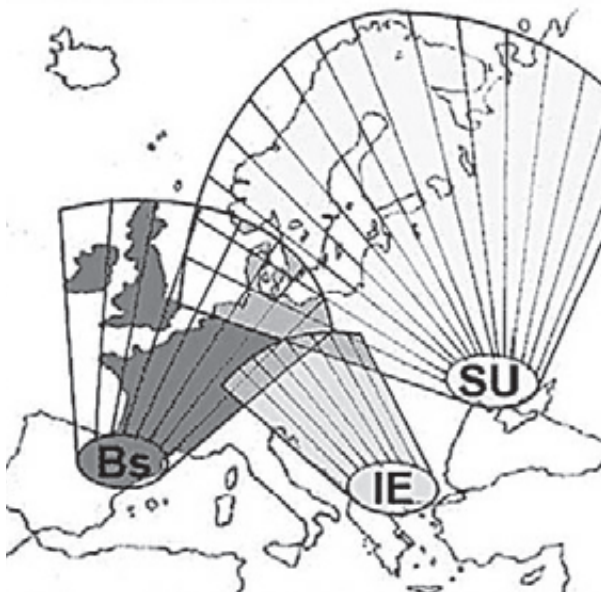
DNA-tutkimukset, alkukotitutkimukset mukaan luettuina, ovat aiheuttamassa melko suurta mullistusta nykypäivien fennougristiikassa. Nämä tutkimukset eivät DNA-tutkimuksien synnyn jälkeen voi enää rajoittua ainoastaan kielitieteeseen, vaan myös arkeologia ja vertaileva kulttuuritutkimus on otettava mukaan fennougristiikkaa koskeviin genetiikkatutkimuksiin – kaiken lisäksi siten, että eri alojen tulokset on voitava sovittaa yhteen. Eikä siinä kaikki. Kunkin kansan omaa identiteettiä määritettäessä on tutkittava myös kyseisen kansan käsitystä omasta identiteetistään.

Ensimmäisiä askeleita tämän katsomustavan suuntaan teki Kalevi Wiik.⁵¹ Hänen mielestään meidän olisi kansojen alkupe-
rää tutkiessamme päästävä täysin irti viime vuosisadalta peräisin olevasta, hyvin syvään meihin juurtuneesta katsomuksesta, jonka mukaan kansan määrittää sen kielellinen, kulttuurillinen ja antropologinen yhtenäisyys, samanlaisuus. Unkarin kansan esimerkiksi määrittävät kieli, antropologiset piirteet ja kulttuuri, jotka ovat ominaisia ainoastaan unkarilaisille. Nykyään jo tiedetään esimerkiksi, että valtavan suurella niin sanotun kampakeraamisen kulttuurin alueella eläneet kansat eivät ole puhuneet yhtä kieltä ja alueen väestö on ollut geneettisestikin hyvin kirjavaa. Nykyesimerkkinä voidaan mainita, että ruotsalaiset ja suomalaiset ovat geneettisesti sukulaisia keskenään. Heidän kielensä ovat sen sijaan hyvin etäällä toisistaan, sillä nämä kaksi kansaa puhuvat eri kieliryhmien kieliä. Saamelaisten ja suomalaisten kielisukulaisuus on sen sijaan erittäin helposti osoitettavissa, kuitenkin he ovat geneettisesti hyvin kaukaisia kansoja. Latvialaiset ovat geneettisesti lähempänä suomalaisia kuin virolaiset, mutta silti suomalainen ymmärtää jonkin verran virolaista puhetta, kun taas latvialaisesta puheesta ei sanaakaan. Rooman valtakunnassa puhuivat yhtä kieltä eli latinaa kansat, jotka kulttuuriensa ja geeniensä kannalta olivat hyvin kaukaisia toisilleen. Unkarissa székelyläiset ja Unkarin tasangon ihmiset ovat identiteettinsä osalta yksi ja sama kansa, vaikka he geneettisten ominaisuuksiensa perusteella ovat melko erilaisia. Tällaisista esimerkeistä johtuen Wiik ajattelee, etteivät

⁵¹ Wiik 2002/a

niin sanotut alkukotiteoriat jo periaatteellisista syistäkään päde. Eihän voida ajatella, että historiaa edeltävinä aikoina olisi voinut olla olemassa kielensä, kulttuurinsa ja geeniensä kannalta yhte-näisiä kansoja. Eikä ole ihme, ettei vanhan katsomustavan perus-teella pystytä selittämään ristiriitaa, joka on selvästi nähtävissä esimerkiksi saamelais-suomalaisen kielisukulaisuuden ja näiden kansojen geneettisen erilaisuuden välillä.

Wiik ei lähde vanhoista alkukotiteorioista. Hänen olettamuk-siensa mukaan 20 000 vuotta sitten Euroopassa eli monenlaisia kansanryhmiä. Niillä kullakin oli olemassa oma kielensä. Niiden ohella oli olemassa pari kolme sellaistaakin kieltä, joita nämä eri kansat käyttivät keskenään, kuten latinaa puhuttiin aikanaan Roo-man valtakunnassa tai englannin kieltä nykymaailmassa. Wiik ajattelee, että Euroopan alueella saattoi olla kolme tämäntapaista ”kansojen välistä” kieltä: 1. baskin kieli, joka jääkauden leudom-pina aikoina levittäytyi aina pohjoisemmaksi, 2. nykyisen Ukrai-nan alueelta myös pohjoisen suuntaan levittäytyvä ”suomalais-ugrilainen” kieli ja 3. indoeurooppalaiset kielet, jotka - mikäli niitä niinä aikoina jo oli olemassa - levisivät Balkanin suunnasta Euroopan sisempiin osiin.

BS = baskilai-nen, **IE** = indo-eurooppalainen, **SU** = suomalais-ugrilainen. Wiik, 2002

Suomalais-ugrilaisten kansojen ”entinen” kieli oli tämän teorian mukaan todennäköisesti yksi silloisten kansojen puhumista kielistä, josta tuli ”kansojen välinen” kieli. Kun yksittäiset kansanryhmät puhuivat tätä kansainvälistä kieltä tarpeeksi kauan, oma kieli alkoi pikku hiljaa unohtua ja lopulta osattiin enää vain tätä uutta kieltä. Tällä tavoin unohtuksiin joutuneiden kielten mui-
toja on säilynyt siten, että joitakin niiden alkuperäiskielten ominaisuuksista on läpäissyt itsensä uuteen suomalais-ugrilaiseen kieleen. Alkuaan yhtenäiseen suomalais-ugrilaiseen kieleen syntyi unohtuneiden kielten vaikutuksesta uusia murteita. Näiden murteiden itsenäistyessä on syntynyt uusia suomalais-ugrilaisia kieliä. Tämä on lopulta johtanut nykyisin tuntemiemme suomen-
sukuisten kieltenkin syntyyn.⁵² Mikäli hyväksymme tämän teorian, myös ymmärrämme, miten toisistaan geneettisesti kaukaisten saamelaisten ja suomalaisten on mahdollista puhua kieliä, jotka kielitieteilijöiden mukaan ovat joskus olleet yksi ja sama kieli.

Omalta osaltamme emme halua ottaa kantaa eri teorioiden välillä. Työmme kannalta sillä ei ole merkitystä, koska molemmat teoriat pitävät kielellistä yhteenkuuluvuutta itsestäänselvyytinä eikä kumpikaan sulje pois kulttuurisukulaisuutta.

⁵² Wiikin teorian sovittaminen fenno-ugristiikan vertailevaan musiikkitieteen: Leisiö 2002

4. KIELI JA AJATTELU – YLEINEN VIIITEKEHYS

4.1. Kielen ja ajattelun, maailmankatsomustavan sekä maailmankatsomuksen välisen suhteen mahdollisuus kieliteorioissa ja kielifilosofisissa tutkimuksissa

Työssämme ei ole kyse yhtenäisestä kansasta eikä kansoista tai kansanryhmistä, jotka elävät vierä vieressä nykyisillä asuinpaikoillaan. Kyse on kansoista, jotka ovat kieliltään ja kulttuuriltaan enemmän tai vähemmän sukulaisia, mutta jotka elävät kaukana toisistaan eri puolilla Euraasiaa. Näin ollen meidän on ennen työn varsinaiseen aiheeseen menemistä kysyttävä yleisesti, että vaikuttavatko kieliryhmän kielet kyseisten kansojen katsantotapoihin, maailmankatsomukseen tai filosofiaan? Toisinpäin on puolestaan kysyttävä vaikuttavatko kieliyhteisön katsantotapa, maailmankatsomus, ajattelutapa tai filosofia kyseisen yhteisön yksittäisten kansojen kieliin? Ylipäätään: onko yhteyksiä tietyn kielen ja sitä puhuvien ihmisten katsomustavan, ajattelutavan ja mahdollisesti filosofian välillä? Taikka nykyisten kognitiivisten tieteiden kielellä sanottuna: vaikuttaako ihmisen äidinkieli hänen ajatteluunsa ja kognitiivisiin kykyihinsä?

Kysymys ei ole mitenkään uusi. Sitä on käsitelty melko laajasti ammattikirjallisuudessa. Meidän tehtävänäme ei ole ottaa tähän kantaa eikä antaa perusteellista läpikatsausta. Käsittelemme asiaa vain sen verran, että kävisi ilmi, missä määrin ja missä muodossa on oikeutettua olettaa olevan kielen ja ajattelukyvyyn sekä ajattelutavan välisiä yhteyksiä.

Kielen ja ajattelun välisen suhteen luonteesta tarjoutuu periaatteessa kolme erilaista vaihtoehtoa:⁵³

- ajattelua on olemassa omana itsenään ennen kieltä;
- ajattelu ja kieli ovat yhden ja saman älyllisen/kognitiivisen toiminnan eri ilmentymiä mutta samanaikaisia;
- kieli on ensin, sillä ajattelu on ”vain” sisäiseksi muuttunutta puhetta.

⁵³ Nyíri 1974

Ensimmäisen - Pyhästä Augustinuksesta (354–430) Port Royalin grammatiikan (1660-luku) kautta nykypäiviemme Chomsky-laiseen transformatiiviseen grammatiikkaan asti ulottuvan - vaihtoehtoon tai olettamuksen mukaan⁵⁴ ihmisen älyllinen toiminta ei vaadi kielen olemassaoloa.⁵⁵ Kielen tehtävä on ainoastaan siinä, että rinnastaen sanoja käsitteisiin se mahdollistaa ajatustemme välittämisen. Tämän käsityksen mukaan inhimillisen käsityksyvyn, käsitteiden ja päätelmien muodostaminen tapahtuu kaikissa kielissä yhdenmukaisella tavalla, vaikka kielet olisivatkin muodoltaan erilaisia.⁵⁶ Tämän näkökannan puoltajilla on tapana viitata lasten varhaiseen kehitysvaiheeseen, jolloin he eivät vielä osaa puhua, mutta on jo selvästi havaittavissa, että heillä on tahtoa, aikeita ja mielteitä ennen kuin osaavat yhdistää kielellisiä ilmaisuja näihin aikeisiin ja mielteisiin. Näillä tutkijoilla on tapana viitata myös siihen, että kieli kykenee muodostamaan sellaisiakin käsitteitä, joille todellisuudesta ei löydy vastinetta (esimerkiksi ”*nelikulmaisympyrä*”). ”*Kielestä riippumattomasti toimivan ajattelun konseptio (...) tarjoaa kielitieteelle (...) kaksi oleellista metodologista periaatetta: (1) yksittäisten kielten taustassa on olemassa toinen, syvägrammatiikka, joka ei välttämättä ole samaistettavissa edelliseen (pintagrammatiikkaan, G. K.), ja (2) (maailman) eri kielten tämä yhteinen, universaalinen grammatiikka ei ole johdattavissa pintagrammatikoista, vaan ajattelun, ja käsitteenmuodostamisen yleisistä lainalaisuuksista.*”⁵⁷

Toisen olettamuksen mukaan ajattelu ja kieli ovat sama tapahtuma. Tämä vaihtoehto nousi esiin niin sanottujen ekspressiivisten kielensyntyteorioiden mukana. Sen mukaan ihminen on varhaishistoriassaan reagoinut jokaiseen voimakkaaseen kehoon suuntautuvaan vaikutukseen tai henkiseen yllätykseen välittömästi huudoin tai jäsentämättömin äännähdyksin. Toisin sanottuna mielle ja kie-

⁵⁴ Chomsky 1966 s. 38-39

⁵⁵ vrt. kulttuurien primaarius kielessä tapahtuvien muutoksien suhteen: Sapir 1912 s. 226-242

⁵⁶ vrt. Chomsky-laisten teorioiden toteamukset kielten syvä- ja pintarakenteista

⁵⁷ Nyíri 1974 s. 137

lellinen ilmaisu ovat samanaikaisia. ”*Der Mensch ist nur Mensch durch Sprache; um aber die Sprache zu erfinden, müsste er schon Mensch sein.*”⁵⁸ (= Ihminen on ihminen vain kielen kautta, mutta voidakseen keksiä kielen hänen on jo pitänyt olla ihminen.) Heyman Steinthalin (1823–1899) mukaan ”*kieli on (...) eräs ajattelun tapa*”, jolle on ”*viitoitettava tie ajattelun laajemman käsitteen alle, kuten eräs sen erikoistapaus: kieli on itsetarkkailua, mielteen määrittelemänä tapahtuva ajattelu*”.⁵⁹ Norman Cameron (1896–1975) toteaa tutkittuaan skitsofreniapotilaiden henkistä rappeutumista, että aikuisilla ajattelu ja kielenkäyttö ovat toisistaan erottamattomia. Mutta hän menee samalla vieläkin pidemmälle. Hänen mielestään yksittäisen ihmisen kielellisen kyvyn järjestäytymistä määrää ja ylläpitää (!) hänen sosiaalinen ympäristönsä; täten hänen ajattelutapansa muuttuu sosialisoiduksi. Skitsofreniapotilaan tila tulee ongelmalliseksi siinä vaiheessa, kun hänen fantasiatoimintansa alkaa olla niin voimakasta, että hän menettää kykynsä olla yhteisönsä kontrollin alaisena. Tämän seurauksena kielellinen kyky, ajattelun järjestäytyminen hajoaa aste asteelta.

Wilhelm Wundt (1832–1920) erotti ihmiskunnan kieliä luokitellessaan niiden psykologisten ominaisuuksien mukaan kaksitoista vastakohtaparia. Joukossa on sellaisia, jotka ovat osoittautuneet pysyviksi, kuten agglutinoivia ja isoiloivia tai alistavia ja alistusrakenteita käyttämättömiä kieliä. Wundt hyväksyy humboldtilaisen, sisäisen kielimuodon olemassaolon, mutta hänen mielestään se on ”*yhtä konkreettinen ja olemassaoleva*” kuin kielen ulkoinen muoto, sillä ”*meidän on mahdoton sitä käsittää toisin kuin niinä psyykkisten yhteyksien kompleksumeina, assosiaation ja apperseption omintakeisina lakeina, jotka ilmenevät sanan muodon rakenteissa, lauseosien, lauseiden jäsentämisenä ja lausejäsenten järjestäytymisenä*”.⁶⁰ ”*Jokainen kieli on jonkinlaisen henkisen organisaation ilmentymä, joka on sidoksissa ihmisen henkiseen laatuun.*”⁶¹ Meidän näkökulmastamme katsottu-

⁵⁸ Siteeraa Nyíri 1974 s. 146 (Humboldt 1903–1936 IV s. 14)

⁵⁹ Steinthal 1850 s. 59–60

⁶⁰ Wundt 1922 4 (1900–1920) s. 343–344

⁶¹ Wundt 1922 4 (1900–1920) s. 436–459

na on tärkeää mainita jo tässä vaiheessa, että sen mukaan, miten kielellisen ilmaisun tasolle päässeitä ajatussisältöjä suhteutetaan keskenään toisiinsa, Wundt on erottanut synteettisiä ja analyyttisiä, kielellisen ajattelemisen ”*omintakeisen perseption kannalta*” objektiivisia ja subjektiivisia sekä ajattelemisen sisällön kannalta konkreettisia ja abstrakteja ajattelutapoja.⁶² Nämä jälkimmäiset vastakohtaparit - kuten se työstämme tullee käymään ilmi - ovat osoittautuneet myöhemminkin kestäviksi.

Kolmas oletamus perustuu Herderin väitteeseen, jonka mukaan ajatteleminen on sisäiseksi muuttunutta puhetta. Tämän väitteen mukaan kielen ja ajattelun välillä on vahvempi side kuin kahdessa edellisessä oletamuksessa. Tässä selitysmallissa kieli on jo ajattelemisen konstitutiivinen tekijä. Sapir-Whorfin kieli-relativismi-teoria taas väittää, että ihmisten ajattelutapaa ja tekoja muokkaa kulttuurikielen rakenne. Oppiessaan puhumisen taitoa, lapset oppivat myös miten havaita todellisuutta ja mitä siitä etsiä. Suurin osa maailmasta jää siis havaitsematta, sillä se on käsitämätön, sanoilla sanomaton.⁶³ Mikäli tämä pitää paikkansa, se merkitsee myös sitä, että tutkiessamme jonkin kansanryhmän kieltä, tutkimme samalla kyseisen kansan maailmankatsomusta ja kulttuuria.^{64 65} Samoihin johtopäätöksiin tulee myös indoeurooppalaisia ja suomalais-ugrilaisia kieliä vertaileva Strømnes: ”(...) *eri kielet synnyttävät puhujissaan hyvinkin erilaisia mentaalisia malleja, ja verbaalinen kommunikaatio on mentaalisten mallien välittämistä. Yksittäiset sanat herättävät kuulijassa mielikuvia ja lauseet mentaalisia malleja.*”⁶⁶ Kaikessa itsestämme ja maailmastamme saamassamme tietoudessa olemme ”*kielen ympäröimiä*”, mutta kieli ei kaikista näistä asioista huolimatta ole ajattelun väline⁶⁷, toteaa Hans-Georg Gadamer (1900–2002).

⁶² Wundt sama

⁶³ Griffin 2001 s. 38-45

⁶⁴ intiaanikieliä tutkimalla: Serpell 1976

⁶⁵ Gadamer 1986–87 (1966) s. 147-148

⁶⁶ Salminen-Johansson-Hiltunen-Strømnes 1996 s. 125

⁶⁷ Gadamer 1986–87 (1966) s. 148

Suomalainen kielimies, Kari E. Turunen on ”kielen ja mielen” kiinteän yhteyden kannalla myös. Hän kirjoittaa pohtiessaan suomen kielen omalaatuisuutta seuraavasti: *”Kielet ovat kuin oma maailmansa tai oma avaruutensa, jossa ihmismieli asuu. Kieli vaikuttaa syvästi mieleemme, ja suomen kielessä avautuu ikään kuin oma erityinen mielen maisemansa, mielen meri, jota on vaikea sanoin kuvata. Kokemuksemme tulkkiintuu meille erityisesti äidinkielemme kautta. Kokemuksemme laatu ja taso kehittyvät osaksi kielen ilmaisuvoiman avulla.”*⁶⁸

Suoritettuaan Wundtin innoittamana vuosien 1920–35 välisenä ajanjaksona omia yhteisöpsykologisia kenttätutkimuksiaan, Sándor Karácsony teki myös löydön kielen yhteisöllisyydestä eli siitä, että kielen olemus määräytyy sitä puhuvan yhteisön mukaan, mutta aivan uudella tavalla. Karácsony löysi kielellisen toisen persoonan aktiivisen roolin kielen luomisprosessista. Hänestä kuitenkin vaiettiin, eikä hänen edellä käyviä löytöjään voitu näin ollen hyödyntää sen paremmin omassa maassa kuin muuallakaan. Karácsonyin asemesta on tutkijana tapana lainata Ludwig Wittgensteinia (1889–1951), joka havaitsi, ettei sellaista kieltä periaatteessa voi olla olemassa, jota ymmärtää ainoastaan yksi ihminen. Sándor Karácsonyin kiteytti saman asian 1930-luvun alkupuolella tähdentäen, että kieleen, sen syntyyn tarvitaan aina vähintään kaksi ihmistä. Hän käsitteli unkarin kielioppia nimenomaan tästä lähtökohdasta katsottuna työssään *”Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon”* (= Unkarin kielenoppi yhteisöpsykologiselta pohjalta).⁶⁹ Hänen teoriaansa palataan tuonnempana.

Wittgensteinin mukaan kielen omaksuminen olettaa olevan olemassa ärsyke-vastaus suhteita eli sitä, että oikeat kielimuodot saisivat vahvistusta kielellisen toiminnan - Karácsonyin termein - ”toiselta osapuolelta” (*a másik féltől*).⁷⁰ Tämä taas olettaa puolestaan kielellisten muotojen ennaltaolemassaoloa. Samoihin tulok-

⁶⁸ Turunen 2003. ks. liite

⁶⁹ Karácsony 1938 s. 31-32.

⁷⁰ Wittgenstein 1953

siin tulee tekstien syntyä tutkiva kielitieteilijä Wallace L. Chafe (1977).⁷¹ Hänen käsityksensä mukaan ”*ennalta omaksutut kaavat ja kulttuurin kehykset määräävät kertomuksien (narratiivien) muodostumisesta ennen niiden syntyä. (...) Puhujan tajunnassa on aluksi vain «miellemöykky».*⁷² *Jo ennen tämän miellemöykyn jäsentämistä eli ennen kertomisen aloittamista on jo olemassa tiettyjä stereotyyppisiä kaavoja eli eräänlainen tietoisuus siitä, millä tavalla kyseistä kerrottavaa on tapana kertoa.*” Chafe tähdentää samalla, että nämä kaavat eivät koske ainoastaan kertomuksen kaavoja, vaan myös sitä, millä tavalla valamme muotoon sanottavamme meitä ympäröivästä maailmasta, tai vielä enemmän yleistettynä: miten muokkaamme omia käyttäytymismallejamme. Chafe jo melkein tunnistaa kieliopillisen toisen persoonan roolin kielen luomisprosessissa. Hänen mielestään tarvitaan kolme tekijää siihen, että joku kertoja pystyisi kielellisesti kertomaan omista kokemuksistaan: hänellä on oltava kyky jäsentää kertomuksensa ennalta annetuista mahdollisista muodoista ainakin yhden mukaisesti; hänen on kyettävä arvioimaan, mikä mahdollisista muodoista olisi paras, jotta häntä kuunteleva osapuoli ymmärtäisi häntä parhaiten; hänen on kyettävä valitsemaan sopivat syntaktiset muodot.

Sama asia Sándor Karácsonyn neljäkymmentä vuotta aikaisemmin muotoilemana:

”*Puhumisemme on merkki siitä, että olemme kulttuuriolentoja. (...) Kulttuuri on yhteinen aarre, josta voi päästä osalliseksi ja jota voi työstää vain (työ)yhteisössä. Se että sinä ja minä puhumme, on merkki yhteisön olemassaolosta. (...) Puhe on siis yhtäaikaaisesti pakko ja kyky. Pakko, sillä sisällä sielussani on kulttuurin sisältö (se on tietenkin täyttä jännitystä, eikä se vielä muuta olekaan), mutta samalla minulla on käytettävissäni kielellinen muoto, joka on merkki, jopa merkkijärjestelmä siitä, että tämä kulttuuri on todella olemassa, ettei se ole pelkkää häikäistymistä eikä sokeaa voimien kokeilua. Kulttuuri on ollut se jäsentämätön*

⁷¹ Chafen miellemöykky

⁷² Karácsonyn termin: *tagolatlan képzet* (= jäsentämätön mielle)

miellemöykky, se ainut kuva, joka on elänyt mielessäni piilevän voiman jännityksenä. Eikä sen ole tarvinnut jakaantua toisiinsa nähden loogisessa suhteessa oleviin osiin, vaan siitä on jatkuvasti virrannut, kuten jostain radiumista, «osia», jotka sen jälkeen, kun niistä on tullut/syntynyt «osia», yhdestä kaksi, ovat saman tien suhtautuneet sekä toisiinsa että alkuperäiseen yhteen, eli ehjään.⁷³ Tämä oli toinen muovailuista/vaikutuksista. Ainut kuva jakaantui siis kahtia vain silloin, kun halusin puhua siitä, ja aina vain puhumiseni ajan. Sillä toinen muovailu/vaikutus lähestyi minua toisen ihmisen suunnasta. Lause, tämä kielen kokonaisuus, ei ole väline tuottamaan kuuntelijan sielussa samanlaista tapahtumaa kuin puhujan sielussa on tapahtunut (kuten Wundt siitä ajatteli), vaan päinvastoin väline varastoida ja säilyttää sielussaan taas ehjänä kokonaisuutena puheen luonteessa piilevä suuri epätäydellisyys, välttämätön paha, sielussa ehjänä elävä, mutta puheessa pakosta osiksi jakaantunut kulttuuri.”(...)”Vaivalloinen, katkera ja väsyttävä (...) taistelu johtaa vaikeata tietä (puheen sisällön kautta) kulttuurin jakautumattomasta, puhujan mielessä olevasta kokonaisuudesta taas jakaumattomaan kuvaan, joka nyt jo elää omaa elämäänsä kuuntelijan mielessä.”⁷⁴

Modernin hermeneutiikan mukaan kielellinen käsittely on käsittelyn yleinen muoto ja löytyy sieltäkin, missä käsiteltävä asia ei ole luonteeltaan kielellinen. Kognitiotieteet katsovat, että kieli on kognition kokonaisuuteen sisäistetty ilmiö. Kaikki ajatteluun päässeet osiot muutetaan faktoja peilaavien ilmaisujen sisäiseen kielelliseen muotoon. Ajattelun maailma muovautuu toisen osapuolen kanssa käydyssä keskustelussa⁷⁵ (jopa sisäisessä puheesakin) ja kognitio on luonnehdittavissa kielellisten symbolien moniportaisena uudelleenkodeittavana tapahtumana.⁷⁶

⁷³ Chafen miellemöykky

⁷⁴ Karácsony 1938 s. 31-32

⁷⁵ Karácsony 1938; Lotman 1973, ja vielä ennemmin Steintal 1850 s. 59

⁷⁶ Pléh-Gulyás 2003 s. 23-24, 26-27

4.2. Erilaiset kielelliset, musiikillisen ajattelun ja kuvan sisäistämiskeinot kognitiivisen neuropsykologian tutkimusten valossa

Kuten työmme edellisestä osasta (4.1) on käynyt ilmi, tieteiden etevimmät edustajat, kuten Wundt ja Karácsony, ovat jo 1900-luvun alkupuoliskolla havainneet, että maailmassa on erilaisia, toisistaan poikkeavia, kulttuuririippuvaisia ajattelutapoja. 1970-luvulla käyntiin lähteneet intensiiviset neuropsykologiset tutkimukset antavat ymmärtää, että näiden toisistaan poikkeavien ajattelutapojen olemassaolo saa aivotutkimuksista lisää vahvistusta. Näiden tutkimusten mukaan aivojen kaksi puoliskoa työstävät perseptioitaviaan toisistaan poikkeavilla strategioilla. Varsinkin alkuaikoina tulokset pohjautuivat suurelta osin aivovaurioista kärsineiden ja aivopuoliskoja jakamisen läpikäyneiden potilaiden tutkimuksiin. Oikea puolisko on erikoistunut synteettisiin tehtäviin. Se havaitsee muotoja sekä visuaalisia yhtäläisyyksiä ja erilaisuuksia, varastoi niitä muistissaan kuvina ja sen ajattelutapa on konkreettinen. Vasemmalla puoliskolla on analyyttisiä kykyjä. Se havaitsee kokonaisuuksien sijaan osia, merkitsee muistiin tapahtumien kronologisuutta, työskentelee abstraktisilla kategorioilla ja verbaalisen koodijärjestelmän avulla, mutta ei sen sijaan kykene kokonaisuusmuodon synteettiin.^{77 78} Vasen puolisko varastoi verbaalista, oikea puolisko ei-verbaalista muistimateriaalia. Myös musiikillista tajuntakykyä tutkivat aivotutkijat ovat tulleet samansuuntaisiin johtopäätöksiin: *”Oikea puolisko ei havaitse musiikillisista sävelistä koostuvia melodioita osioiden peräkkäisyyttä analysoiden, vaan ne perseptioituvat ja identifioituvat yleisen melodiakontuurinsa mukaisesti. Rekisteröimällä sävelten sekvenssin vasen aivopuolisko kykenee hienosäätiseen aikadiskriminaatioon eli aikaerotteluun. Se pääsee musiikilliseen tunnistamiseen ja kykenee tunnistamaan musiikillisia elementtejä analyysin ja kombinaation kautta. Muusikot työstävät melodiaa*

⁷⁷ Hajdú 1999 s. 188

⁷⁸ Levy 1974 siteeraa: Péter 1984 s. 159

*kognitiivi-assosiatiivi-teitse aivon vasemmassa puoliskossa, kun taas musiikillisesti kouluttamattomilla musiikillinen elämys ilmenee oikeassa aivopuoliskossa perseptuaalis-diskriminatiivisen toiminnan yhtenäisenä muotona (Gestalt). ”*⁷⁹ Näön kannalta primaarinen näköaivokuori (Brodmann 17) vastaa ensisijaisesti alkeellisten (elementaaristen) muotojen, kuvio-osien tajuamisesta, kun taas sekundaarinen näköaivokuori (Brodmann 18) tunnistaa kuvan osien ja elementtien suhteita. Kolmas ja monimutkaisin näkökenttä (Brodmann 19) on vastuussa kuvakompleksin muodostumisesta.⁸⁰

Kulttuuriteorian kannalta meidän on pidettävä aivojen erittäin tärkeänä ominaisuutena aivopuoliskon redundanssikykyä eli sitä, että mikäli toinen puolisko muuttuu toimintakyvyttömäksi, pysyy toinen puolisko ottamaan itselleen tiettyjä psyykkisiä funktioita ja huolehtimaan niistä.⁸¹ Tämä aivojen ominaisuus voi nimitäin mahdollistaa ja selittää eri kulttuurien eri ajattelutapojen ja ajattelustrategioiden toisistaan poikkeavia dominansseja. Aiheesta lisää tuonnempana.

⁷⁹ Péter 1984 s. 109

⁸⁰ Szél 1999 s. 299

⁸¹ Mm. Gazzaniga-Le Doux 1981

5. SUOMALAIS-UGRILAISET ”PUOLISKOT” KESKENÄÄN – SUOMALAIS-UGRILAISEN YHTEISÖSIELUN ÄLYLLISEEN, TUNTEESEEN JA TAHTOON PERUSTUVA SUHTAUTUMINEN

Seuraavissa alaluvuissa tutkimme, minkälaista on suomalais-ugrilaisten puoliskojen (ihmisten) suhtautuminen toisiinsa, jos ne ovat virittäytyneet suhteessaan toisiinsa älyllisesti, tunteellisesti tai tahdollisesti. Älylliseen suhtautumiseen virittäytynyt ihminen pyrkii saamaan itsensä ymmärretyksi ensisijaisesti kielellisten merkkien avulla. Jos taas olemme virittäytyneet tunteellisesti - mikäli meissä siihen on valmiuksia - otamme avuksemme symboleja. Mutta jos suhtautumisemme toiseen osapuoleen on enimmäkseen tahdon tasolla, syntyy yhteisöllisiä tekoja, ilmaisemme itseämme yhteiskunnallisin teoin.⁸²

Jatkossa käsittelyjärjestys seuraa kognitiivisissa tieteissä totuttua järjestystä. Ensin tutkimme jotain suomalais-ugrilaista kieltä puhuvan ihmisen kielellisen (älyllisen) (5.1), sitten tahdonalaisen (5.2) ja sen jälkeen tunteenalaisen (5.3) suhtautumisen suomalais-ugrilaisille kansoille tyypillisiä ominaisuuksia. Tämä järjestys näyttää olevan perusteltua jo siitäkin syystä, että juuri kieliin ovat kertyneet ilmaisut, joihin eri ilmiöt ovat vuosituhansien aikana kiteytyneet. Niiden analysointi sekä niistä älyllisen toiminnan suhteen tehdyt päätelmät voivat antaa luotettavan pohjan kahden tason (5.2–5.3) tutkimukseen.

Tietääksemme on suomensukuisia kieliä puhuvien kansojen joukosta ainoastaan unkarilaisten ajattelutapaa tutkittu tähän mennessä tieteellisten vaatimusten mukaan. Tästä syystä teemme jatkossa useimmiten siten, että ensin tutkimme unkarin kielen ja kulttuurin ilmiöitä ja vasta tämän jälkeen käsittelemme yleisen fenno-ugristiikan tuloksia.

⁸² perusteellisemmin tuonnempana

5.1. Suomalais-ugrilaisen yhteisöllisielun älyllinen (kielellinen) suhtautuminen ja sen ilmenemismuotoja

5.1.1. Unkarilaisten ja suomalais-ugrilaisten kansojen kielellisen ajattelun ominaisuuksista yleisesti

Suomensukuisten kielten luonteeseen ja tärkeimpiin piirteisiin kohdistuneissa, viime vuosisadan puolivälissä suorittamissaan tutkimuksissa Sándor Karácsony sekä Suomen, Viron, Unkarin ja muiden maiden fennougristit ovat päätyneet monessa mielessä samanlaisiin, usein jopa sanasta sanaan samoihin tuloksiin. Sándor Karácsony tutki unkarin kieltä verraten sitä saksan kieleen, kun taas fennougristit vertailivat suomensukuisia kieliä keskenään sekä muihin kieliperheisiin. Vuosikymmeniä kestäneiden kielifilosofisten ja pedagogisten⁸³ kokeilujen pohjalta Karácsony totesi unkarin kielestä, unkarilaisesta ajatuksenjuoksusta sekä kielen luonteesta seuraavasti:

1. rinnasteinen (parataktinen),
2. konkreettinen, levitellen esittävä, näin ollen se on
3. kategorioissaan pääasiassa suhteuttava,
4. muodoltaan primitiivinen,
5. sisällöltään objektiivinen^{84 85}

⁸³ Karácsony ryhtyi tutkimaan unkarilaista ajattelutapaa ensisijaisesti pedagogista syistä. Hänen ongelmana oli - kuten oli hänen aikalaisillaan Bartókilla ja Kodálylla musiikillisen kasvatuksen suhteen - että unkarilaisittain ajattelevat maalaislapset eivät millään pärjänneet (Unkarin) saksalaisittain rakennetussa koulujärjestelmässä ja germanismia täynnä olevien oppikirjojen parissa. Hänen aikanaan näytti jo siltä, ettei näiden ”maalaislasten” ja ylipäättäänkin unkarilaislasten älyllinen kyky yllä saksalaisen taustan omaavien koululaisten tasolle: ”ei unkarilaisesta lapsesta ole insinööriksi”. Tämä taas oli vastoin sen ajan tieteen henkeä.

⁸⁴ Karácsony 1985 (1939) s. 242-330

⁸⁵ vrt. Wundt:in alaviitteet 60 ja 61

Suomen kielen erilaisuutta pohti kielifilosofian kannalta ainoana Kari E. Turunen. Hänen mielestään *”kolme seikkaa korostuvat suomen kielessä indoeurooppalaisiin kieliin verrattuna, nimitäin*

- *vivahteikas ja moniulotteinen onomatopoeettisuus,*
- *omalaatuisensa idea- ja assosiaatorakenne sekä*
- *käsitteiden hahmollisuus (...)*
- *synteettisyys.”*⁸⁶

Hän lisää siihen, melkein kuin S. Karácsony omissa töissään (ks. tuonnempana): *”Kyse ei ole siitä, etteikö myös muissa kielissä esiinny samoja piirteitä, vaan siitä, että ne saavat niitä korostuneemman aseman suomen kielessä.”*

Fennougristit näkevät suomensukuisten kielten yhteisistä, muista kieliryhmistä poikkeavista ominaispiirteistä, että suomalais-ugrilaiset kielet ovat

1. luonteeltaan ”pikemminkin rinnasteisia”,
2. ennemmin synteettisiä kuin analyyttisiä ja niiden tärkeä ominaisuus on niiden
3. kolmisuuntaisuus (*mistä-missä-mihin unk. honnan-hol-hová*).⁸⁷

Hiukan myöhemmin edellä mainituista tutkijoista riippumatta - ja kaiken lisäksi aivan toisista lähtökohdista työtään aloittanut - Strømnes ja hänen tutkijaryhmänsä päätyivät myös johdopäätökseen, että suomensukuisten kielten tärkein ominaisuus on suhteuttaminen: *”Ruotsin kielen prepositioiden ja suomen kielen sijamuotojen ilmaisemien avaruudellisten suhteiden selvittämiseksi tehtiin laboratoriossa niiden merkityksiä kuvaavia animaatiofilmejä, jotka testattiin koehenkilöillä. Sijamuodot ja prepositiot mallintavat maailmaa eri tavoin. Suomen kielen sijamuotojärjestelmä kuvaa yksinkertaisia topologisia suhteita ja*

⁸⁶ Turunen 2003. ks. liite

⁸⁷ esimerkiksi Hajdú 1989 (1966) s. 83; 1981 s. 166-169

ruotsin kielen prepositiojärjestelmä taas yksinkertaisia vektorigeometrisia suhteita. Ne poikkeavat toisistaan kaikilla edellä mainitulla alueilla: liikkeen, tilankäytön ja ajan hahmottamisen suhteen. Prepositiojärjestelmä korostaa jatkuvaa liikettä, kun taas sijamuotojärjestelmässä liike on jaksottaista. Prepositiojärjestelmässä liike on, paitsi sivusuuntaista, myös syvyysuuntaista. Prepositioiden merkityserot syntyvät liikkeiden erilaisuudesta, kun taas sijamuotojärjestelmässä merkitykset syntyvät hahmojen erilaisista suhteista.”⁸⁸

Toteamukset viittaavat - joskus jopa sanatarkasti - samaan suuntaan. Kaikkiin näihin voimme vielä lisätä sen, että yllättävästi Zoltán Kodálykin tuli unkarilaista kansanmusiikkia tutkiessaan siihen johtopäätökseen, että unkarilaisten kansanlaulujen melodiarakenteelle on luonteenomaista rinnasteinen paralleelismi.⁸⁹

Sándor Karácsonyn mukaan unkarin kielen ja unkarilaisen ajattelun kaikki ominaisuudet ovat johdatettavissa rinnasteiseen ajattelutapaan. Laajassa teoksessaan *”A magyar észjárás”* (Unkarilainen ajatuskulku) hän kirjoittaa unkarin kielen sisimmästä olemuksesta näin: *”Jos voisimme edes silmänräpäyksen ajaksi unohtaa kaikki indogermaanisen kielitieteen opettamat asiat ja kykenisimme ennakkoluulottomasti ottamaan vastaan unkarin kielen tosiasiat sellaisina, jollaisina ne esiintyvät, tietämättä mitään kieliopillisesta terminologiasta, järjestelmistä, kategorioista ja määritteistä,”⁹⁰ silloin kieli hedelmällisten lainalaisuusiensa tuloksena paljastaisi meille sisäisen säännönmukaisuutensa. Tällä tavoin meille näyttäytyvä kielen voimaverkosto olisi*

⁸⁸ Salminen-Johansson-Hiltunen-Strømnes 1996 s. 127

⁸⁹ Kodály 1937 s. 37 (Kodály on valmistanut ensin unkari-saksa-linjan filologiksi, sitten vasta opiskeli musiikkia.)

⁹⁰ Karácsonyn sanankäännö viittaa tässä yhteydessä siihen, että hungarologille - ja me omalta osalta lisäisimme tähän: fennougristiikalle - aiheuttaa suuren ongelman, miten pystyä irtaantumaan vieraiden kansojen (ensisijaisesti tietysti indoeurooppalaisten) kansojen humanistitieteiltä otetuista malleista. Ongelma on tuttu myös suomalaisille tutkijoille. Riittänee tässä yhteydessä viittaus Susanna Shoren toteamukseen: *”Suomessa on kauan vallinnut kieliopin traditio, jossa suomen kieltä tarkastellaan indoeurooppalaisten kielten rakennekuvausten pohjalta ...”*, Shore 1986 s. 9

rinnastava. Mikäli kokoaisimme kaikki ilmiöt yhden lain piiriin, niin tämän lain mukaisesti unkarin kielen kielioppi ei pyrkisi koamaan käsitteellisiä piirteitä yhden ainoan käsitteen alle. Sen sijaan unkarin kielessä pyritään aina suhteuttamaan toisiinsa joko kaksi käsitettä, yksi käsite ja kaksi suhdetta, tai vain kaksi suhdetta. Merkkijärjestelmän kohdalla tämä tarkoittaa sitä, että alistaminen abstrahoi asioita, rinnastaminen puolestaan havainnollistaa.”⁹¹ ”Unkarin kielen kaikki kategoriat merkitään suhteuttamisella.”⁹² Mitä se tarkoittaa? Sitä, että ”... unkarilaisen ihmisen puhe lähtee konkreettisuudesta, olipa konkreettinen asia sitten silmin nähtävissä tai käsin koskettavissa oleva ulkoinen kuva tai vaikka mielessä säilynyt, kokemuksista kertynyt jäsentämätön kuva. (Joka tapauksessa) unkarilainen ihminen jakoi tämän yhtenäisen kuvan ainakin kahtia (kahteen osaan), sillä hän kykeni havainnollistamaan kuvan toiselle ihmiselle, jos hän levitteli kuvaa hänelle ajassa, jos hän pani sen tapahtuvaksi, suhteutti os(io)ina sitä toiselle ihmiselle, toista (osaa) toiseen suhteutettuna. Se sopi kuvailemaan kerrottavaa toiselle ihmiselle, muttei ollut sopiva siihen, että se (kaikenlaisuudessaan) koostuisi lopuksi samanlaiseksi yhtenäiseksi kuvaksi, millainen hänessä (puhujassa) alun perin oli. Lyhyestä virsi kaunis. Näin ollen nämä kaksi tendenssiä, suhteuttaa ja levitellä, hätyyttävät ja rajoittavat unkarilaista puhujaa alusta alkaen: jakaa yhtä kahtia, suhteuttaa toista toiseen (rinnastaa), kasata toista yhteen (alistaa) toiseen nähden, yhdistää ne kaksi osaa yhteen kuvaan. (...) Tästä johtuen yhtä ainutta unkarilaista kuvaa jäsentävää lausejonoa luonnehtii ajatusketju, jossa uusi elementti liittyy konkreettisesti vanhaan elementtiin jonkin yhteisen osion avulla; luonnehtii unkarin kielen sanajärjestyksen laki (...), (jonka mukaan) rauhallisen toteamuksen (...) aloittaa ensin lauseen yksi jo tuttu osio, ja sitten tulee varsinainen sanottava eli uusi asia, ja tähän tulee paino, ja sitä seuraa välittömästi lauseen predikaatti ja vasta tämän jälkeen poisjäämättömät, mutta indifferentit osiot. (Psykologinen subjek-

⁹¹ Karácsony 1985 (1921–1938) s. 253

⁹² sama s. 256

ti – psykologinen predikaatti – psykologinen lisäke) Itse lauseen rakentaminen tapahtuu sillä perustavanlaatuisella tavalla, että suhteutan, rinnastan (paratakt) toisiinsa kaikki, joka on toisen ihmisen (kuuntelijan) katsomukselle uutta, mutta vedän yhteen, alistan (hypotakt) heti kun sen voin tehdä (sillä se on jo tuttua hänelle). (...) Rinnasteiseksi muodoksi katsottavia ovat lauseparit, lauseen muoto, predikaatti, sivulause, alisteinen ilmaisu, subjekti, lisäke ja sana.”⁹³ Kaikki tämä ei tarkoita ainoastaan sitä, että unkarin kielessä esiintyy rinnasteisia ja indoeurooppalaisissa kielissä taas alisteisia sana- ja lauserakenteita tilastollisesti suurella todennäköisyydellä. Karácsony osoittaa työnsä jatko-osassa monien saksan- ja unkarinkielen esimerkkien avulla hyvin uskottavasti, että indogermaanisen⁹⁴ ajattelun ja ymmärtämisen lopullinen päämäärä on kaikkien elementtien yhdistäminen ylimpään käsitteeseen, kun taas unkarilaisessa ajattelussa ”alistaminen on ymmärtämiselle vain eräs pysäkki eikä päätepysäkki. Unkarin kielessä minulla on silloin oikeus, mutta samalla myös velvollisuus alistaa, jos olen kyseistä kahta elementtiä ensin rinnastamalla selostanut tai jos voin katsoa ne jo selostetuksi. (...) kieleemme perusjuuret eivät ravitse itseään abstraktisella ajattelemisella vaan konkreettisilla havainnoilla (...) ja havainnollisuus seuraa rinnastamisen vaatimuksesta” - toteaa Sándor Karácsony.⁹⁵

Siitä, että itäisten kansojen ”jalat ovat maassa”, tietävät kirjailijatkin. Dostojevski kirjoittaa aiheesta voimakkain sanoin omalla tavallaan seuraavasti:

”Meillä venäläisillä⁹⁶ ei yleensä ole ollut koskaan tyhmiä, tähtiä tavoittelevia saksalais- ja varsinkin ranskalaistyyppisiä romantikkoja, joihin ei tehoa mikään. Vaikka järkkyisi maa heidän allaan, vaikka Ranska menehtyisi barrikaadeilla, - he ovat aina samantlaisia, he eivät muutu edes säädyllisyyden nimessä, ja he jatka-

⁹³ sama s. 267-268

⁹⁴ Karácsonyn aikana käytettiin termiä *indogermaani*, nykyään on suositumpi: *indoeurooppalainen*

⁹⁵ sama s. 272

⁹⁶ Venäläisen kulttuurin suomalais-ugrilaisesta substraatista ks. kirjamme Seldjukovan kirjoittama esipuhe.

vat pilviä hipovia laulujaan aina hautaan saakka, sillä he ovat hölmöjä. Meillä taas, Venäjällä, kuten tunnettua ei ole idiootteja: siinä suhteessa me juuri eroammekin muista länsieurooppalaisista maista. Näin ollen meillä ei olekaan tähtitarhoissa leijailevia luonteita sanan varsinaisessa merkityksessä. Nuo meidän silloiset «toimeliaat» julkaisijamme ja kriitikkomme ajaessaan takaa kansan miestä, jotakin Petr Ivanovitšia, ja tyhmyyksissään pitäessään tätä ihanteenamme, keksivät omistaa tuon ajatuksen romantikoillemme, luullen heitä samanlaisiksi tähtiä tavoitteleviksi kuin mitä Saksan tai Ranskan romantikot ovat. Päinvastoin meikäläisen romantikon ominaisuudet ovat Euroopan tähtiä tavoittelevien romantikkojen ominaisuuksien suoranaisia vastakohtia, eikä niitä voida mitata minkään eurooppalaisen mittapuun mukaan. (...) Meidän romantikkomme ominaisuuksiin kuuluu ymmärtää kaikki, nähdä kaikki ja nähdä useinkin verrattomasti selvemmin kuin konsanaan näkevät kaikkein toimeliaimmat aivot, olla sopeutumatta kehenkään ja mihinkään, mutta samalla olla inhoamatta; kiertää kaikki, antaa kaikessa periksi poliittisesti; olla koskaan kadottamatta näkyvistään hyödyllistä käytännöllistä päämäärää (...) pyrkiä tuohon päämäärään käyttämällä kaikkea innoitustaan ja lukemalla lyyrisiä pikku runoja, ja kuitenkin samalla säilyttäen «kauniin ja ylevän» elämänsä loppuun saakka tahrattomana, ja siinä ohessa varjellen myös omaa itseään (...).»⁹⁷

Seuraavissa kohdissa aiotaan tutkia unkarin ja muiden suomensukuisten kielten - erityisesti suomen - äänneoppia, morfologiaa, käsitemuodostusta ja lauseoppia kysyen: ovatko Karácsonyn unkarin kielestä ja ajattelutavasta tekemät päätelmät laajennettavissa muiden suomalais-ugrilaisten kansojen ja kansanryhmien ajattelutapoihin.

⁹⁷ Dostojevski 2008 s. 57-58

5.1.2. Suomensukuisten kansojen konkreettinen ajattelu ja sen heijastuminen heidän kieltensä morfologiaan ja äänneoppiin – suomalais-ugrilaiset puoliskot ja suomensukuisten kielten suuntakolminaisuus

Karácsonyn mukaan lauseet eivät unkarin kielessä suhtaudu ainoastaan toisiinsa (ks. alempana), vaan piilotettuna erääseen kolmanteen lauseeseen, siihen konkreettiseen lauseeseen, että ”minä tässä ja nyt puhun sinulle”. Fennougristit ovat periaatteessa tulleet tähän samaan tulokseen todetessaan uralilaiskieliä tutkiesaan, että näiden kielten eräs ominaisuus on niin sanottu suuntakolminaisuus (unk. *irányhármasság*: mistä-missä-mihin). Sen mukaan puhuja (yksikön ensimmäinen persoona) kertoo sanottavinaan puheen **paikkaan** ja **aikaan** sekä (tämä on jo Karácsonyn lisäys) häntä kuuntelemaan **toiseen persoonaan suhteutettuna**. Eli puhuja on puheensa aikana, preesensissä JOSSAIN (MISSÄ), nimittäin siellä missä hän juuri nyt puhuu häntä kuuntelevalle osapuolelle. Tähän puhepaikkaan hän on tullut menneessä ajassa JOSTAIN (MISTÄ) ja puheensa lopetettuaan hän lähtee tulevassa ajassa JOHONKIN (MIHIN). Tämä voimakas kielellisen ajattelun tarve - eli että se suhteutuisi puhetilanteeseen ja kuunteliijaansa - on tuottanut useimmissa suomensukuisissa kielissä erittäin ”kehittyneitä”, usein aivan ”raottomia” paikka- ja aikasuhteita ja juuri tästä johtuen synteettisesti merkitseviä sijamuotoja ja verbintaivutusjärjestelmiä. Muiden kansojen ja kansanryhmien kielissä tätä ominaisuutta ei ole. Fennougristitutkijat tosin kiinnittivät huomionsa lähinnä indoeurooppalaisiin kieliin.

Esitämme sitä tässä vain kahdesta toisistaan kaukana olevasta, suomen ja unkarin kielestä otetuina esimerkein:

Suhteuttaminen puheen paikkaan ja aikaan unkarin ja suomen kielessä:

(én) most és itt éppen (neked) beszélek
(minä) nyt ja täällä juuri (sinulle) puhun

VALAHONNAN jöttem
JOSTAIN tulin

VALAHOL vagyok
JOSSAIN olen

VALAHOVA menni fogok
JOHONKIN tulen menemään

minä (Y, M 1) **tässä** ja **nyt**

sinulle (Y, M 2) puhun

hänestä (Y, M 3), joka ei puheeni aikana ole keskuudessamme läsnä

PAIKKA

Unkarin kielessä:

yleinen paikka:

HONNAN?

HOL?

HOVA?

konkreettinen paikka:

MIRŐL?

MIN?

MIRE?

vízről

vízen

vízre

MIBŐL?

MIBEN?

MIBE?

vízből

vízben

vízbe

MITŐL?

MINÉL?

MIHEZ?

vízről

víznél

vízhez

Sama samassa järjestyksessä suomeksi:

yleinen paikka:

MISTÄ?

MISSÄ?

MIHIN?

konkreettinen paikka:

MILTÄ?

MILLÄ?

MILLE?

vedeltä

vedellä

vedelle

MISTÄ?

MISSÄ?

MIHIN?

vedestä

vedessä

veteen

MINKÄ LUOTA?

MINKÄ LUONA?

MINKÄ LUOKSE?

veden luota

veden luona

veden luokse

AIKA:

minä (Y, M 1) **tässä** ja **nyt**

sinulle (Y 2) puhun

METTŐL/ MIKORTŐL?

MIKOR?

MEDDIG?

MISTÄ LÄHTIEN?

MILLOIN?

MIHIN ASTI/

MENNESSÄ?

Suomen ja unkarin kielen loput sijamuodot sekä postpositiojärjestelmäkin sopivat tähän lähes aukottomaan järjestelmään. Samanlaisia taulukoita voisimme esittää myös muista suomensukuisista kielistä. Sen jätämme tässä kuitenkin tilan puutteessa tekemättä. Huomautamme kuitenkin, että poikkeuksiakin on olemassa. Sellainen on esimerkiksi mansien kieli, jonka sijamuotojärjestelmä ei ole näin kehittynyt. Siellä sitä kuitenkin vastaa rikas postpositiojärjestelmä. Eräät tutkijat katsovatkin, että suomalais-ugrilaisien kielten kelioppien tulisi käsitellä postpositiot sijamuotojärjestelmän osana.⁹⁸

Suomen ja unkarin kielten verbiaikajärjestelmä mukautuu myös tässä esitettyyn suuntakolminaisuuteen. On ilmiselvää, että verbien aikajärjestelmän muodostumisellekin on ratkaisevaa ollut se suomalais-ugrilaisen ajattelutavan vaatimus, että minun pitää kertoa kerrottavanani olevat asiat ja tapahtumat suhteutettuna siihen, että ”minä tässä ja nyt sinulle puhun”. Puheessani olevat tapahtumat ovat tähän tosiasiaan suhteutettuna joko etu-, samantai jälkiaikaisia.

sitä ennen, että	minä tässä ja nyt⁹⁹	sinulle sitä seuraavasti
	puhun	
unk. voltam	vagyok	leszek/majd vagyok
suom. olin	olen	tulen olemaan/olen sitten

Suhteuttaessaan puhujan puheen tapahtumia puheen aikaan, suomen ja unkarin verbimuodot ilmaisevat lisäksi tarkalleen myös, onko kysymys - suhteutettuna puhujaan - henkilöstä, joka juuri puhuu vai henkilöstä, jolle puhutaan tai puhetilanteen ulkopuolisesta, kolmannesta persoonasta. (Samanaikaisesti puheeni kanssa *minä*, joka tässä ja nyt sinulle puhun, *teen* [jotain]. Samanaikaisesti *sinä*, jolle minä tässä ja nyt puhun, *teet* [jotain]. Puheeni aikana *hän*, josta puhun ja joka tässä ja nyt, kun minä sinulle puhun,

⁹⁸ F. Mészáros 1982

⁹⁹ haluamme muistuttaa, että useimmissa suomensukuisissa kielissä on olemassa tai ainakin on osoitettavissa myös verbin preesensin tunnus: Bereczki 2003 s. 55 sekä tuonnempana

ei ole keskuudessamme *tekee* [jotain].) Puhumisen aika taulukon muodossa:

unk.

Y. 1. **te-tt-em**

tesz-**em**

tenni **fog-om**

Y. 2. **te-tt-ed**

tesz-**ed**

tenni **fog-od**

Y. 3. **te-tt-e**

tesz-**i**

tenni **fog-ja**

M. 1. **te-tt-ük**

tesz-**szük**

tenni **fog-juk**

M. 2. **te-tt-étek**

tesz-**itek**

tenni **fog-játok**

M. 3. **te-tt-ék**

tesz-**ik**

tenni **fog-ják**

suom.¹⁰⁰

Y. 1. **te-i-n** (tehtiin)

tee-**n** (tehdään)

tule-n tekemään
(tullaan tekemään)

Y. 2. **te-i-t**

tee-**t**

tule-t tekemään

Y. 3. **tek-i** (tehtiin)

teke-**e** (tehdään)

tule-e tekemään
(tullaan t.)

M. 1. **te-i-mme** (tehtiin)

tee-**mme** (tehdään)

tule-mme tekemään
(tullaan t.)

M. 2. **te-i-tte**

tee-**tte**

tule-tte tekemään

M. 3. **tek-i-vät** (tehtiin)

teke-**vät** (tehdään)

tule-vat tekemään
(tullaan t.)

Mainittakoon lisäksi, että useissa suomensukuisissa kielissä, esimerkiksi virossa ja suomessa on olemassa pluskvamperfekti,¹⁰¹ jota voidaan tämän hetken puhetilanteeseen suhteutettuna käsitellä aikaisempaan puhetilanteeseen suhteuttamisena. Kuten äs-
keisistä esimerkeistämme käy ilmi, monet suomensukuiset kielet ilmaisevat futuuria analyttisellä tavalla, yhdistettyjen muotojen avulla. Fennougriстикasta tiedämme toisaalta, että useimmista suomensukuisista kielistä löytyy futuuri tai sen aikaisempaan ole-
massaoloon viittaavia merkkejä.¹⁰²

Asia ei liity aiheeseemme välittömästi, silti voidaan tehdä mien-
lenkiintoisia päätelmiä siitä, että suomen kieli suhteuttamisessaan
puhetilanteen eri tekijöihin on yhä puutteellisempi. Käsittääk-

¹⁰⁰ Suomen kielessä viime aikoina levinneet persoonattomat muodot, jotka pu-
hetilanteeseen ja siihen osallisiin nähden eivät enää kykene suhteuttamaan.

¹⁰¹ Puszta 2000 s. 180

¹⁰² Puszta 2000 s. 74

semme ilmiöön on kaksi syytä, joista toinen on johdatettavissa aikaisempiin aikoihin ja toinen nykyaikaan. Aikaisempiin aikoihin johdatettavissa olevana syynä voimme pitää suomen kielen saamia muinaisgermaanis-balttilaisia vaikutuksia, jotka ovat vi-
ron kielessä vielä vahvempia kuin suomessa. Nykyaikaan johdatettavissa olevat syyt lienevät nykyisessä suomalaisessa elämän-
menossa yleisesti havaittava yhä voimakkaampi persoonattomuus ja eristäytyneisyys. Nykyisessä suomalaisessa puheessa esiintyy yhä enemmän persoonatonta muotoa niin sanottua passiivia (ks. taulukon suluilla merkitut muodot) esimerkiksi indikatiivin yksikön ja monikon ensimmäisessä ja kolmannessa persoonassa sekä imperatiivin monikon ensimmäisessä persoonassa. Tällä tavalla puhuja voi välttää ilmaisemasta, keistä konkreettiseen puhetilanteeseen osallisista on kyse. Virallinen - Susanna Shoren mukaan indoeurooppalaisiin kielioppimalleihin¹⁰³ perustuva - suomalainen kielioppi pitää näitä muotoja passiiveina. Käsittääksemme olisi paremmin paikkansa pitävää puhua persoonattomista muodoista. Toisaalta - vastoin suomen kielen persoonattomuutta, persoonattomien tai indefiniittisten muotojen leviämistä - on edelleen olemassa suomensukuisia kieliä, joiden varsinainen passiivimuotokaan ei ole menettänyt kykyään suhteuttaa puhetilanteeseen. Tässä Sosvan mansin verbin *toti* 'tuo(da)' passiivin taivutusjärjestelmä:^{104 105}

Preesens:

Y. 1. totawe-m

D. 1. totawe-men

M. 1. totawe-w

Y. 2. totawe-n

D. 2. totawe-n

M. 2. totawe-n

Y. 3. totawe

D. 3. totawe-g

M. 3. totawe-t

Mennyt aika:

Y. 1. totwe-s-em

D. 1. totwe-s-amen

M. 1. totwe-s-uw

Y. 2. totwe-s-en

D. 2. totwe-s-en

M. 2. totwe-s-en

Y. 3. totwe-s

D. 3. totwe-s-ig

M. 3. totwe-s-et

¹⁰³ Shoren mukaan kysymys ei niinkään ole persoonattomista vaan indefiniitivisistä verbinmuodoista. Shore 1986 s. 76-79

¹⁰⁴ Kálmán 1976 s. 42

¹⁰⁵ D: duaali

Vaikka unkarin kielessä ei tunneta passiivia, se pystytään ilmaisemaan johtimen avulla: esimerkiksi unk. *megveretem*, *megverődöm*, *megverődsz* 'tulen piiskatuksi', 'tulet piiskatuksi', 'hän tulee piiskatuksi' jne, *elringatódsz* 'tuudittaudut', *készülődik* 'hän laittaa' jne. Tutkiessaan unkarilaisen kielellisen ajattelun luonteessa piilevää taipumusta rinnastamiseen Gábor Lükő totesi, että unkarin kielen verbitaivutusjärjestelmä suhteuttaa puhetilanteen osapuoliin jopa objektinkin.¹⁰⁶

objekti, johon verbi viittaa
on itse puhuja
(Y 1)

látom magamat, magunkat
látsz engemet, bennünket¹⁰⁷
lát-ø engemet, bennünket
látunk engemet
láttok engemet, bennünket
látnak engemet, bennünket

objekti, johon verbi viittaa
on se, jolle puhuja puhuu
(Y 2)

látlak téged, benneteket
(**látod** magadat)
lát-ø tégedet, benneteket
látunk tégedet, benneteket
(**látjátok** magatokat)
látnak tégedet, benneteket

objekti, johon verbi viittaa
puhetilanteen ulkopuolinen (Y 3)

látom őt, öket
látod őt, öket
látja őt, öket
látjuk őt, öket
látjátok őt, öket
látják őt, öket

näen itseni/itsemme
näet minut/meidät
hän näkee minut/meidät
näemme minut
näette minut/meidät
he näkevät minut/meidät

näen sinut/teidät
(näet itsesi)
hän näkee sinut/teidät
näemme sinut/teidät
(näette itsenne)
he näkevät sinut/teidät

näen hänet/heidät
näet hänet/heidät
hän näkee hänet/heidät
näemme hänet/heidät
näette hänet/heidät
he näkevät hänet/heidät

Unkarin kieltä puhuva pystyy siis ilmaisemaan yhden ainoan tai-
vutetun verbin avulla myös sen, että mihin, minkälaiseen objek-

¹⁰⁶ Lükő 1996. Nytemmin teki saman löydön Kubinyi 2005 s. 54

¹⁰⁷ Inessiivistä muodostunut akkusatiivi on myös unkarinkielen erikoisuus. Vrt. unkarilaisen klassikon, János Arany'n Unkarin Tiedeakatemia'n epäunkari-laisuutta ruoskiva runo: Grammatica versben.

tiin teko suuntautuu suhteutettuna puhetilanteeseen, siihen osallisiin: esimerkiksi: *látlak, szeretlek* 'näen sinut, rakastan sinua' (engl. *I see you, I love you*) eli *näen sinut, rakastan sinua*, jolle minä tässä ja nyt puhun, mutta *látom, szeretem* 'näen hänet/heitä, rakastan häntä/heitä' (engl. *I see, love her*), jo(t)ka ei(vät) ole läsnä nyt ja tässä kun puhun.

Suomalais-ugrilaiset partisiipit ovat puhevirran tuttujen tai tutuiksi laskettavien osioiden tiivistymiä eli lauseenvastikkeita. Ne ovat ”aikaisemman” tai vaikka vain oletetun (toissijaisen) lauseen predikaattiosia. Näin ollen nekin, kuten ensisijaisesti predikaattina toimivat lauseenosat ilmaisevat puhetilanteeseen suhteutettuna etu-, saman- tai jälki-aikaisuutta:

Minä tässä ja nyt puhun sinulle

ennen tätä	samanaikaisesti	tämän jälkeen
unk.		
olvasott (ember)	olvasó (ember)	olvasandó (könyv)
suom.		
lukenut (ihminen)	lukeva (ihminen)	luettava (kirja)

Useimmilla suomensukuisilla kielillä on tapana suhteuttaa näitä partisiippeja ja yleensä infinitiivejäkin puhetilanteen osapuoliin:

unk.	suom.
olvas-n-om	luke-akse-ni
olvas- n-od	luke-akse-si
olvas-ni-a	luke-akse-en
olvas-n-unk	luke-akse-mme
olvas-n-otok	luke-akse-nne
olvas-ni-uk	luke-akse-en

Suomensukuista kieltä puhuva ihminen määrittelee myös muita lauseenosiaan suhteuttamalla niitä konkreettisen puhetilanteen osapuoliin. Tämä ajattelutavan ominaisuus on tuonut tuloksekseen - verbitaivutuksen kanssa analogisen - nominien taivutusjärjestelmän:

unk.	suom.	mar.
hal- am	kala- ni	kol- em
hal- ad	kala- si	kol- et
hal- a	(hänen) kala- nsa	kol- so
hal- unk	kala- mme	kol- na
hal- atok	kala- nne	kol- ta
hal- uk	(heidän) kala- nsa	kol- est

Unkarin ja suomen kielet ovat viime vuosikymmeninä edenneet suurin askelin suhteuttamisen ilmaisevasta jättäviin muotoihin. Nykyään voidaan jo hyväksyä ilman possessiivisuffikseja olevat muodot: *anya* – *äiti*, *apa* – *isä*. (Tähän palataan vielä jatkossa.) Näyttää jopa siltä, että lähitulevaisuudessa suomen kielestä puhetilanteen osapuolten välinen - possessiivisuffiksien avulla tapahtuva - suhteuttaminen kuolee sukupuuttoon. Nykyiselle kieliaistille suhteuttamattomissa muodoissa tuntuu vielä hiukan sivumakua, mutta arkikielessä ne ovat jo enemmistönä. Suomalainen lause: *Jalka leikattiin sairaalassa*, tarkoittaisi unkarinkieliselle sanasta sanaan käännettynä ('A lábat megoperálták a kórházban') vielä sitä, että leikkauspöydässä oli pelkkiä jalkoja (vailla ihmistä tai eläintä), siis irrallisia jalkoja ja niitä leikattiin. Unkarin kielellä on sanottava ehdottomasti, jollei halua hassutella, että '*Megoperálták a lábát*' 'Hänen jalkansa leikattiin'. Tietysti nykyajan suomalainen ymmärtää kontekstista mistä, keistä ja kenen jalasta on kyse, ja ketkä ovat tuon persoonattoman ilmaisun takana. Kyseessä ovat sairaalan lääkärit, ja jonkun henkilön jalka, jonka omistajasta jo tiedämme ainakin kontekstista. Kysymys on vain siitä, ettei ajattelutapa enää vaadi niin ankarasti sanottavan suhteuttamista puhetilanteeseen. *Jalka on kipeä*, sanoo suomalainen ('A láb fájos'), jos (*fáj a lába*) hänen jalkaansa särkee. Kuuntelija ymmärtää tässäkin tapauksessa enää vain kontekstista, kenen jalasta on kyse. Unkarin kielessä suhteutetaan vielä: *Fáj a lábam* 'Särkee jalkaani' eli sen henkilön jalkaa särkee, joka juuri nyt puhuu. Entisaikojen ajattelutavan mukaan meidän oli tärkeää ilmaista, sanoa julki, suhteemme ei ainoastaan ruumiinosiimme vaan myös meitä ympäröiviin ihmisiin ja esineisiin. Piti ilmaista mikä on meidän suhteemme niihin, olivatko ne omiamme tai

vain kättemme ulottuvilla: *Eltörött a székem lába* 'Tuolini jalka rikkoontui'. Ei ole kyse välttämättä siitä, että tuoli olisi minun omaisuuttani, jos vaikka olen jossain ravintolassa. Nykysuomessa persoonattomuus korvataan usein sanalla *oma*, joka on eräänlainen korvike suhteuttamiselle. Ilmaisut: *oma vaimo* 'saját feleség', *oma tili* 'saját számla', *oma lapsi* 'saját gyerek', *omalla autolla* 'saját autóval', *omassa kylässä* 'saját faluban' eli kylässäni. Virke: "*Oma vika se oli, kun se sattui käymään näin*" olisi sanasta sanaan unkarinkielelle käännettynä toistaiseksi vielä täysin käsitämätön.

Kaikista näistä nykyajan ilmiöistä huolimatta puhuviin osapuoliin suhteuttavat possessiivisuffiksit muodostavat yhdessä suuntakolminaisuuden eli puheen sijaan suhteuttavien kieliopillisten suffiksien kanssa toistaiseksi lähes aukottoman järjestelmän sekä suomen että unkarin kielessä:

unk.	MIBŐL?	MIBEN	MIBE?
suom.	MISTÄ?	MISSÄ?	MIHIN?
	kez- em-ből	kez- em-ben	kez- em-be
	käde- stá-ni	käde- ssá-ni	käte- e-ni
	kez- ed-ből	kez- ed-ben	kez- ed-be
	käde- stá-si	käde- ssá-si	käte- e-si
	kez- é-ből	kez- é-ben	kez- é-be stb.
	käde- stá-án	käde- ssá-án	käte- e-nsá jne

Huomautamme lisäksi, että suomensukuisissa kielissä possessiivisuffiksit voivat liittyä myös adjektiiveihin ja jopa kysymyssanoihin. Esimerkiksi *nuoremmistamme* unk. 'fiatalabbjainkról'. Unkarilainen kysyy: *Mimre esett az eső?*, ellei hän tiedä, että hänen hattu-nsa päälle tippui vettä, unk. *mi-m-re*, *mi-d-re*, *mi-jé-re* jne.

Mi? 'Mikä?'

Y. 1. Mim?	M. 1. Mink?
Y. 2. Mid?	M. 2. Mitek?
Y. 3. Mije?	M. 3. Mijük?

Yllä olevien lisäksi useimmat suomensukuiset kielet pystyvät suhteuttamaan puheessa tapahtuvien asioiden tapahtumapaikkaa demonstratiivipronomiensa vokaalilaadulla. Jos kerrottavien tapahtumat tapahtuvat, tapahtuivat tai tulevat tapahtumaan siellä, missä puhuja juuri kuuntelijalleen puhuu, niin demonstratiivipronominin vokaali on ohut (etuvokaali), jos kaukana tai tuonnempana paikasta, jossa puhuja puheensa aikana oleskelee, on demonstratiivipronominin vokaali paksu (takavokaali):¹⁰⁸

JOSTA tulin	minä (Y 1) tässä ja nyt sinulle (Y 2) puhun			JOHON sitten menen	
AZ =	TUO	EZ	TÄMÄ	AZ	TUO
ott	tuolla	itt	täällä	ott	tuolla
arra	tuonne	erre	tänne	arra	tuonne
arról	tuolta	erról	täältä	arról	tuolta
abba	tuohon	ebbe	tähän	abba	tuohon
abban	tuossa	ebben	tässä	abban	tuossa
abból	tuosta	ebból	tästä	abból	tuosta
oda	tuonne	ide	tänne	oda	tuonne jne.

Puheen tapahtumien ja puhetilanteen suhteuttaminen ajassa:

akkor tuolloin ekkor tällöin akkor tuolloin jne.

Joitain tämäntapaisia erottelun jälkiä löytyy muistakin kielistä:

saksa	hier	dort
ranska	ici	là
venäjä	здесь	там,

mutta aivan johdonmukaisen järjestelmällisesti sitä esiintyy ainoastaan suomensukuisissa kielissä. Jos unkarilainen on puhuesaan kaukana perheestään ja kodistaan, hän ajattelee *otthoná:ta* eli (tuolla)kotiaan, mutta jos hän puhuu kotonaan, hän on *itthon* eli (täällä)kotonaan. *Hol van édesanyád?* 'Missä äitisi on?' Jos

¹⁰⁸ Suomensukuisten kielten omista äänneopillisista termeistä (ohut-paksu): Döbrentei 1832 s. 7.; Teplov 1960 s. 83; Lükő 2002 sekä Kádár 1999 (1995) s. 40-41

lapsi on kodin kynnyksen sisäpuolella, hän vastaa: *Nincs idehaza.* 'Hän ei ole täällä kotona.' (Sanatarkasti: 'Hän ei ole tänne kotona.')

Kahdesta kaukaisimmasta sukukielestä, suomesta ja unkarista, olemme mielestämme jo tuoneet riittävästi esimerkkejä osoittaaksemme, että ne ovat kehittyneet sellaisen ajattelutavan vaikutuksesta, jolla on erittäin voimakas tarve suhteuttaa puhetilanteeseen sekä siihen osallisiin osapuoliin, jotta tulisi todistettua, että näiden kielten ajattelutapa on konkreettinen ja suhteuttava, kuten Sándor Karácsony on unkarinkielestä todennut 1940-luvulla.

5.1.3. Konkreettiseen havaitsemiseen ja suhteuttamiseen perustuvan ajattelutavan käsitteenmuodostus ja käsitteiden käyttö

Kun Sándor Karácsony vertasi unkarin kieltä saksan kieleen, jotta unkarin kieltä voitaisiin "tarkastella ulkopuolelta", hän totesi, että saksan kielessä ymmärtämisen päätavoitteena on abstraktio, *"kaikkien elementtien yhdistäminen jossain viimekäden käsitteessä"*. Tämän toiminnan tuloksena on alisteisten (hypotaktisten) muotojen¹⁰⁹ suosiminen. Unkarilainen sen sijaan haluaa, lähien alkuperäisestä havainnosta, käsitellä kerrottavansa rinnastaen hänessä elävien kuvien (parataktisia) osioita toisiinsa. Tämän toiminnan seurauksena unkarin kieli on paljon kuvainnollisempi kuin indoeurooppalaiset kielet. *"Saksalainen merkitys on ... abstraktinen, kun taas unkarilainen merkitys on kuvainnollinen"*,¹¹⁰ mutta Karácsony lisää samalla, ettei kyseistä toteamusta saa pitää poissulkevana, vaan että kyse on vain tendensseistä.¹¹¹

Kari E. Turunen pitää suomen kielen tärkeimpänä ominaisuutena sen kuvainnollisuutta. Kontrollikielinä hänkin käyttää indoeurooppalaisia kieliä. Hänen mielestään suomen kielen sanojen

¹⁰⁹ Karácsony 1985 s. 272

¹¹⁰ Karácsony 1985 s. 321

¹¹¹ Tähän voimme lisätä omalta osaltamme, että unkarin kielen murteiden joukosta vähiten kuvaannollisuutta suosiva on Budapestin unkari. Siinä käytetään sitä niin vähän, ettei meitä (siis kirjoittajaa) yllättäisi, elleivät lukijat, jotka tuntevat ainoastaan Budapestin unkaria, uskoisi Karácsonyn teesejä.

merkityksen kuvainnollisuus alkaa sen äänneopista: ”*Kun kansalainen on omaksunut äidinkielenään onomatopoeettisesti uloitteekkaan kielen, häneen kehittyy luonnostaan tietty taipumus, jota ei vähemmän deskriptiivisen kielen edustajalla ole niin selvästi – näin oletan. Kielen soinnillinen rikkaus ja osuvuus kasvattaa havainnon tarkkuuteen sekä – mikä tässä on tärkeää – kuuntelemaan ja tunnustelemaan elämyksiään. Kokemuksiaan joutuu vertaamaan kielen havainnollis-jäljittelevään eloisuuteen. Suomalainen joutuu tavallaan pakotetusti, kielen taitajana, tunnustelemaan elämyksellistä suhdettaan¹¹² asioihin. On lisäksi tietysti muistettava myös, että itse kielikin on sisäinen elämys, johon liittyy lisäksi merkityksen muut monikerroksiset ulottuvuudet.*” (...) ”*Väitän siis, että suomalainen omaksuu suuremman luontaisen taipumuksen olla tarkkaavainen havaintojen suhteen kuin esimerkiksi indoeurooppalaisten kielten edustaja, ja nimenomaan myös suuremman taipumuksen kuunnella tuntojaan. Kieli kasvat-
taa suomalaista tunnustelemaan – varovasti: tunnustelevampaan – todellisuussuhteeseen pääasiassa hänen tietämättään. Erityisesti se kasvattaa häntä kuitenkin vivahteikkaaseen kokemuksen erittelyyn, jos kielen koko moni-ilmeisyyttä ja virikkeellisyyttä viljellään tietoisesti, sivistyksen yhtenä olennaisena ulottuvuutena, erityisesti kasvatuksessa ja koulutuksessa, mutta luonnollisesti myös verbaalisen taiteen eri muodoissa.*”¹¹³

Karácsonyn mukaan unkarin kielen, ja kuten jatkossa näemme, myös muiden suomalais-ugrilaisten kielten sanojen ja käsitteiden kuvainnollisuus ilmenee kolmella eri tavalla: itse kuvainnollisuudessa, sen konkreettisuudessa ja suhteuttamisessa.

1) Näissä kielissä kertoja tavallisesti suhteuttaa kerrottavansa konkreettisessa havainnossa koetuilla asioilla. Kun unkarilainen puhuja aikoo sanoa jonkun olevan liian ylpeä, hän havainnollistaa asian konkreettisella kuvalla: kalkkunan heltalla, jonka lintu joskus täyttää ilmalla, ja ylpeä onkin *gőgös* eli heltallinen. Suomen kielessä vastaavasti *ylpeä* on ihminen, joka kulkee pää ylpeästi

¹¹² vrt. Karácsonyn väittämään unkarin kielen *primitiivisyyteen*

¹¹³ Turunen 2003. ks. liite

pystyssä. Toisin sanottuna näiden kielten puhujat löytävät erittäin helposti sanottavalleen kuvaannollisia ilmaisuja mitä erilaisimmilta elämänaloilta. Mikäli täten löydetty kuvaannollinen sana on osuva ja kieli otollinen sen vastaanottamiselle, voi sanalle käydä niin, että se vakiintuu ja pääsee niin sanotusti kielen sanakirjaan. Tämä pätee pidempiinkin ilmaisuihin. Unkarilainen voi sanoa liioittelevasta ihmisestä: *Nem úgy reszket, ahogy fázik*. 'Ei se niin vapise, kuin palelee'. Kuten esimerkistämme näkynee, ensin havaitsen elämässä jotain ja sitten rinnastan havaittuun ilmiöön erästä toista, aikaisemmin havaittua havaintoa. Tarkoitukseni on selittää havaintoa. On tärkeää havainnoida samalla toista tämän käytänteen ominaisuutta: itse en ota kantaa asiaan, en lisää sanottavaani mitään omasta subjektiviteetistani. Minä puhuja olen viileän objektiivinen; totean vain: *Nem úgy reszket, ahogy fázik*. Unkarin kirjallisuudessa on yleisesti hyväksytty tosiasia, että siinä menestyksen tärkein salaisuus on nimenomaan kuvainnollisuus. Esimerkiksi kirjailija Kálmán Mikszáthin suuri suosio unkarilaisten lukijoiden piirissä ei ole mikään sattuma.¹¹⁴ Hän puhuu lähes yhtäjaksoisesti kuvina ja unkarilainen lukija tuntee olonsa kotoiseksi jopa silloinkin, kun ei itse enää osaa niin perusteellista ja kuvaannollista unkarin kieltä. *Pénzen vett szerelemnek ecet az alja* 'Rahalla ostetun rakkauden pohjassa on etikka', sanoo Mikszáthin sankari aikoeessaan kertoa, ettei kannata mennä naimisiin rahasta. *A kigyó is megszűnik mozogni naplemente után* 'Lakkaahan käärmeikin liikkumasta auringon laskeuduttua', sanoo toinen roolihahmo aikoeessaan jakaa kanssamme kokemustaan, että illan tullen kaikki, jopa äkäiset akatkin, tulevat soveliaammalle mielelle. *Májusban kell cseresznyét enni, augusztusban szilvát, októberben szőlőt* 'Kirsikkaa on syötävä toukokuussa, luumua elokuussa ja rypälettä lokakuussa' - sanotaan pohdittaessa kasvavan tytön elämää ja sen eri vaiheita ennen naimisiinmenoa. Lisää esimerkkejä löytyy työmme marilaisten laulujen teksteistä.

2) Uralilaisten kielten toinen suosittu tapa muodostaa sana ja käsite on ollut esittää todellisuudessa havaittua ilmiötä kahdeksi

¹¹⁴ Seuraavat siteeraukset ovat kaikki Mikszáthin kertomuksesta Sipsirica.

puoliskoksi jaettuna ja rinnastamalla puoliskot toisiinsa. Karácsonyn oppilas Gábor Lükő esittää kyseistä tapaa useissakin tutkielmassaan suomalaisen sanan, *maailma*, avulla. Kun avaan silmäni, avautuu edessäni maailma (vrt. saksan *die Welt*). Kun suomalainen ilmaisee tätä näkemäänsä, hän jakaa sen ensin kahtia ja suhteuttaa osat toisiinsa rinnasteisena yhdyssanana: *maa + ilma*. Hän siis rinnastaa toisiinsa käsin kosketettavissa olevan ja käsin koskemattoman maailman. (Jälkimmäistä en pysty koskemaan käsilläni, mutta tiedän sen olevan olemassa; vrt. kalevalaisen perinteen *Ilmariseen*.)¹¹⁵ Eli jaan konkreettisen havaintoni kahdeksi osioksi, ja esitän sitä kuuntelijalleni rinnastaen ja levitellen sitä. Saksan kielellä lehden nimi voi olla *Die Welt*, unkariksi ei, sillä vastaava unkarin kielen ilmaisu *Világ* on abstraktio. Mutta vielä jokin aika sitten Unkarissa ilmestyi lehti nimeltä: *Ország-Világ* 'Maa (valtio)-Maailma'.

Suomensukuisten kielten sanastossa on runsaasti tällä tavalla syntyneitä sanoja:

unk. **hír/név** 'viesti-nimi' (eli maine), **szó/beszéd** 'sana-puhe' (eli juoru, huhu), **test/vér** 'keho-veri' (eli sisarus), **domb/ság** 'mäki-vuori' (eli kumpuileva seutu), **arc** (aikaisempi: *orr+száj*) 'nenä-suu' (eli kasvot), **jött-/ment** 'tullut-mennyt' (eli köyhä tai epäilyttävännäköinen ihminen), **él-/hal** valamiért 'elää-kuolee jonkin puolesta' (eli jokin asia on kaikki kaikessa), **fű-/fa** 'ruoho-puu' (eli kaikki), **jár/kál** (< **jár+kel**) 'kulkee-nousee' (eli kuljeskelee), **tős/gyökerez** 'kantanen-juurinen' (eli hyvin vanhahtava), **szántó/vető** 'kyntäjä-kylväjä' (eli talonpoika), **hús-/vér** 'liha-veri' (eli täysi, oikea), **éjjeli-/nappali** 'yöllinen-päivällinen' (nykyään: nonstop), **csont-/bőr** 'luu-nahka' (eli laiha);

suom. **maa/ilma**, **silmänä/korvana**, **kyy/käärme**; (jättää) **maansa/mantunsa**;

vir. **luu/liha** 'luunahka' (keho), **öud/vennad** 'tyttöpuoli-poikapuoli' (sisaruksia);

mans. **uj/hul** 'eläin-kala' (eläin), **elum/holas** 'kuoleva-elävä' (eli ihminen), **maa/wit** 'maa-vesi' (eli seutu), **lunt/vas** 'hanhi-ankka' (eli yleisesti vesilintu), **agi/pig** 'tyttöpoika' (eli lapsi);

udm. **sudini/serekjani** 'leikkiä-nauraa' (eli huvitella), **sin/pel** 'silmäkorva' (todistaja), **sil/vir** 'liha-veri' (eli keho) jne.

¹¹⁵ vrt. Nähtävissä oleva maailma täydentyi luonnollisella tavalla näkymättömän kanssa.

3) Kuten edellä on mainittu, suuressa osassa näiden kielten sanoja on jo itsessään suhteuttava merkitysisältö. Suomensukuisten kielten *maailmaa* merkitsevä sana ei ole abstraktinen, kuten saksan *die Welt*. Samaten ei ehjän kieliäistin omaava unkarilainen pysty käyttämään tynkäsanoja: *apa* (vrt. saks. 'der Vater'), *anya* (saks. 'die Mutter'), *húg, öcs* tai *báty*¹¹⁶ (isä, äiti, pikkusisko, pikkuveli, isovelji). Näitä sanoja ei ole olemassakaan! Tämän ajattelutavan mukaan nimittäin sellaista äitiä ei ole olemassakaan, jolla ei olisi lapsia. Unkarilaiselle ajatuskululle tämä suhde (*Feri anyja* 'Ferin äiti') ja sen ilmaiseminen on oleellinen ja tärkeä. Kaikki tämä ei päde ainoastaan ihmisten välisiin suhteisiin. Eihän ole avaintakaan, joka ei kuuluisi johonkin lukkoon (Lükő). Sunnuntain juhla-aterialla unkarilainen pyytää emäntää antamaan kana-keitosta *a zúzá-já-t* 'kupunsa' (eikä kuvun) ja *a máj-á-t* 'maksansa' eikä maksan. (Unkarilaisen mielestä olisi outoa, jos hänen pitäisi pyytää: *kérem a májat* 'saanko maksan'. Tällaista pyyntöä seuraisi varmaan kysymys: *Milyen májat?* 'Millaista maksaa?') Unkarissa ei myöskään "käsi" ole yksinään, se on aina jonkun käsi:

Y. 1.	kez- em	käte- ni	anyá- m	emo- ni
Y. 2.	kez- ed	käte- si	anyá- d	emo- si
Y. 3.	kez- e	käte- nsä	any- ja	emo- nsa
M. 1.	kez- ünk	käte- mme	anyá- nk	emo- mme
M. 2.	kez- etek	käte- nne	anyá- tok	emo- nne
M. 3.	kez- ük	käte- nsä	any- juk	emo- nsa

Suhteuttamisen pakko on niin voimakasta, että unkarin kielen puhujat suhteuttavat joskus moninkertaisesti. Unkarilainen mies puhuttelee vaimoaan (eikä vaimoa), jos heillä on jo lapsia: *anyjukom*. Eli *any-juk*: heidän eli lasten 'äiti(nsä)': *anyjuk-om*, joka (siis lasten äiti) on minun: *lasteni* äiti, joka on minun siis: *anyjuk-om* 'äitinsäni' Samoin isästä: *apjukom*.

¹¹⁶ Unkarin kielessä näiden sanojen possessiivisuffiksiton muoto on selvästi ilmaantunut vasta viimeisinä aikoina Unkarin saksalaista kulttuuria omaavien kaupunkilaisten vaikutuksesta. Kyseisten sanojen suomalaiset ja viron kieliset ilmaisut ovat selitettävissä myös germaanivaikutuksella.

Sekä suomen että unkarin kielet ja niiden murteet olivat vielä vähän aikaa sitten erittäin rikkaita ajatellen perhesuhteita ilmaisevia sanoja ja tunnuksia. Näitä sanoja käytettiin vain taivutetussa muodossaan:¹¹⁷ *velloani*, *tyttäreni*, inkeriläisrunossa *poikueni*, *puolueni*,¹¹⁸ *sissoini*.

Eikä tämä possessiivisuffiksinen suhteuttaminen ”riitä” suomensukuisten kielten puhujille. Perheenjäsenistään puhuessaan he suhteuttavat myös välillään olevaa ikäeroa. Kun indoeurooppalaiset kielet käyttävät sisaruksista vain kahta käsitettä:

venäjä: brat ’veli’, sestra ’sisko’,
saksa: der Bruder, die Schwester,
engl: brother, sister,

Suomensukuiset kielet, eräitä itämerensuomalaisia kieliä lukuun ottamatta,¹¹⁹ eivät yksinkertaisesti tunne tällaisia sanoja. Sisaruksista puhuttaessa on ”pakko” suhteuttaa heidät iän mukaan jo sanan merkityksessä. Seuraavassa vain kolmen suomensukuisen kielen, unkarin, udmurtin ja marin esimerkit:

unk. <i>húg(om)</i> ’	pikkusiskoni’	udm. <i>szuzer</i>	mar. <i>shüzhar</i>
unk. <i>nővér(em)</i>	’isosiskoni’	udm. <i>apaj</i>	mar. <i>aka</i>
unk. <i>öcs(ém)</i>	’pikkuveljeni’	udm. <i>viin</i>	mar. <i>soljo</i>
unk. <i>báty(ám)</i>	’isoveljeni’	udm. <i>agaj</i>	mar. <i>iza</i> ¹²⁰

On mielenkiintoista, että suomalais-ugrilaisten kansojen ympäröimät turkkilaiseen kieliryhmään kuuluvat kansatkin tuntevat tällaisen suhteuttamistavan, kuten esimerkiksi tataarit, tsuvassit tai tataaria lähellä olevat baskiirit:

bask. *hengle* ’pikkusisko(nsa)’, *apaj* ’isosisko(nsa)’, *kusti* ’pikkuvelje(nsä)’, *agaj* ’isovelje(nsä)’.¹²¹

¹¹⁷ inkeriläisesimerkit: Asplund 1992

¹¹⁸ Asplund 1992 s. 24 s. 24. Vrt. myös ensimmäistä unkarinkielistä tekstiä, ns. Halotti Beszéd vuodelta 1195: *Látjátok, feleim* ’Näette, puoliskoni’.

¹¹⁹ kuten suomi ja viro, joissa on selvästi germaanista vaikutusta

¹²⁰ Nasibullin-Maksimov 1995; Vasiljev 2004 (1989)

¹²¹ Hisamitginova-Muratova 2006, Skortsov-Skortsova 2002; Junale’eva 1999

Tässä esitetyt sanat eivät aina eivätkä välttämättä tarkoita perheensisäistä suhdetta. Kun unkarilainen sanoo: *Gyula bátyám* 'Gyula setäni', se voi tarkoittaa myös tuttavaa, joka on häntä iäkkäämpi (mutta ei sukulainen).

Unkarin kieltä puhuvat pystyvät kaiken lisäksi ilmaisemaan toistensa välillä olevia yhteiskunnallis-sosiaalisia suhteita: *uramöcsém*: *uram* 'herrani', mutta tässä = mies, joka puhujaan nähden arvojärjestyksessä on ylempänä, ja *öcsém* eli iältään puhujaa nuorempi; *nénémasszony*: *néném* 'isosiskoni' = iältään puhujaa iäkkäämpi, *asszony* = naimisissa oleva nainen.

Suomen ja unkarin kielten uusi ja enenevä germanismi haavoittaa näille kielille luonteenomaista, havainnollistavaa ja suhteuttavaa katsomistapaa. Suomen kielen: *hän ottaa siitä kuvan* (unk. 'lefényképez valakit') - tapaisissa isolioivissa ilmaisuissa sekä verbi että objekti ovat abstrakteja. Suomensukuisille kansoille tämä on outoa, vaikeasti käsitettävää ja vierasta. *Laittaa valot pois päältä*. Unkarin kielelle käännettäessä havaitaan heti, mistä vierasperäisyyden tuntu johtuu: 'leoltja a lámpát' = sammuttaa lampun; *ajaa autoa* 'autózik' = hän autoilee, *tuletko kyytiin?* 'beszálisz a kocsiba?' = nousetko autoon?; *mennäkö jatkolle?*; *otan bussin*; *otan osaa*; *laittaa sanat jollekin* 'üzén' = viestittää. Unkarinkielisiä esimerkkejä: *magához veszi a folyadékot* 'ottaa itsensä luokse nestettä' = juo. Suomensukuisissa kielissä vastaavat ilmaisut aika usein "verbistyvät", muuttuvat synteettisiksi muodoiksi. *Ottaa auton, bussin, kuvan* jne: *kocsikázik, autózik, buszozik, iszik, fényképez, megüzen* – hän autoilee, "busseilee", juo, valokuvailee jne. Tässä muodossa sanoja on jo helpompi rinnastaa muihin lauseosioihin. Nämä kielet "tahtovat päästä irti" abstrakteista käsitteistä ja ilmaisuisista. Palataan vielä median saksankieliseen nimenantoon. Saksan kielellä on mahdollista antaa lehden nimeksi *die Zeit*, unkariksi ei, sillä unkarilaiselle ei suhteuttamatonta, abstraktia aikaa ole olemassa. Unkarin kielellä olisi mahdollista sanoa: a *Mi időnk* 'Meidän aikamme', *Manapság* 'Nykyään' tai *Napjaink(ban)* 'Meidän päivinämme', ehkäpä menettelisi *Modern Idők* 'Ny-

kyaikaiset ajat', mutta ei yksikseen feminiiniartikkeli edessään: *die Zeit*.¹²²

Aiheesta yhteenvetona Kaplinskin käsitys indoeurooppalaisen ja suomalais-ugrilaisen käsitteen muodostamisesta:

"Käsitteen voi määritellä eri tavoin. Länsimaaisessa ajattelussa on Aristoteleesta lähtien käytetty pääasiallisesti definitio-määritelmää. Nykyisin on selvä, että jokapäiväisen kielen käsitteitä ei ole määritelty eivätkä ne ole määriteltävissäkään aristoteelisesti, vaan useimmiten «prototyyppien» avulla. Aristoteelinen definitio vetää rajaviivan A:n ja ei-A:n välille eli selvittää, millä tavoin A eroaa kaikesta muusta. Esimerkiksi ihmisen erottaa muista elävistä olennoista äly, kuten nytkin usein uskotaan. Sellainen definitio lähestyy käsitettä ylhäältä (per genus proximum) ja samalta tasolta (per differentiam specificam), mutta ei alhaalta: ihmisen määrittelyssä ei ole puhetta ihmisroduista tai konkreeteista ihmisistä.

Prototyyppien avulla määriteltäessä annetaan luettelo käsitteen tyypillisistä, tavallisista ja tärkeimmistä edustajista, toisin sanoen joukon tärkeimmistä alkioista, eli käsite määritellään alhaalta päin. Useimmilta arkikielen käsitteiltä puuttuu hyvä aristoteelinen määritelmä. Esimerkiksi sopii sana «kukka». On mahdoton erottaa kukkaa muista kasveista, erityisesti, jos otetaan huomioon nykyisin länsimaissakin suosituissa japanilaisessa ikebanassa käytettävät kasvit ja niiden osat. Mutta tämä määrittelemättömyys ei häiritse lainkaan kukkakauppiaita tai kukkien käyttäjiä. Esimerkiksi juuri sana «kukka» on määritelty prototyyppisesti. Kukat ovat ruusuja, unikoita, liljoja, päivänkakkaroita, ruiskukkia ja muita niiden kaltaisia. Niitä muistuttavat muut kasvit, vaikkapa havupuut, kaktukset tai saniaiset. Sanan kukka määrittely on avoin. Kukan roolissa voi nykyisin olla jäkälän peittämä kuollut oksa, ohdake tai iso käpy, tulevaisuudessa ehkä jotain muutakin.

Näin ollen aristoteelinen määrittely on rajoittavaa. Se määrittelee selväpiirteisen joukon eli kaikista esineistä voi sanoa, ovat-

¹²² Unkarin radion klo 12 uutisten nimi: *Déli Krónika* 'Lounasajan Kroniikka'.

ko ne kyseisen joukon alkioita vai ei. Prototyyppinen määrittely ei anna selväpiirteistä joukkoa, ja siksi sen rajat ovat epäselvät, sumeat. On esineitä, joista emme tiedä, ovatko ne sen joukon alkioita vai ei. Kaikista selvimmin määriteltyjä ovat jo mainitun «konkreetin tason» käsitteet: saappaat, kengät, ruusut ja liljat. Korkeampien tasojen käsitteet, yleiskäsitteet, ovat sumeampia. Ehkä siitä syystä niiden nimityksissä usein käytetäänkin sanapareja.

Sanapari antaa minimaalisen luettelon eli nimittää kaksi prototyyppiä, joukon tyypillisiä alkioita. Jalkineet olivat ersjalaiselle ennen muuta virsut ja kurpposet. Tärkeimmät sisälmykset ovat, paitsi sydäntä, keuhkot ja maksa. Mutta joukon «virsut-kurpposet» alkioita ovat myös kengät ja saappaat, joukon «keuhkot-maksat» alkioita ovat myös maha, munuaiset sekä suolet. Aristoteelinen määrittely määrittelee joukon sen «rajojen» kautta, prototyyppinen määrittely «keskustan» kautta. Aristoteelinen määrittely luo perustan luokittelulle, klassifikaatiolle, prototyyppinen ordinaatiolle. Indoeurooppalaiset kielet ovat pääasiallisesti luokittelevia, suomalais-ugrilaiset enemmän ordinoivia.

Yleinen näkökanta on se, että täsmällinen ajattelu vaatii definitioita, selvien rajaviivojen vetämistä käsitteiden välille. Näin ei välttämättä ole aina. Norbert Wiener selittää tunnetun kirjansa «Kybernetikka» alussa, että tähtien ja pilvien välillä on selvä ero. Tähtiä voi laskea, pilviä ei, koska pilvi on luonnoltaan hajanainen, samea ilmiö, ja sen rajoja on usein mahdoton vetää. Jos pilvien rajoja yritetään todella määritellä tai pilviä laskea, ollaan itse asiassa epätäsmällisiä.»¹²³

5.1.4. Suhteuttaminen sanarakenteissa, lauseen rakenteissa ja si-vulauseiden välillä

Edellä olemme nähneet, että suomensukuiset kielet suosivat puhumista, joka on sisällöltään konkreettista ja tapahtuu - kuvainnollisesti - muodoltaan rinnasteisissa rakenteissa. Seuraavassa esitämme tekstin rakentamisen kielellisiä ratkaisuja.

¹²³ Kaplinski

Uralilaisten kielten tutkijoiden mukaan seuraavat lauseopilliset ominaisuudet erottavat nämä kielet muista kieliperheistä:

- 1) nomenverbumit, joita esiintyy jokaisessa suomensukuisessa kielessä¹²⁴
- 2) *rectum* on näissä kielissä ennen *regens*:iä,¹²⁵
- 3) suhteuttamiskeinojen runsaus
- 4) rinnasteiset lauseet - jotka toisin kuin alisteisten konjunktioiden lauseet - ovat näissä kielissä olleet tuttuja ja käytössä jo hyvin varhaisessa vaiheessa¹²⁶
- 5) partisiippiarakenteiden suosiminen, se että alisteiset konjunktiot ovat näissä kielissä poikkeuksetta uusia kehityksiä,¹²⁷
- 6) liikkeen lähtökohdan ja päätepisteen tärkeys; ns. suomalaisugrilaisyypiset ablatiivi- ja latiivirektiöt.¹²⁸

Erdődi-Sz. Kispálin mukaan lähes kaikissa uralilaisissa kielissä esiintyvä nomini-predikaattilause on varhaisaikojen ensisijainen ilmiö: unk. *Zsuzsika szép kislány* 'Susanna kaunis pikkutyttö' on täydellinen nominipredikaatin sisältävä lause, johon unkarin kielen kieliopin mukaan *olla*-verbin lisääminen on kiellettyä. Erdődi-Sz. Kispálin mukaan ei voida olettaa, että tämän tyyppisissä lauseissa olisi alkujaan ollut *olla*-verbi, joka pikku hiljaa olisi jäänyt sieltä pois, vaan juuri toisin päin. Tämän tyyppisissä lauseissa esiintyvää *olla*-verbiä on pidettävä uudempana, indoeurooppalaisesta vaikutuksesta syntyneenä kehityksenä. Esimerkiksi *Susanna on kaunis tyttö*. Unkarin kielessä tämä sääntö on voimassa enää kolmannen persoonan muodoissa: *ő az én barátom* 'hän minun ystäväni', tai: *a kismadár éhes* 'pikkulintu nälkäinen'. Näissä tapauksissa unkarin kieli "ei siedä" verbiä *van* 'on'. Kun taas ensimmäisen ja toisen persoonan muodoissa verbi on nykyään jo pakollinen: *Te az én barátom vagy* 'Sinä minun ystäväni olet'. Eräät vakiintuneet rakenteet ja kaunokirjallisuuden esimerkit viittaavat kiistattomasti siihen, että ensimmäisen ja toisen persoonan verbit (olen, olet) ovat vain uudempia kehityksiä. Unkarilaiset kansansadut esimerkiksi päättyvät kliseehen: *Te az enyém,*

¹²⁴ Erdődi-Sz. Kispál 1973 s. 47

¹²⁵ Erdődi-Sz. Kispál 1973 s. 55 sekä Hajdú 1989 s. 81

¹²⁶ Hajdú 1981 s. 168; 1989 s. 82

¹²⁷ Hajdú 1989 s. 82; Bereczki 1977 s. 77; Erdődi-Sz. Kispál 1973 s. 58

¹²⁸ Bereczki 1977 s. 78; Hajdú 1981 s. 169

én a tied 'Sinä minun, minä sinun'. Tällaisia kivettyneitä muotoja löytyy paljon myös suomen kielestä, esimerkiksi *merellä silmät, metsällä korvat*. Sukukieletkin todistavat sen puolesta, että nimi-predikaattilauseet ilman *olla*-verbiä ovat olleet yleisiä:¹²⁹

mans. <i>man sàkha oàrinst</i>	'me kaikki sukulaisia' (nimitäin olemme)
kom. <i>te teeka</i>	'sinä älykäs'
mar. <i>tiste wozduh jazo</i>	'tässä hyvä ilma'
md. <i>ton loman</i>	'sinä ihminen', <i>tin lomant</i> 'te ihmisiä', <i>mon paro</i> 'minä hyvä', <i>mon kolmoce</i> 'minä kolmas', <i>sin kit?</i> 'Ketkä he?'

Mordvan ja samojedin kielissä voi predikaatti, mikäli subjekti jää lauseesta pois, ottaa nominin possessiivisuffikseja itselleen: md. *loman-at* 'ihminen-sinä', eli 'olet ihminen'.

Indoeurooppalaisissa kielissä (lukuun ottamatta venäjän kieltä, joka on saanut suomalais-ugrilaisia substraatteja) *olla*-verbi on näissä tapauksissa aina pakollinen. Indoeurooppalaisen ja suomalais-ugrilaisen ajattelun välinen ero lienee siinä, että abstrahoivalle indoeurooppalaiselle ajattelulle on korostetun tärkeää maailmassa ja ajassa olemisen ilmaiseminen: saks. *Du bist Soldat*; eng. *She is my friend*; kun taas suomalais-ugrilaisissa esimerkeissä, *A kismadár éhes* 'Pikkulintu nälkäinen', nämä seikat ovat epäoleellisia. Puhujaa ei kiinnosta, onko pikkulintu tai nälkä olemassa avaruudessa ja ajassa. Jos on kyse lauseesta, puhujaa kiinnostaa - Karácsonyn sanoin - se, että maailman muihin nälkäisiin olentoihin nähden tämä nälkäisyys on nimenomaan pikkulinnun eikä esimerkiksi jonkun koululaisen. Tai sanarakenteen ollessa kyseessä kiinnostavaa on, että monien pikkulintujen joukosta nyt on kyse siitä nälkäisestä pikkulinnusta eikä kirjavasta.¹³⁰ Suomen-sukuisten kielten suhteen kyse on molemmissa tapauksissa siitä, että se, josta puhumme, on lakannut olemasta itseksensä. Se on nyt olemassa ainoastaan toiseen asiaan suhteutettuna. Indoeurooppalainen puhuja tarvitsee *olla*-verbiä olemassa oloon, siihen mikä on käsin koskettavissa. Suomensukuisissa kielissä tämä *on* ei ole

¹²⁹ esimerkit on esitetty yksinkertaistettuina: Erdődi-Sz. Kispál 1973 s. 4-51

¹³⁰ Karácsony 1985 s. 254

kouriintuntuva, vaan se on olemassa enää ainoastaan suhteessa toisiin olemassa oleviin.

Se uralilaisten kielten ominaisuus, ettei attribuuttia sovitetta nominiin eli kongruenssin puuttuminen, (poikkeuksena tähän germaanivaikutusta saaneet suomen ja viron kielet) on selitettävissä useimpien fennougristien mielestä sidotulla sanajärjestyksellä. Ensin attribuutti, sitten nomini: unk. *a kifelé tipegő öregúrnak* 'ulospäin tepasteleva herrasmiehelle' (eikä: 'ulospäin tepastelevalle herrasmiehelle'), *fanyar mosolyt* 'katkera hymyn' (eikä: 'katkeran hymyn') (Mikszáth). Karácsonyn mukaan kysymys on pohjimmiltaan kuitenkin siitä, että näiden kielten sanat tai merkitykset pystyvät suhteuttamaan jo oman suhteuttamisvoimansa ansiosta.¹³¹

Olemme jo käsitelleet uralilaisten kielten morfologiaa ja todenneet, että suhteuttamiskeinoiltaan se on erittäin rikas. Sen sijaan yhdyslauseiden välisten konjunktioiden eli sidesanojen synty näissä kielissä on melko uuden kehityksen tulosta. Todisteena on yhteistä perua olevien sidesanojen puuttuminen suomensukuisista kielistä. Nykysuomelle ja -unkarille on ominaista, että rinnasteisten yhdyslauseiden väliset sidesanat eli rinnastuskonjunktiot ovat usein fakultatiivisia: *Meghalt Mátyás király, oda az igazság.* 'Kuoli kuningas Matias, sinne oikeudenmukaisuus.' (= Kun kuningas Matias kuoli, kuoli myös oikeudenmukaisuus. Tai: Kuoli kuningas Matias, mukanaan oikeudenmukaisuus.) - hokevat unkarilaiset, kun tuntuu toivottomalta saada oikeudenmukaisuutta. Karácsonyn mielestä tämä on selitettävissä samaten kuin kongruenssin puute: ", *rinnasteisissa lauseissa ei yhdistämistavalla ole ilmaisuvoimaa, vaan merkityksen antaa rinnasteisten lauseiden sisältö toistensa suhteen.*"¹³²

Suuressa osassa suomensukuisia kieliä ei edelleenkään käytetä alistussivulauseita, mutta muutamissa niitä esiintyy harvaksen. Alisteisia sivulauseita esiintyy eniten läntisissä suomalais-ugrilaisissa kielissä. Tätä kehitystä voimme varmuudella pitää ympäröivien indoeurooppalaisten kielten vaikutuksen tuloksena. Mutta

¹³¹ Karácsony 1985 s. 255

¹³² Karácsony 1985 s. 255

näidenkin kielten suhteen pitää paikkansa, mitä edellä olemme todenneet rinnasteisista yhdyssanoista (ks. unk. *testvér* tai suom. *maailma*) sekä niiden suosiosta. Suomensukuinen puhuja laajentaa sanottavansa lausepareiksi aina kun vain voi.

*”Druzsba úr lábai a földbe gyökereztek – szeretett volna továbbmennni//
de nem lehetett, – mintha bérülés érte volna.”*

*Minden táncolt és – forgott vele/
nemcsak az egész udvar, – a künn álló népség, //
de még a szomszéd házak is (...).*

*De azért mindent látott – mindent hallott, //
mintha meghatványozódtak volna halló és látó érzékei//
látta Sipsiricát is (...).*

*Zsuzsa beszaladt a lúgért – Matusek Vince tekintete pedig végre mégis a kapuját
kezdte keresni. //*

*«Pukkadj meg, sárkány - hörgé -, elmegyek, //
de megkeserülöd.»*

*Kár, hogy éppen ebben a pillanatban ért a Pávához az ökörcsorda és – a publikum //
anélkül, hogy a végjelenetet látta volna.” (Mikszáth)*

*’Herra Druzsban jalat juurtuivat maahan - hän olisi halunnut jatkaa matkaansa//
mutta hän ei voinut, - aivan kuin olisi halvaantunut.”*

*Kaikki tanssi - ja pyöri hänen mukanaan/
eikä ainoastaan koko piha, - ulkona seisova kansa.//
vaan jopa naapuritalotkin.
Silti hän on nähnyt kaiken – kuullut kaiken, //
ikään kuin hänen kuulo- ja näköistinsä teho olisi moninkertaistunut//
hän näki Sipsiricankin (...)*

*Zsuzsa juoksi sisään hakemaan lipeää¹³³ – mutta Vince Matusekin katse alkoi lopulta
kuitenkin etsiä aitanovea.//¹³⁴
«, Lohikäärme - rähjäisi hän -, lähden pois, //
mutta katkeroidut vielä siitä.»*

*Sääli, että karjalauma saapui (niityltä) juuri tällä hetkellä (kapakka) Pávan kohdalle – ja
yleisöltä jäi loppunäytös näkemättä.¹³⁵*

¹³³ hän oli nimittäin aikeissa kaataa sitä miehensä niskaan (G. K.)

¹³⁴ jotta hän voisi paeta (G. K.)

¹³⁵ Kerrottakoon, että tällä tavalla puhutaan enää lähinnä vain Unkarin kylissä, mutta silti kaupunkilaisetkin nauttivat tällaisesta puheesta.

Esimerkit demonstroivat hyvin miten sivulauseiden merkitykset määräävät jo itsessään suhteensa toisiinsa. Näin ollen konjunktiot voidaan panna lauseiden väliin tai jättää pois. Useimmat suomensukuiset kielet, kuten udmurtti ja hanti, eivät tunne lainkaan sivulauseiden välistä hypotaktista suhdetta. Kalevalaisessa tai mansilaisessa kansanrunoudessa voidaan äskeiselle levitellen-rinnastaen havainnollistamiselle löytää vielä kiteytyneempiä muotoja:

suom. *Surma hiihti suota myöten,
Tauti talvitietä myöten.*¹³⁶

vog. *Elum-holes varne nyal kwonel mugultäln,
elum-holes varne ulä kwonel mugultäln!*

’Vältä elävän-kuolevan (= ihmisen) tekemä ansa kaukaa,
vältä elävän-kuolevan tekemä hirviäitä kaukaa!’¹³⁷

Fennougristiipiireissä näitä esimerkkejä pidetään *parallelismina*, suomalaisessa ammattikirjallisuudessa *toistona* ja ne nähdään pelkkänä runouden keinona. Yllä olevien esimerkkien perusteella tuskin voimme tyytyä tähän. Kysymys ei ole yksinkertaisesta toistosta tai parallelismista eikä jostain runouden keinosta vaan pikemminkin eräänlaisesta *ajatuksen puolittamisesta*. Ilmiötä meidän on pidettävä suomalais-ugrilaisen ajattelutavan seurauksena, sen toimintaperiaatteena. Joudumme tässä toteamaan, että se, mitä Karácsony totesi unkarin kielestä, näyttää olevan voimassa myös suomen ja mansin kielen käyttämiin lauseopillisiin keinoihin nähden. Nämä kielet haluavat jakaa havaitsemansa todellisuuden osioihin ja panna osiot - suhteutettuina toisiinsa - kuuntelijan havaittavaksi. Jos joku tahtoo näistä väitteistä huolimatta pitää kyseistä ilmiötä pelkkänä runouden temppuna, siinä tapauksessa on katsottava tämän runouden keinon olevan kotoisin rinnasteisesta ajattelutavasta.

¹³⁶ Kádár-Kellosalo-Kukkurainen 2000 s. 80

¹³⁷ Munkácsi 1893 s. 121

*Pääskyläinen, päivän lintu,
päivän lintu yön lipakko,
lenteli kesäisen päivän,
kevätpäivän keikutteli;¹³⁸*

– kertoo meille suomalainen runonlaulaja linnusta, joka ei löydä itselleen pesäpaikkaa.

Kuuntelin kunervikossa, Katselin kanervikossa.¹³⁹

Näillä sanoilla suomalaiset lapset leikkivät *Orosilla* laululeikkiään kertoen, että he ovat silmänä korvana tarkkailemassa hevosta. Mansimyyttien *Numi-Tórem*, ennen kun päästäisi karhun ylä-maailmasta ala-maailmaan kieltää sitä koskemasta ”elävien-kuolevien” varastoa. Hän käskee karhun elää marjoilla, niistä sen on lihottava ennen talvea:

*Tal hujne sis-voj tul varen,
tuw haltne mail-voj tul varen!
’yli talven kestävää selkäläskiä hanki sieltä,
yli kesää kestävää rintaläskiä hanki sieltä!’¹⁴⁰*

Rakastettuaan odottava csángó-unkarilainen laulaa seuraavasti:

*Zúgadoz ez erdő sok szíép ének szótól,
Tündöklik e mező sok búzavetéstől.
Mondd meg nekem, rózsám, mondd meg nyílván,
Tudjam ki igazán, várjalak-e vaj nem?¹⁴¹*

’Humisevan metsän laulu kaikuu tänne,
Vehnän oras välkkyy, varttuu kylväjälle.
Sano mulle, kulta, sano ihan suoraan,
jotta saisin tietää, odotanko turhaan.’

Sinikka Pohjolan käännös

Yllä olevissa esimerkeissä päivän täydentää yö, kesän kevät, talven kesä ja kuulemisen (esimerkissämme: ”kaikuu”) katsominen (esimerkissämme: ”välkky”). Toisin sanottuna yhdistelmän kumpikaan puolisko ei päde (ei ole käsiteltävissä) erillään, yksin.

¹³⁸ Kanteletar I 200

¹³⁹ Rausmaa 1984 s. 121

¹⁴⁰ Munkácsi 1893 s. 121

¹⁴¹ Kallós 1973 64 (63); käännös ja sävel: Kádár-Albert-Pohjola 1995 s. 70

Toinen näiden kansojen suosima tapa luoda tekstiä on, että sanottavasta toistetaan kahdeksi puoliskoksi jaetuista osioista jälkimmäinen, ja se täydennetään uudella puoliskolla. Näin syntyy ajatusketju (ks. edellä Karácsonyn teesi).

*Rákosnak mezője // tőszomszédos/ **Pesttel**,
Pest alatt/ ért össze / utasunk az **esttel.**
Találkoztak pedig / egy temető mellett,
Temetőben / az új sír dombja / sötétellett.
De miféle / sírnak // sötétlik ott dombja,
 Arra Miklósnak most van is nincs is gondja.¹⁴²*

’Rákosin niitty //**Pestin** lähinaapuri,
Pestin kohdalla/tapasi /matkaajamme **ehtoon**.
Tapasivat he / hautausmaan vieressä.
Hautausmaalla/näkyi pimeänä uuden **haudan kumpu.**
 Kas, minkä **haudan kumpu**// pimeänä näkyy.
Siitä Miklós piittaa eikä piittaa.’
 (raakakäännös)

János Arany (1817–1882) Toldin säkeiden myötä kertomus etenee aina vierittämällä eteenpäin tuttu osiopoulisko, joka aina täydennetään ehjäksi kokonaisuudeksi lisäämällä siihen uusi puolisko. (Huomautamme lisäksi, että lainauksen alimmalla rivillä, jossa Miklós sekä piittaa että ei piittaa, on *maailma*-tyyppinen rinnasteinen rakenne; se tarkoittaa tässä, että hän ei välitä ajatella hautaa.)

Seuraavassa suomalaisessa balladissa Laari yrittää miettiä, miten hän voisi olla kiitollinen äitinsä maidosta:

*Laari poika laatu poika,
 jo teki tuvan emolle
 teki **tuvan** tuutijalle
porstuvan tuvan etehen
kammarit tuvan sivulle
kota kammarin sivulle
 uuet **ukset kammarihin**.¹⁴³*

¹⁴² Karácsonyn siteeraukset Arany runosta Toldi itse 1985 s. 269 (kursiivit ym. otettu Karácsonylta)

¹⁴³ Kádár-Lehtosalo-Kukkurainen 2000 s. 102

Rivipuoliskot täydentyvät tässäkin uudemman puoliskon kanssa. Näin kerrottava jäsentyy ja etenee. Nämä kaksi menetelmää ovat yhtä aikaa käytettynä toisessa suomalaisessa balladissa:

*Lauri poika, laatu poika,
Meni tallihin mäelle,
Siell' oil seitsemen kenkästii.
Otti sen ison oroista,
Sen valitsi varsoistansa,
Sen Paatin isohen ruunan.
Hyppäis hyväsen selälle
Sit men suurehen sotahan.
Meni yötä kaksi, kolme,
Viipyi viikkon, sai netälä.*¹⁴⁴

Todettakoon, että esimerkkejä voisi lisätä vaikka millä mitalla lähes mistä tahansa suomensukuisesta kielestä.¹⁴⁵ Muistuttaisimme vain uudestaan siitä, että suhteuttava tai rinnasteinen ajattelutapa ei ole poissulkeva, ei varsinkaan lännen suomensukuisissa kielissä. Se on vain tendenssi, joka luonnehtii suomensukuisten kansojen mieliä ja ajattelutapoja eikä se sulje pois alisteisten rakenteiden olemassaoloa.

Uralilaisten kielten ominaisuuksien joukkoon kuuluu myös se, että ”*lauseessa oleva pääteko ilmaistaan selkeällä verbimuodolla, sivuteko ilmaistaan taas partisiippirakenteen avulla. Suomen-sukuisissa kielissä, joissa jälkimmäiset rakenteet ovat tavallisia, alkavat alisteiset konjunktiot, relatiivipronominilla alkavat sivulauseet olla vähissä, joistakin ne jopa puuttuvat täysin*”.¹⁴⁶

unk. ”*hadlava choltat*”,¹⁴⁷ *jártomban-keltemben* ’kulkiessani-edetessäni’, *szem nem látott, fül nem hallott* ’silmiä näkemätön, korva kuulematon’ (= koskaan ei havaittu), *jövetelük után elbeszélétk a látottjaikat* ’saavuttuaan he kertoivat näkemiään’, ”*várhatja Piroska Toldi megérkeztér*” (János Arany) ’Piroska saa odottaa Toldin tulevan’ (= turhaan hän odottaa Toldia) jne.

¹⁴⁴ Kádár-Lehtosalo-Kukkurainen 2000 s. 121

¹⁴⁵ Esimerkkejä mordvalaisen parallelismin eri lajikkeista: Bojarkin 1984 s. 315-316

¹⁴⁶ Bereczki 1977 s. 77

¹⁴⁷ Niin kutsuttu *Halotti beszéd* vuodelta n. 1095.

mar. *toshte ulmatöm shindzhen omöl* 'en tiennyt tässä käyneestäsi',
mashka kotsshmo ushkal 'karhun syömä lehmä' jne.

suom. *päivän laskettua tulee kylmä, hän sytyttää taloa palamaan, hän puhuttelee tuulen tuomia, isäni antama kirja* jne.

mans. *nany as, ujukwe, sipä jäktim tariny ulum hotä mos huje'in, punkä jäktim tariny ulum hotä mos huje'in?* 'Sinä eläin-kulta,/niskan leikattavan juurikkaan (= syvää) unta kuinka kauan vielä nukut vielä, pään leikattavan juurikkaan (= syvää) unta kuinka kauan vielä nukut vielä?' jne.

Partisiippirakenteet, joihin olemme jo viitanneet, toisaalta käärivät sanottavastamme yhteen niitä osioita, joista puhuja olettaa kuuntelijansa tietävän aikaisemmilta ajoilta, toisaalta ne säilyttävät konkreettisen kuvaannollisen katsontatavan. Pitäessään sanottavaa yhtenä kuvana, partisiippirakenteet ilmaisevat liikkeen ja teon tiivistetyssä muodossa. Nämä rakenteet helpottavat täten uudempien rinnasteisten lauseenosien luomista. Esimerkiksi alisteisen rakenteen: ”*Meni ulos, jotta käskisi sisään lapset, jotka leikkivät pihalla, jotta ne vihdoin söisivät*” asemesta sama rinnasteisin rakentein: *Meni ulos käskeäkseen pihalla leikkineet lapset sisään syömään. Tai: ”Várhatja Piroska Toldi megérkeztét*” (Arany) 'Piroska saa odottaa Toldin tulevan' alisteisin rakentein: *Várhatja Piroska, hogy Toldi megérkezzen végre* 'Piroska saa odottaa, että Toldi saapuisi vihdoin'.

Perinteinen suomalais-ugrilainen lauseoppi tapaa syntaksiosiossa käsitellä suomalais-ugrilaisille kielille tyypillisiä latiivin ja ablatiivin rektioita. Jos vertailemme näitä rektioita indoeurooppalaisiin kieliin, näemme, että suomensukuisissa kielissä on paljon verbejä, joiden rektio ei ole lokatiivi, vaan joko latiivi tai ablatiivi:

unk. *odahaza van* '(hän) on sinnekotona' (= hän on tästä paikasta, jossa nyt puhumme, kaukana kotona), *oda van* '(hän) on sinne' (= hän on poissa), *vízbe fulladt* '(hän) kuoli veteen' (eikä vedessä), *belehalt a bánatába* '(hän) sisään kuoli suruunsa' (eikä surussa), *odaég* 'palaa siihen', *messziről egy kis világosságot látott* '(hän) näki kaukaa vähän valoa';

suom. *jäi auton alle* (eikä alla), *palaa siihen, poika kuoli veteen, näki marjan mäeltä*;
 mar. *sares kolen* '(hän) kuoli sotaan' (eikä sodassa) (vrt. unk. *odaveszett* = sinne katosi = kuoli, jossain kaukana /sodassa/.)

”Jos etsimme näissä rektioissa ilmenevän yhteisen katsontatavan juuria, näemme, että siinä missä indoeurooppalaiset kielet näistä suhteista näkevät teon paikan eli näkevät jossain tapahtuvan teon, niin suomalaisugrilaiset kielet, jopa niissäkin tapauksissa, kun verbi ei ilmaise liikkumista (unk. *odavan* ’hän on sinne’), tunnistavat ja merkkäävät liikkeen jatkumon, teon alun, toteutumis suunnan, suunnan ja sen maalin”, toteaa ilmiöstä Gábor Bereczki (s. 1928).¹⁴⁸

5.1.5. Suhteuttaminen suomalais-ugrilaisessa syntaksissa

Suomen ja unkarin kielten oppien mukaan¹⁴⁹ suomensukuisten kielten teksti(nkäsittely) - syntaksi - rakentuu myös tähän mennessä todettujen rinnasteisten periaatteiden mukaan. Toisiaan seuraavat lauseet, tekstiosiot ja jopa jaksotkin ovat rinnasteisessa suhteessa toisiinsa nähden. Useimmiten suhde on vastakohtainen tai täydentävä. Sen eräänä helposti havaittavana todisteena ja ulkoisena ilmenemismuotona on, että suomalaisten ja unkarilaisten kirjailijoiden kertomusten jaksot alkavat silmiinpistävän usein rinnasteisilla konjunktioilla tai muilla edellisiin tekstiosuuksiin viittaavilla demonstratiivipronomineilla. Toisin sanottuna, yksittäiset jaksot eivät jää abstraktisina itsekseen, vaan ne rinnastautuvat konjunktoidensa ja demonstratiivipronominiensa tai ”sisäisten kuvaannollisten voimiensa” avulla toisiinsa. Tilaa säästääksemme siteeraamme tässä vain lyhyitä jaksojen aloituspätkiä Kálmán Mikszáthin ja Väinö Linnan romaaneista.¹⁵⁰

Mikszáth:

”*És haragudott magára, hogy úgy megijedt ...*”, ’Ja hän suuttui itselleen siitä, että niin pahasti säikähti ...’

”*S ezzel szeretetreméltó meghajlással elől ereszté vendégét*”, ’Ja näine rakastettavine kumarruksineen hän päästi vieraansa edeltä sisään.’

”*Innen egy ebédlöterem nyílt szárnyas ajtókkal ...*”, ’Siitä avautui ruokailuhuone avautune siipiovineen ...’

¹⁴⁸ Bereczki 1977 s. 78

¹⁴⁹ Tässä ei voitu huomioda toisten suomensukuisten kielten todisteita.

¹⁵⁰ Siteeraukset ovat Linnan pienoisromaanista Päämäärä

"E hangra közel és távol egyszerre elevenedni kezdett minden", "Tästä äänestä läheltä ja kaukaa kaikki alkoi herätä eloon."

"De elméje mégis möködött ...", "Mutta hänen tajunsa toimi sittenkin ..."

"A dolog pedig úgy történt ...", "Ja asia oli siten ..."

"De hát ez fel se tűnt", "Mutta ei sitä huomattukaan."

"Ezzel aztán végképp el is indult volna a zsámi ügy ...", "Tällä /tapahtumalla/ olisikin koko Zsámin juttu lähtenyt käyntiin ..."

"A zsámi ügy tehát fel lett bolygatva ...", "Täten Zsámin juttua alettiin penkoa ..."

"Ami mármmost az interpelláció másik részét illeti ...", "Joka tästä johtuen kuuluu eduskuntapuheen toiseen osioon ..." jne.

Väinö Linna:

"Mutta joskus tuli masennus",

"Sellaisina hetkinä jäi Valte rummuttamaan kynällä pöydänkanteen ...",

"Näky, joka aukeni mustepullon ja paperiarkkien yli, ei ollut ...",

"Se oli nuori nainen ...",

"Sinä iltana ei kirjoittamisesta tullut ...",

"Mutta seuraavana iltana kulki tyttö ...",

"Siitä hetkestä lähtien Valte oli myyty ...",

"Ja yhä kiihkeämmin hän kirjoitti ..." jne.

Näillä klassikoilla esiintyy tällaista käytäntöä, vaikka akateeminen oikeakielisyyssoppi (ehkä saksan oikeakielisyyssopin periaatteita seuraten) kieltää tämäntapaisten lauseiden ja jaksojen aloituksen.

Toinen suomalais-ugrilaisen kielellisen ajattelutavan mielenkiintoinen ilmenemismuoto on siinä, etteivät suomalaiset eivätkä unkarilaisetkaan keskusteluissaan vastaa myönteisesti tai kielteisesti ratkaistaviin kysymyksiin abstraktisanoilla *kyllä (igen)* tai *ei (nem)*,¹⁵¹ vaan kuten muihinkin kysymyksiin vastatessaan suhtautumalla hänelle puhuvan sanomiin rinnastaen ja muovaten sen uudelleen omasta näkökulmastaan:

- *Oliko paketti painava?* - *Oli.* (eikä siis: *kyllä*)¹⁵²

¹⁵¹ eritoten eivät suomalaiset, sillä kieltosana *ei* on taivutettava, on kerrottava, että "kuka", "mikä"

¹⁵² On mielenkiintoista todeta, etteivät suomalaiset kääntäjät ehkä koskaan erehdy tässä: esimerkiksi amerikkalaisen elokuvateollisuuden repliikkien vastausta *Yes* he eivät koskaan käännä sanalla *Kyllä*, vaan: - Näitkö siellä murhaajan? – Näin. (eikä: *kyllä*); kun taas unkarinkielen oppikirjojen kirjoittajat, jotka

Seuraavat siteeraukset olemme jälleen ottaneet edellä mainituista teoksista:

”- *Tehát nem kapunk rendes asztalt?*

- *Várjanak az urak, míg üresedik ... Eikä: Nem. Nem kapnak, majd csak ha valamelyik megüresedik.*”)

’Emmekö siis saa tavallista pöytää?

- Herrat odottakoot kunnes joku niistä tulee tyhjäksi ... Eikä: Ei, ette saa, sitten vasta kun jokin tulee tyhjäksi.’

Tai:

”- Tudja-e Jahodovszka, kedves komámasszony, mit beszélnek a városban?

- *Ugyan mit?*”

’Tiedättekö Jahodovszka, rakas rouvaseni, mistä kaupungissa huhutaan?

- No, mistä?’

Eli hän toistaa kysymystäkin omalla tavallaan, eikä vastaa sanomalla: ”Ei, en tiedä”.

”- Ott hagytuk el, hogy miért jár ide a burgzsandár? - folytatá Druzsba úr.

- *No, hát miért jár? – kérdé Jahodovszka (omalla tavallaan, G. K.) hányaveti hangon, hullámos haját megigazítva.*”

’ Siihen jäätiin, että miksi kaupungin poliisi käy meilläpäin? - jatkaa herra Druzsba.

- No, miksipäs hän käy (meilläpäin)? - Jahodovszka kysyy välinpitämättömin äänin, kiharaa tukkaansa oikaisten.’

”- Ősmer Ön engem? ...

- *Nincs szerencsém.*”

’Tunnetteko Te minut? ...

- Ei minulla ole sitä onnea.’ Eikä: ”Ei, en tunne Teitä.”

”- *Lehetséges az? ...*

- *A legtisztább valóság, uram ...*”

’Onko se mahdollista?

- Se on todellisuutta puhtaimmillaan, hyvä herra ...’ Eikä: ”Kyllä.”

”- *És hát mi az oka, nem tudja?*

- *Hogy mi az oka? – kérdé Kutorainé csintalanul, kackiásan ringatva magát a csípőin ...*”

’Entäs mikä siihen on syynä, ettekö tiedä?

Että, mikäkö siihen on syynä? – kysyy rouva Kutorai salaperäisesti liikuttaen lantioitaan makeasti...’

eivät tunne maalla puhuttua aidompaa unkaria, erehtyvät esimerkikilauseissaan lähes aina: - *Ez az asztal feketé? – Igen.* (’Mustako tämä pöytä on? – Kyllä.’) Vaikka ehjän kieliainin omaaja vastaisikin: *Fekete.* (’Musta.’)

Kirjailijan antamista vinkeistä lukija ymmärtää, millä puhenuotilla äskeistä repliikkiä pitikään lukea. Ilmenee, että kysymys on pikantista asiasta. Eikä vastaus tässäkään ollut pelkkä: ”Ei, en tiedä.”

Väinö Linnan romaanista:

”- Näitkö sinä luet? hän kysyi Tuovilta.

- Näitä ja paljon muuta. Mitä hän pitää minun maustani?”

”- Kerran te siitä vastaatte. Jumalan tuomioistuimen edessä te siitä tilin teette...

- Vastaan, vastaan. Tästä tuskastako?”

”- Pitäisi mennä Helsinkiin, sanoo lääkäri.

- Minulla ei ole rahaa, vastaa äiti.”

”- Mikäs tässä elämässä on vikana?

- Vai mikä vikana?”

Tässäkin vastaaja toistaa kysymyksen omalla tavallaan. Tässä esitetty käytäntö johdattaa mieleemme kalevalaisen ja mansilaisen runolaulannan esitystapoihin, niin sanottuun vuorolaulantaan, mutta sitä käsitellään tuonnempana kohdassa 5.2.

Työssään *”A Kalevala világa”* (= Kalevalan maailma) László Vajda (1909–1968).¹⁵³ löysi ja osoitti rinnasteisen ajattelutavan läsnäolon eepoksen kokoisissa teksteissä. Tässä suhteellisen lyhyessä, mutta erittäin merkittävässä työssään, Vajda osoittaa, että kun indogermaaniset eepokset, Ilias ja Odysseia ovat tekstirakentelussaan subordinoivia, eli yksittäiset episodit *”kaatuvat kuin laukkaavat joet valtavaan pääjuonen virtaan, joka kulkee itseksään suoraan eteenpäin pääteasemaansa/loppukehittymäänsä”*, niin Kalevala on koordinoivanluonteinen, löysärakenteinen eepos, sillä *”Lemminkäisen ja Kullervon episodit liittyvät vain juuri ja juuri Väinämöisestä ja Ilmarisesta kertovaan [päätahtumaan]. Mikäli halutaan olla johdonmukaisia, on edettävä askel tätäkin pidemmälle ja todettava, ettei oikeastaan voida puhua pääjuonestakaan, sillä se taas jakaantuu kahteen päähaa-*

¹⁵³ Vajda 1968

raan: *Väinämöisen ja Ilmarisen tarinaan*.¹⁵⁴ Vajdan mukaan *Lemminkäisen, Väinämöisen ja Ilmarisen* tarinoita voidaan suhteessa toisiinsa katsoa toisiaan täydentäviksi tarinoiksi, sillä ne kaikki ovat saman aiheen eli *Pohjolasta* onneaan etsimisen eri versioita. *Kullervon* tarina taas on näille vastakohtaisesti täydentävä tarina. Samanlaisia suhteita Vajda osoittaa myös teoksen muiden episodien välillä, esimerkiksi *"Tuonen ja Marjatan tarinassa kontrasti-rinnastamista, jossa parallelismi on jakaantunut vastakohtaiseksi"*. Vajdan mielestä eepoksesta löytynyt käytäntö on analoginen lauseiden tasosta löytyvine rinnasteisine rakenteineen. Hän toteaa: *"Koordinaatio ei siis ole muoto vailla rakennetta, vaan se on tekstinkäsittelyn eräs mahdollinen muoto. Saman tien siihen voidaan lisätä, että se on primitiivi ratkaisu toisin kuin subordinoiva käsittelytapa, joka on paljon monimutkaisempi tekstinrakenteluksintö. Mutta primitiivin monimutkaisuuden puutteesta nuriseminen on sama kuin paheksuisi sitä, että viikunapuu kasvattaa viikunoita ja omenapuu omenoita."*¹⁵⁵

Tässä kohdassa haluaisin muistuttaa lukijaani siitä, että tässä työssä vertailemme suomalais-ugrilaista ja indoeurooppalaista katsontatapaa mutta se ei kuitenkaan tarkoita, ettei maapallon ihmiskulttuureissa olisi olemassa muita tekstinrakentelutapoja. Esi-merkkinä tästä on muun muassa Anna-Leena Siikalan työ *"Tarina ja tulkinta"*, jossa tekijä kertoo siitä, kuinka tshuktshien myyttisten tekstien juonikudos on eurooppalaisille ihmisille täysin käsittämätön. *"Ensimmäisen kerran paleoaasialaisen tshuktshikansan myyttisiä kertomuksia silmäilevä eurooppalainen tutkija joutuu kokemuksiensa mukaan ymmälle: irrallisten ja keskenään ristiriitaisilta näyttävien sattumusten kaaoksesta ei muodostu selkeästi seurattavaa juonta tai merkityksellisten tapahtumien joukkoa. Miksi kertomuksista, joiden jokainen sana on erikseen*

¹⁵⁴ Tekijä vältti käyttämästä unkarilaiselle yleisölle tuttuja ilmaisuja: *rinnasteinen* ja *alisteinen* (tai parataktinen ja hypotaktinen), sillä ne olisivat paljastaneet hänet Karácsonyn seuraajaksi ja hänet olisi todennäköisesti saman tien hyllytetty; näiden termien sijaan hän käytti termejä *subordinoiva* ja *koordinoiva*.

¹⁵⁵ Vajda 1968 s. 1474

ymmärrettävissä, ei synny mielekästä kokonaisuutta? Lukijalta puuttuu tässä tapauksessa paitsi kyky hahmottaa maailmaa koskevaa tietoa tshuktshien tavoin myös taju siitä, miten tshuktshit tätä tietoa järjestävät kertomusmuotoon, miten kertomusinformaatio on tulkittavissa.”¹⁵⁶ Unkarilainen filosofi Béla Hamvas olettaa, että ”Muinaiskirjat eivät ole jääneet kääntämättä moderneille eurooppalaisille kielille kieliopillisten esteiden takia, vaan se johtuu siitä, että monet muinaiskirjojen sanat puuttuvat nykyaikaisista eurooppalaisista kielistä kokonaan. Ja ne puuttuvat kokonaan sen takia, koska muinaiskielet omasivat universaalisia symbolijärjestelmiä, kun taas eurooppalaiset kielet ovat individualisen Minän ilmaisukeinoja.”¹⁵⁷

5.2. Suomalais-ugrilainen ”yhteisösielun” tahdollinen suhtautuminen – ”puoliskoni”

Johdantojaksossa olemme viitanneet siihen, ettei suomalaisugrilaisten ”matematiikka”, kuten Gábor Lükő ”*Feleim, felekezetem*”¹⁵⁸-nimisessä työssään osoitti, ole kaikissa asioissa yhteneväinen turkkilaisten ja indoeurooppalaisten kansojen matematiikan kanssa. Näillä jälkimmäisillä kansoilla ihminen on yksinäänkin täydellinen, ehjä olento, toisin sanottuna itsekseenkin käsiteltävissä oleva abstraktumi, jota esimerkiksi saksan kielen ajatuskulku painottaa jopa artikkelin avulla: *der Vater, die Mutter, der Mensch* ja niin edelleen. Sen sijaan ”me, suomalais-ugrilaiset” olemme toistemme puoliskoja. Kaiken lisäksi indoeurooppalaisten ”toinen käsi” on meille ja joillekin turkkilaiskansoille vain *käsi puolemmme*:^{159 160}

¹⁵⁶ Siikala 1984 s. 19

¹⁵⁷ Hamvas I. 2006 s. 77

¹⁵⁸ Lükő 1999 (1990) s. 21-104

¹⁵⁹ transkriptio osittain suomalaisittain

¹⁶⁰ Ilmiötä, jonka mukaan parillisista ruumiinosista kyseen ollen toisesta puhutaan kuin *puolikkaasta*, kaikki fennougristit pitävät tyypillisenä suomalaisugrilaisena ilmiönä: esimerkiksi: Bereczki 1977 s. 76

suom. käsipuoli

unk. **félkezű**

mans. sampaal

syrtj. **sinpela**mar. **pelshintshan**tshuv. **herah** kuslejak. **angar** harahtaahmong. **örösön** nüdtej

silmäpuoli

félszemű

kaatpaal

kiipela

pelkidaan**herah** alalle**angar** ilileeh**örösön** gartaj

jalkapuoli

féllábú

lagülpaal

kokpela

peljolaan**herah** uralle**angar** atahtaah**örösön** hölgüj

Lükő tekee johtopäätöksensä suomalais-ugrilaisista kielistä ja niiden ilmaisutavoista: kaksi silmäpuoltani ovat vain yhdessä silmässäni. Ja todella, *Kaksi silmää näkee paremmin, kuin yksi*¹⁶¹ - sanotaan Haapavedellä, kun ajatellaan, että kaksi ihmistä yhdessä osaa nähdä asioita useammasta näkökulmasta kuin yksi. Täten on selitettävissä myös se suomalais-ugrilaiden kielten ilmiö, että parillisista ruumiinosista ja jopa niiden kanssa analogisista esineistä (kuten unk. *olló, gatya* = 'sakset', 'housu/t') puhutaan yksikössä - itämerensuomalaisia kieliä lukuun ottamatta. Sitä vastoin indoeurooppalaisten kielten puhujat käsittävät, että "heillä on kaksi erillistä, täysarvoista silmää". Niinpä he puhuvatkin niistä monikossa. Tässä suomensukuisten kansojen katsontatavassa sanalla *puoli* ei vastakohtana ole ainoastaan *yksi*, vaan myös *ehjä*.

Eikä - kuten sanottu - suomalais-ugrilainen ole itsekseenkään yksi kokonaisuus: hän muodostaa ehjän kokonaisuuden ainoastaan toisen puoliskonsa kanssa. Jos joku Transilvanian¹⁶² Szentgericen kylässä tarvitsee apua suoriutuakseen jostain tehtävästä, käytetään siellä puoleksi vitsikästä sanontaa: *Egy ember nem ember, két ember egy ember* (= Yksi ihminen ei ole /vielä/ ihminen, kaksi ihmistä on ihminen) – eli ihminen kykenee vain puoliskonsa kanssa suoriutumaan miehen tehtävästä. Kiinalainen sanonta on lähellä tätä ajattelutapaa: "Kerro minulle, unohdan. Näytä minulle, saatan muistaa. Ota minut mukaan, niin ymmärrän."¹⁶³ Tämän katsomustavan ilmenemismuodot ovat osoitettavissa kaikista suomensukuisista kielistä:

¹⁶¹ Ritva Käräjämäki (s. Haapavesi)

¹⁶² Unkarin v. 1947 pakolla Romanianlle määrätty alue

¹⁶³ Unescon valitsema kiinalainen kansanviisaus

suom. *puoliso*, *osapuoli*, *asiapuoli*, *vastapuoli*, *hyökkäävä puoli*, *puolustautuva puoli*, *jakaantuu kahteen puolueeseen*

syrij. *pel* 'puoliso'

mar. *pelasem* 'puolisoni', *sümbel* 'sydämeni puolisko' (= rakkaani)

md. *pola* 'puolisonsa'

ostj. *pil* 'puoliso'

selk. *päl*, *pälle* 'ystävä'

unk. *feleség(e)* 'puoliso' *ügyfele* 'asiapuoli', *házasfele* 'talollispuoli' (= puoliso), *támadó fél* 'hyökkäävä puoli', *szívemnek fele* 'sydämeni puoli'^{164 165}

Eräässä vanhimmissa unkarinkielisistä kirjoituksista pappikin puhuu kuuntelijoilleen näin.¹⁶⁶

"Látjátok, feleim szümtükkel, mik vogymuk: isa, por és homu vogymuk" 'Näettekö, puoleni, silmillänne, mitä me olemme: pölyä ja tomua me olemme'. Inkeriläinen äiti lohduttelee pienoistaan edellä siteeratussa balladissaan: *"Mitäs itket, poikueni, poikueni, puolueni?"*

Kaksi ihmistä muodostaa siis eheyden aivan samalla tavalla kuin edellä tutkimamme rinnasteiset sanat: unkarilainen *testvér* (*test* + *vér* = 'keho' + 'veri' eli 'sisarus ') tai suomen kielen *maailma* (*maa* + *ilma*).

J. H. Erkon (1849–1906) rakkausruno *Merellä* perustuu myös tähän katsontatapaan: rakastavaiset ovat toisilleen puoliskoja, kuten meri ja sen yläpuolella levittäytynyt taivas: kaksi (itseksään vain puoli) maailmaa yhtyy yhdeksi:

*Syvästi meri huokaa,
sen rinta kuohuaa.
Mut rauhallisna taivas
valoa vuodattaa.*

*Min' olen meri, minä
levoton aaltainen.
Sin' olet taivahani,
valoisia, rauhainen.*

¹⁶⁴ Näin sanoo Transilvanian ruhtinas Bethlen puolisolleen Móriczin romaanissa: Móricz 1978 s. 300

¹⁶⁵ Suomen ja muiden suomensukuisten kielten sanan alun *p-* vastaa unkarin kielessä säännönmukaisesti *f-*: *pää-fej*, *puu-fa*, *puoli/pieli-fél*, *punoo-fon*, *pata-fazék*, *pala-fala(t)*, *pelkää-fél*, *pii-fog* jne.

¹⁶⁶ ns. Halotti Beszéd (= Hautajaispuhe) vuosilta n. 1192–1195

Unkarin kielen sanan *fél* 'puoli' johdoksia ovat edellisten lisäksi vielä *feled* 'unohtaa', *feledkezik* 'unohtua' ja jopa vanha verbi *felekezik valakivel* 'coit, init, initur' (1500-luvulle asti) sekä myös siitä johdatettu *felekezet* '**puolue** (!), seurakunta' (< nimittäin: toisilleen puolikkaina olleiden ihmisten joukko).¹⁶⁷

Sanan *puoli* ja sen suomalais-ugrilaisten vastineiden tällainen merkitys ja käyttö viittaavat kiistattomasti siihen, että suomalais-ugrilaisten kansojen kulttuurissa ihmisten välinen suhde muovautuu rinnasteisen eikä alisteisen ajattelutavan mukaisesti.

Lükön mukaan unkarin kielen sana *fél* saattoi olla alun perin nomenverbumi, ja sen verbiksi muuttunut muoto *fél* (*valakitöl*) (vrt. suom. *pelko-pelkää*) juurtuu myös tähän. "*Fél ember*" 'puolikas ihminen' (= kumppaniton eli ei ehjä ihminen) *fél* eli 'pelkää'. Useat fennougristit kieltävät tämän ajatuksen. Tosiasia on kuitenkin, että suomalais-ugrilaisissa myyteissä ja perinteissä tunnetaan tällaisia "puolikkaita ihmisiä".¹⁶⁸ Näiden sankari on usein, vaikkei aina, pahantahtoinen ja iljettävä ihminen.¹⁶⁹

Jos jokin tehtävä ei oikein onnistu, se on sekä unkarin että suomen kielellä: *félresikerült* 'puoliksi onnistunut' (= epäonnistunut) eli suomeksi: *meni pieleen*.¹⁷⁰

Tämän meidän erikoisen sanamme pohjalta tulee ymmärretyksi myös kohdassa 5.1.5. tekstin rakentamisesta sekä suomalais-ugrilaisesta diskurssista sanottu: ne jotka ovat toisilleen puoliskoja, puolittavat keskenänsä myös sanottavansa eli *felel*-nek¹⁷¹ 'antavat puolensa' (= vastaavat) toisilleen. Joka puhuu vain itsekseen, sehän on *mielipuoli* (unk. *féleszű* 'mielipuoli', *félkegyelmű* 'puoliarmollinen', *félnótás* 'puolilauluinen').

Sanaa *felel* ei enää tällaisena nykysuomesta löydy, mutta sen muisto on säilynyt kalevalaiseen laulantaan liittyvässä ominta-keisessa esitystavassa, niin sanotussa vuorolaulussa.¹⁷² Siihen tar-

¹⁶⁷ Samasta asiasta hieman eri tavalla: Czakó 2006 s. 6

¹⁶⁸ Esimerkiksi nganasanien perinteessä taivaan puolikasrouva ja puolikas (naaras) poro: Belocerkovskaja-Tuhtina ?

¹⁶⁹ lisää asiasta: Lükő 1999 s. 33-34

¹⁷⁰ sana *pieli* on sanan *puoli* ohutääninen pari (vrt. *kiehuu-kuohuu; tuhm- tyhmä*)

¹⁷¹ Lükő 1999 s. 33-34

¹⁷² Vuorolaulu: kalevalaisia runoja lauloi ennen vanhaan kaksi osapuolta jakaen vuorot keskenänsä säkeittäin.

vittiin kahta puoliskoa (ja tässä muistuttaisin lukijaani siitä, mitä kohdassa 5.1.4. sanottiin suomalais-ugrilaisista rinnasteisista si-vulauseista sekä paralleelista, puolittavista runosäkeisistä). H. G. Porthanin (1739–1804)¹⁷³ mukaan runon säeparin ensimmäisen puoliskon laulannan aloitti ja johti ”päämies”, joka lauloi ensimmäisen rivin ja ”**puoltaja**” toisen. Runonlaulanta jatkui täten vuorotellen. Sanan **Puoltaja** nykymerkitys on *puoltaa jotain*, mutta tässä yhteydessä käytettynä on mahdotonta olla tunnistamatta, että kyseessä on unkarin kielen sanan *felel* vastine 5000–6000 vuoden takaa.¹⁷⁴ ¹⁷⁵ Toisin sanottuna runonlaulajatkin pitivät yhtä säettä toisin sanoen keskustelun toisen osapuolen sanomia puolikkaana, joka muodosti hänen silmissään ehjän kokonaisuuden vain *puoltajan* laulaman toisen puolikkaan (rivin) kanssa (ks. esimerkit kohdassa 5.1.4.)¹⁷⁶. Näin selkiintyvät jälleen Karácsonyn edempänä siteeratut rivit, joissa hän tosin puhui vain unkarilaisista puhujista: ”...unkarilainen ihminen jakaa tämän yhtenäisen kuvan ainakin kahtia (kahteen osaan), sillä hän kykenee ainoastaan tällä tavalla tuomaan sen näkyviin toisen ihmisen eteen. Hän on siis levitellyt sitä kuvaa toiselle ihmiselle ajassa, pannut sen tapahtuvaksi, suhteuttanut sitä os(io)ina toiselle ihmiselle, toista (osaa) toiseen suhteutettuna. (...) Näin ollen unkarilaista puhujaa ajaa ja rajoittaa alusta alkaen nämä kaksi tendenssiä: suhteuttaa ja levitellä. Jakaa kahtia yhtä, suhteuttaa toista toiseensa (rinnastaa), kasata toista toiseen nähden (alistaa), yhdistää ne kaksi osaa yhteen kuvaan.” Aivan kuten kalevalaisen laulannan *päämies* ja hänen *puoltajansa* tekevät sen yhdessä.

¹⁷³ Porthan 1983 (1766–78) s. 79

¹⁷⁴ Fennougriistikassa on vasta viime aikoina alettu vaatia, että tulisi jo luoda myös vertailevan merkitysopin perusteita.

¹⁷⁵ Sanat *päämies* ja *puoltaja* hävisivät mitä ilmeisimmin silloin, kun suomen-ruotsalaisia suoraäännöksiä käyttävä koulukieli valloitti myös runolaulannan, sen jälkeen alettiin puhua (ruotsalaiseen tapaan) *esilaulajasta* ja *kuorosta*, tai *esilaulajasta* ja *muista*. Vrt. Armas Launiksen niteet: Suomen Kansan Sävelmiä 1898–1933.

¹⁷⁶ unk. *félnótás* ”puolilauluinen” eli ’mielipuoli

Tehdessämme yhteenvedon yllä olevien esimerkkien an-
nista voimme todeta, että sanalla *puoli* on suomensukuisissa kie-
lissä omintakeinen, hyvin syvä merkitys. Sen erittäin laaja käyttö
viittaa siihen, että kyse on koko ajattelutapaa kattavasta katson-
tatastavasta: maailmankatsomuksesta, filosofiasta. Indoeurooppa-
laisten kansojen maailmankatsomuksessa yksittäinen ihminen
tarkoittaa omaa, toisistaan eriytyvää yksilöä, jolla esimerkiksi on
oma vaimo, kieli, tahto ja taide, ja joka yhteiskunnallisessa elä-
mässään tahtoo tulla arvostetuksi oman yksilöllisyytensä ansiosta
vastoin toisten yksilöllisyyksiä. Täten hänestä tulee täydellinen,
elämän arvoinen ihminen. Sitä vastoin suomensukuisten kansojen
katsomustavan mukaan minun elämäni saavuttaa inhimillii-
syyden arvon, tarkoituksen ja päämäärän ainoastaan täydentyen
puoliskoni (elämän) kanssa, muodostaen sen kanssa ehjän ko-
konaisuuden. Suomensukuisia kieliä puhuvien maailmankatso-
muksen mukaan¹⁷⁷ ainoastaan meidän ”puoliskojen” yhteisellä
teolla on merkitystä, järkeä. Tämä katsomus ei kestä, että toinen
ihminen tahtoisi pakottaa toisen alisteiseen suhteeseen tai aikoisi
oman autonomiansa perusteella pakottaa toista tai sanella hänelle
ylhäältäpäin, että tuo toinen ”*nem enged a maga igazából*” ’ei
antaisi tuumaakaan periksi omasta totuudestaan’.

Yllä olevista seikoista johtuen suomensukuisten kielten kat-
sontatavan mukaisesti ajattelevien ihmisten kesken luonnollinen
suhtautuminen on rinnasteista suhtautumista, jonka luontevin ole-
massaolomuoto - kuten Karácsony totesi¹⁷⁸ - on ihmisten välinen
”perheenomainen (kodikas) suhtautuminen”.

Osuva esimerkki tästä löytyy Väinö Linnan (1920–1992) kuu-
luisasta teoksesta ”*Tuntematon sotilas*” (1954). Siinä kuvataan
miten Saksassa sotakoulutusta saaneet, Neuvostoliittoa vastaan
taistelevien suomalaisten sotilasyksiköiden upseerit aikoivat ottaa
käyttöön heille uskotuissa yksiköissä saksalaisissa sotakouluissa
oppimansa, alisteisiin suhteisiin, hierarkiaan ja sokeaan tottele-

¹⁷⁷ se ei ole kiinalaisillekaan ihan outoa, vrt. työmme motoissa olevaan kiina-
laiseen sananlaskuun

¹⁷⁸ Karácsony 1985 s. 362

miseen pohjautuvan asenteen, mutta törmäsivät aina vastarintaan. Suomalaisen sotilaan autonomia ei kestänyt persoonattomaan alisteisuhteeseen pohjautuvaa suhtautumista. Meidän kannattaa tutustua Tunteettoman sotilaan tästä kertovaan, melko pitkään osioon:

”Sinkkonen muisti aivan hyvin Rokan lusikanheristelyn ja tämän sanat. Hän menetti malttinsa ja sanoi melkein huutaen:

- Hiljaa siellä! Pitäkää suunne kiinni! Te menette sinne, mihin teitä käsketään, onko selvä?

Rokka hymyili. Mutta hänen rauhallisen ja tavanomaisen ilakoivan äänensä takaa kuului uhka, kun hän vastasi:

- Älä, kuule, älä sie ukko käy isottelemaa miul! Sie tiijät mite siin käyp, jos aletaa koittamaa. Luulet sie helveti hevosmies jot mie alan tääl hyppii siun eessäis alokaihe viisii?

Sanaakaan sanomatta Sinkkonen lähti komppanian toimistoon ja palasi Lammio mukanaan. Lammio antoi äänettömyyden ensin tehostua ja sanoi sitten jäätävän virallisella äänellä:

- Alikersantti Rokka.

- Mikä hätän?

Se tuli niin laupiaan viattomalla äänellä, että komppania väkisinkin alkoi nauraa. Lammio silmäsi vihaisesti komppaniaa ja sanoi Rokalle painokkaasti:

- Te menette aliupseeritupaan kuten muutkin, onko selvä?

- Illalha tuo nähhää. Enkä mie täs sellaisest käy kinnailmaa, mut sano kuule, luutnantti, millo myö aletaa saamaa lommii. Miekii tääl perreelline mies olt jo monta kuukautta. Puollat sie jos mie jätän anomuksen?

Jälleen kerran Lammio joutui epätietoiseksi siitä, puhuiiko Rokka noin yksinkertaisuuttaan vai irvistelikö hän. Joka tapauksessa Lammio kuitenkin suuttui sinuteltusta ja sanoi:

- Alikersantti Rokka. Me emme tietääkseni ole tehneet sinunkauppoja.

- Eihä myö olla, mut tehää pois. Anteroha mie oon. Minnuu saap sinutella ain. Miehä sinuttelen sinnuu ilmankii ko sie oot nuoremp mies ko mie.

Hiljainen tirskena hymisi komppaniassa. Ensi kerran urallaan Lammio tunsu, etteivät hänen keinosensa pätenet. Hänen mielessään vilisi uhkauksia sotaoikeudessa, mutta niin tolkuton kuin hänen vaistonsa olikin, sanoi se tällä kertaa, että pitemmälle ei saanut mennä. Rokan ylimielisyys oli niin ehdottoman särötön, että Lammio juuri siitä syystä oli kuvitellut sen johtuvan yksinkertaisuudesta. Ja kun hän ymmärsi, että Rokka täysin tajusi mitä teki, tiesi hän, ettei siihen silloin tehoaisi edes armeijan vahvinkaan valtti: kuolemanrangaistus. Asian teki mutkikkaaksi vielä sekin, että tässä olisi rangaistu erästä parhaimmista sotilaista, ja mihin silloin olisi jouduttu. Lammio ajattelikin, että Rokka käyttää rohkeuttaan ryöheydensä lupalappuna, käsittämättä että ne olivat kumpikin vain saman asian kaksi eri puolta.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Linna 2007 (1954) s. 243-244

Hyvin todennäköisesti Lammio “ymmärsi” asian - toki ehkä vain puoliksi alitajuisesti - *Suomen onneksi*. Jos upseerit olisivat kuolemantuomioilla hävittäneet Rokkien omalaatuisen tavan suhtautua taistelukavereihinsa ja upseereihinsa, se olisi kenties tuottanut Suomelle tappion. Ja Rokan maailmankatsomus oli ”särötön”. ”*Lammio tuns, etteivät hänen keinonsa pätenee*”. Ja tähän voitaisiin jatkaa: Rokalla oli toinen maailma, toinen katsontatapa, toinen tapa suhtautua maailmaan ja ihmisiin, ja sellaisena hän oli ”pätevä” ja ”särötön”. Lammio tajusi, että Rokan käytös oli saksalaisittain ajattelevalle upseerille käsittämätön, sota oikeudessa rangaistava ja mielellään kuolemalla rangaistava. Mutta onneksi hänkin oli kasvanut Suomen maaperällä ja tajusi, Linnan sanoin: ”*hänen vaistonsa (...) sanoi (...), että pitemmälle ei saanut mennä*”.

Siis kaksi toisistaan poikkeava suhtautumistapaa, joissa - ainakaan aluksi - alisteisessa maailmassa ajatteleva osapuoli ei ole vakuuttunut siitäkään, onko se toinen (siis perheenomaisesti, rinnasteisesti toisiin ihmisiin suhtautuva) osapuoli ehjä, vai onko se - suomalais-ugrilaisittain sanottuna - mielipuoli. (Vrt. Bartókiin kohdistuviin kritiikkeihin kohdassa 5.3.3!)

Romaanin toisessa, kaikille suomalaisille tutussa episodissa toinenkin alikersantti, Lehto, puolustaa erään riidan jälkeen omaa autonomiaansa noudattaen hänelle määrätyn rangaistuksen kärsimistä vielä, kun Neuvostoliiton pommikoneet ilmestyivät taivaalle ja pommit räjähtelivät hänen ympärillään. Linnan symboli on jokaiselle suomalaiselle selvä: on elämäämme tärkeämpiäkin arvoja, että elämämme muuttuu tyhjäksi, jos luovumme sisimmistä ominaisuuksistamme, autonomiastamme.

Todellakin, talvisotaa (1939) käynyt vanhempi sukupolvi tietää, miten suomalaisten kanssa yhdessä toimineen saksalaisen armeijan upseereille oli aivan käsittämätöntä armeijamme tehokkuus. Kuinka armeija, jonka Rokan ja Lehdon tapaiset sotilaat taistelivat pienissä löysissä yksiköissä ja joka oli läpikotaisin yhteisöllisesti ajatteleva, osasi olla niin tehokas, että Amerikan piti uhkailla suomalaista sotilasjohtoa, mikäli se ei lopeta Murmans-

kin linjan katkaisutoimintaa.¹⁸⁰

Ilmiö herätti myös suomalaisten sosiologien huomion. Hekin huomasivat, että suomalaisen armeijan sotilaiden ja jopa sotilasyksiköiden välinen suhde on erilainen kuin Saksan armeijassa. Knut Pippingin teos *"Komppania pienoisysteiskuntana"* (ensin ruotsinkielellä julkaistu teos) tutkii juuri tätä ilmiötä.¹⁸¹ Sosiologien talvi- ja jatkosodan aikana tekemien tutkimuksien mukaan Suomen armeijassa sekä sotilaat että eri sotayksiköt muodostivat pieniä autonomioita, ja niiden erikoispiirteinä olivat perheenomaiset suhteet. Mitä se käytännössä tarkoitti? Miten se ilmeni? Se ilmeni monissa asioissa. Tässä muutama esimerkki Pippingin työstä: Hänen teoksensa mukaan ensimmäinen asia suomalaisten sotilaiden saavuttua uudelle asemapaikalleen oli mahdollisuuksien mukaan tehdä paikat kotoisaksi – saunalla varustettuna: *"...tukikohta tai kenttävartio, johon mies oli sijoitettu, oli tosiasiallisesti miehen koti, joka pyrittiin tekemään niin viihtyisäksi kuin mahdollista."*¹⁸² Upseeriston ja miehistön välillä vallitsivat aivan toisenlaiset ihmissuhteet kuin alisteiseen hierarkiaan perustuvassa saksalaisessa armeijassa. Eritoten rintamalla *"Joukkueen johtajat"* - kirjoittaa Pipping - *"asuivat samoissa korsuissa miesten kanssa, nukkuivat samoilla kovilla lavereilla, söivät samanlaisista pakeista, heitä kiusasivat samat täit ja he joutuivat samoille vaaroille alttiiksi."*¹⁸³ *"(Upseerit) seurustelivat muidenkin miesten kanssa lähinnä kuin vertaisten eikä alaisten kanssa: he pelasivat korttia miesten kanssa, laskivat leikkiä heidän kanssaan, keskustelivat heidän yksityisistä asioistaan ja antoivat heidän mahdollisimman paljon pitää huolta itse itsestään. (...) Kun yliupseerit olivat oppineet tuntemaan miehensä, he antoi-*

¹⁸⁰ Yleisesti tunnettua on, että suomalaiset yksiköt olivat niin tehokkaasti häirinneet Murmansk-Leningrad -rautatietä, jonka kautta amerikkalainen muona kuljetettiin Leningradiin, että USA:n johdon piti vaatia suomalaiselta sotilasjohdolta, että linja jätettäisiin rauhaan. (Talvisotaa käyneen suomalaisen upseerin majuri Kalervo Airanteen suullinen informaatio, 1999–2002.)

¹⁸¹ Pipping 1978 (ensimmäinen ruotsinkielinen laitos: 1947)

¹⁸² Pipping 1978 s. 253

¹⁸³ Pipping 1978 s. 117

vat heidän olla paljon itsekseen. He eivät esimerkiksi sekaantuneet vartiopalvelukseen liittyviin kysymyksiin ...”¹⁸⁴ ”Upseerit (...) eivät käskeneet lähettejään tekemään erilaisia toimia, vaan esittivät pyyntöjä, ikään kuin kysymys olisi ollut palveluksista.”¹⁸⁵ ”Useimmat komppanian upseerit yrittivät pienentää itsensä ja miesten välistä eroa, ja ne, jotka vakavasti yrittivät, onnistuivat siinä elettyään jonkin aikaa joukkonsa kanssa etulinjassa.”¹⁸⁶ Ja mikäli he onnistuivat, miehistökin suostui ottamaan heidät ryhmänsä jäseniksi. ”Aliupseerit eivät myöskään pitäneet itseään erityisenä arvoryhmänä, vaan laskivat itsensä kansaan kuuluviksi. (...) Rauhan aikana varuskunnissa päällystö tosin pyrki määrätietoisesti nostamaan alipäällystön arvovaltaa (...), mutta yritys lieenee yleensä epäonnistunut (...)”¹⁸⁷ ”Vääpeli 40:llä oli tapana esiintyä melkein aina ilman arvomerkkejä (...) Kun hänet syksyllä 1944 ylennettiin vänrikiksi, hän ensin kieltäytyikin kiinnittämästä ruusukkeita kaulukseen (...)”¹⁸⁸ ”Aliupseerit (...) laiskottelivat yhtä ahkerasti kuin miehetkin, välittivät vähät tervehtimispakosta (...)”¹⁸⁹ Tässä ”rinnasteisessa järjestyksessä” oli jokaisella kuitenkin oma autonomiutensa: ”Jokainen katsoi oman tehtävänsä jossakin määrässä yksityisasiakseen ja hoiti sen oman mielensä mukaan.”¹⁹⁰ ”Konepistoolin kanssa oli samalla tavalla: konepistoolin hankkinut katsoi sen omaisuudekseen, joka oli tosin koko ryhmän käytössä. Omistajalla oli aina etuoikeus, eikä ilman hänen lupaansa asetta saanut käyttää.”¹⁹¹ Perheenomaisista oltavista kertonee sekin seikka, että vartiointivuorot saatettiin ratkaista korttipelissä: ”Vartiovuorojen kiertojärjestys oli pysyvä pitkiä aikoja” - kirjoittaa edelleen Pipping - ”(...) (silti) oli mahdollista ostaa itsensä vapaaksi vuorosta tai parista. Tätä

¹⁸⁴ Pipping 1978 s. 118-119

¹⁸⁵ Pipping 1978 s. 117-118

¹⁸⁶ Pipping 1978 s. 119

¹⁸⁷ Pipping 1978 s. 121

¹⁸⁸ Pipping 1978 s. 122

¹⁸⁹ Pipping 1978 s. 127

¹⁹⁰ Pipping 1978 s. 128

¹⁹¹ Pipping 1978 s. 133

*menetelmää käyttivät erityisesti kortin pelaajat (...)”.*¹⁹² Pipping tähdentää myös sitä seikkaa, että suomalainen sotilas tunsipersoonattomat säännöt ja muodollisuudet turhiksi esteiksi. He eivät halunneet muuttaa ihmissuhteita abstrakteiksi.

Pipping kirjoittaa oman tutkielmansa päätteeksi: *”Luomalla oman normijärjestelmänsä rintamasotilaamme toimivat kuten muidenkin asevoimien sotilaat, hoitolaitoksien asukit tai laajojen byrokratioiden virkamiehet. Heidän epävirallinen käyttäytymismallinsa, kuten usein on laita tällaisissa tapauksissa, ei johtanut järjestelmän toimintakyvyn heikkenemiseen, olen pikemminkin taipuvainen uskomaan, että se päinvastoin parani. Voidaan täydellä syyllä kysyä, miten kenttäarmeijan miehet olisivat ylipäättään kestäneet monet rintamalla vietetyt vuodet, jos he eivät olisi muokanneet virallista normijärjestelmää sellaiseksi, jonka he koksivat oikeudenmukaiseksi.”*¹⁹³

Gábor Lükő ei tiennyt tietysti mitään Pippingin tutkimuksista tutkiessaan unkarilaisuuden kulttuuria työssään *”A tömeg és az egyéniség”* (= Väkijoukko ja yksilö).¹⁹⁴ Samoin Sándor Karácsony oli niistä tietämätön tutkiessaan unkarilaista yhteiskuntaa ja maaseudun elämää sekä analysoidessaan Kodály'n kansanlaulupohjaisen laulunäytelmän (Kodály-Paulini-Harsányi:) János Hány¹⁹⁵ kautta unkarilaisuuden yhteiskuntakäsityksiä. Kuitenkin he tulivat joskus aivan sanasta sanaan samoihin tuloksiin kuin Pipping ja Linna. Linnan teos on mielenkiintoinen senkin tähden, että myös Kodály'n teoksen Hány on sotilas (tosin Napoleonin ajoilta) eli tutkija lähestyy unkarilaisuuden yhteiskunnallisen elämän ilmiöitä ja ominaisuuksia tässäkin tapauksessa sotilaan elämästä otetuista esimerkeistä.

Karácsonyn analysoinnin mukaan unkarilainen upseeri, mikäli hän suhtautuu alaisiinsa hyvin, pitää heitä puoliskoinaan, joiden kanssa - vaikka kullakin on omia eri tehtäviään - hän askaroi yh-

¹⁹² Pipping 1978 s. 129

¹⁹³ Pipping 1978 s. 255

¹⁹⁴ liitteenä

¹⁹⁵ Karácsony 1985 s. 360-365

dessä samojen ongelmien ja elämäntilanteiden parissa. Samoin ajattelee myös ravisotilas. Heidän suhteensa on rinnasteinen ja perheenomainen – väittää Karácsony. Tutkiessamme unkarilaisia uuden tyylikerrostuman talonpoikaislauluja koemme, että ne kaikki sopivat jopa itselleen keisarillekin, jota unkarilainen ihminen käsittelee kuin perheenjäsentään rinnastaen hänet viereensä, kunnioittipa hän keisaria miten suuresti tahansa.¹⁹⁶

*”Beh szeretnék a császárral beszélni,
De még jobban a szobájába bemenni,
Megmondanám a császárnak magának ...”*

’Voi kuinka haluaisin jutella keisarin kanssa,
ja paremminkin mennä hänen huoneeseensa,
kertoisin keisarille itselleen ...’
- lauloi unkarilainen talonpoika ennen 1900-lukua.

Tämä konfliktiratkaisun tapa, jossa ihminen yrittää käsitellä häneen kohdistuvia vääryyksiä koettamalla saada näitä kokemukseen suhteutetuksi mahdollisimman usean ”puoliskonsa” näkemykseen ja arvomaailmaan, elää unkarilaisissa kylissä edelleen elinvoimaisena. Transilvanian keruumatkojemme aikana saimme useita kertoja huomioda tämän. Moderni psykologia luokittelee tämän adaptiivisista konfliktiratkaisu-strategioista tukea etsivien tapojen joukkoon.

Jos Suomen maaperällä olivat ihmettelemässä suomalaisten sotilaiden perheenomaista suhtautumistapaa saksalaiset, niin Unkarissa kiinnittivät siihen huomion 1950-luvun bolshevikkidiktatuurin tšekistiläisiä menetelmiä käyttävät venäläiset. ÁVH:n¹⁹⁷ Csongradin läänin osastoa arvostellaan, sillä se ei käytä tšekistisiä menetelmiä. *”Vakavana kurinpidollisena ongelmana on, että siellä muodostettiin perheenomaista ilmapiiriä (sic!)* – kirjoittaa tutkija Csaba Ilkey ja siteeraa asiakirjoista: ”Osaston kuri on löysä (...) Osaston johtajisto ei pitänyt silmällä Elimen johtajan käskyä 04, joka määräsi sotilaallisen kurin vakauttamista. He muodosti-

¹⁹⁶ Karácsony 1985 s. 362

¹⁹⁷ Államvédelmi Hivatal (Valtiosuojeluvirasto, Unkarin bolshevikkidiktatuurin ajan KGB)

vat siellä perheenomaista ilmapiiriä, joka on väärin ja se vahingoittaa työntekoa. Se on lopetettava...”¹⁹⁸

”Unkarilainen maaperä on pienten autonomisuuksien klassisen kotimaa” (eli ei riippuvuussuhteisiin perustuva rakennelma, G. K.) – Sándor Karácsony toteaa yhteenvetona unkarilaisuudesta,¹⁹⁹ ja samaa olettaa aikaisemmin mainitussa työssään myös László Vajda muinaissuomalaisen yhteiskunnan rakenteesta kalevalamittaisten kansanrunouden perusteella. Tekijä lähtee siitä Aristoteleen (eKr. 384–322) toteamuksesta, että ihminen luo omat jumalansa sekä heidän elämänolosuhteensa aina oman kuvansa mukaan. Mikäli tämä pitää paikkansa, me voimme tehdä takautuvia johtopäätöksiä kalevalaisen runouden jumalien kuvauksesta myös muinaissuomalaiseen yhteiskuntaan. Vajdan mukaan Kalevalan *Väinämöinen* olisi kreikkalaisessa tai muussa indoeurooppalaisessa mytologiassa ehdottomasti korkeimmassa asemassa jumalien hierarkiassa. Mutta suomalaisessa eepoksessa ei ole korkeimpaan arvoon nostettua jumalaa. Ainut oikeana jumalolentona pidettävä Kalevalan hahmo lienee vierasta alkuperää oleva *Ukko*. Toiset sankarit, kuten *Väinämöinen*, *Ilmarinen*, *Lemminkäinen* ja muut ovat sekä teoksessa että yhteiskunnallisessa ympäristössään ”täydelliseen epäjärjestykseen hajaantuneita”. Heidät voitaisiin lukea johtajiksi, mutta on turha etsiä heidän kansojaan. He tapaavat toisensakin vain sattumoisin, tilapäisesti eikä heidän ”vihollisellaan” Louhellakaan ole ”kunnon omaa hovia”, josta johtaa kansansa. ”Näin muuttuu suurien armeijoiden taistelu omituiseksi kalevalaiseksi uneksi, sillä todellisuus on yksittäisten perheiden rähinöintiä”, Vajda kirjoittaa edellä siteeratussa työssään.

Samanlaisista pienistä autonomioista ja partikulaareista²⁰⁰ koostuu myös unkarilainen asutuksen rakenne, joka lainsäätäjien

¹⁹⁸ Ilkei 2009

¹⁹⁹ Karácsony 1985 s. 335

²⁰⁰ Unkarin ammattikirjallisuudessa *partikula* ja *partikulaari* tarkoittavat pienikokoisia asutus- tai kyläyhteisöjä. Ennen Habsburgien koulu-uudistuksia partikulaarijärjestelmä toimi spontaanisti ja luontevasti. Se oli myös erittäin tehokas. Karácsonyn mielestä kouluverkosto ja -järjestelmä on uusittava uudelleen tämä unkarilaisuuden ominaispiirre huomioiden. (G. K.)

tulee huomioda, mikäli eivät halua aiheuttaa vahinkoa – sanoo Karácsony puhuessaan 1900-luvun yleisopetusreformista.²⁰¹ Joudumme tulemaan samanlaisiin tuloksiin tutkiessamme myös mordvalaisten asutusrakennetta. Mordvan kansasta tavataankin puhua yleisesti, että se on kuin kansa vailla kaupunkeja. Samoin on laita muiden suomensukuisten kansojen suhteen, mutta niihin emme tässä voi poiketa.

Tietämättä unkarilaisten kollegojen tutkimustuloksista, suomalaisten ja ruotsalaisten työpaikkayhteisöjen vertaileva tutkimus tuli myös siihen päätelmään, että suomalaiset suosivat ruotsalaisia enemmän pieniä autonomisia yhteisöjä. Työprosessia järjestettäessä suomalaiset panevat suuremman painon yksittäisten osastojen tehokkaalle toimivuudelle kuin koko prosessille. Ruotsalaisilla lähtökohtana taas on juuri tämä jälkimmäinen eli työjatkumon kokonaisuus, johon eri ryhmien toimivuus on alistetussa roolissa.²⁰²

Myös työmme alun motoista voidaan nähdä, kuinka tärkeätä suomalais-ugrilaiselle ihmiselle on hänen puoliskonsa. Toisin kuin Albert Camus, suomalainen Minna Canth (1844–1897) iloitsee siitä, että hänellä on vastapuolia ja unkarilainen filosofi-runoilija, Endre Ady (1877–1919) on sitä mieltä, että hän elää silloin, kun elää toisia varten.

Mutta unkarilaisen filosofian mukaan puoliaan eivät tarvitse ainoastaan ihmiset tai pienet kyläyhteisöt, vaan myös kokonaiset kansat ja kansakunnat. Muussa tapauksessa ne jäävät puolikkaiksi, aivan kuin yksittäiset ihmisetkin, *”fél-nemzetecskék”* ’puolikkaiksi kansakunniksi’ ja jos käy niin: *”illat ovat kuolleellisia”* (peilikäännös runoilijan sanasta *halottasak*):

*“A Duna-táj bús villámhárító.
Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült szégyen-kaloda.
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasak az esték.
”Sohse lesz másként, így rendeltetett”,
Mormolta a vén Duna habja.*

²⁰¹ Karácsony 1985 s. 117-119

²⁰² Salminen-Johansson-Hiltunen 1996 s. 127

*S boldogtalan kis országok között
Kinyújtózott a vén mihaszna
És elrohant tőlem kacagva.”*

Ady Endre: A Duna vallomása (osia) (1907)

Tonavan tunnustus

Tonavan tienoo on surumielinen salamantorjuja.

Ihmisen**puolikkaat**, kansakunnan**puolikkaat**,

heille on tehty häpeäpaalu.

Siellä siivet on karsittu

ja illat ovat kuolleita.

«Ei koskaan tule olemaan toisin, näin on määrätty»,

mumisi vanhan Tonavan kuohu.

Ja onnettomien pikku maitten seassa

se vanha veijari venytteli itseään

ja juoksi nauraen pois luotani.

(Sinikka Pohjolan käännös)

Tässä muistuvat mieleen nuottiesimerkissä 2 esitetyn marilaisen kansanlaulun sanat, joissa laulaja nimittää toista puoltaan (puoli-soaan) siivikseen (vrt. suom. *siippani*).

Myös János Arany kirjoitti Unkarin kansan yksin (puolikkaaksi) jäämisestä taiteellisin symbolein. Runoilija kirjoitti seuraavan balladin kahdesta puolisoiksi haluavasta Puolan ja Unkarin epäonnistuneiden vapaustaistelujen jälkeen, puolalaisten ja unkarilaisten liittoutumisen epäonnistumisen vaikutuksen alaisena seitsemän vuotta Unkarin tragedian jälkeen, kun Unkarin armeija oli joutunut laskemaan aseensa kahden suurvallan (Itävallan ja Venäjän) armeijojen edessä:

Bor vitéz

Ködbe vész a nap sugára,
Vak homály ül bérceken, völgyön.
Bor vitéz kap jó lovára:
”Isten hozzád édes hölgyem!”

Vak homály ül bérceken, völgyön,
Hős szél zörrent pusztá fákat.
”Isten hozzád édes hölgyem!”
Bor vitéz már messze vágat.

Ritari Bor

Päivänsäde sumuun hukkuu,
hämy peittää vuoret, laaksot.
Ratsun selkään Bor nyt hyppää.
”Herran haltuun, armahani!”

Hämy peittää vuoret, laaksot,
kylmä tuuli puita puistaa.
”Herran haltuun, armahani!”
Kaukana Bor ajaa laukkaa.

Hős szél zörrent puszta fákat,
megy az úton kis pacsirta.
Bor vitéz már messze vágat,
Szép szemét a lány kisírta.

Megy az úton kis pacsirta:
Hova megyenő Hova ballagő
Szép szemét a lány kisírta:
Szólt az apja: ”Férjhez adlak!”

Hova megyenő Hova ballagő
Zúg az erdő éji órán
Szólt az apja: ”Férjhez adlak.”
Eskü elől szökik a lány.

Zúg az erdő éji órán,
Suhan, lebben a kisértet.
Eskü elől szökik a lány:
Szól vitéz Bor: ”Jöttem érted.”

Suhan, lebben a kisértet,
Népesebb lesz a vad tájék.
Szól vitéz Bor: ”Jöttem érted,
Elesett hős, puszta árnyék.”

Népesebb lesz a vad tájék,
Szellem-ajkon hangzik a dal.
”Elesett hős, puszta árnyék,
Édes mátkám, vígy magaddal!”
Szellem-ajkon hangzik a dal,
Indul hosszú nász kíséret
”Édes mátkám, vígy magaddal!
– Esküvőre! Úgy ígérted.”

Indul hosszú nász kíséret,
Egy kápolna romban ott áll.
”Esküvőre! Úgy ígérted.”
Zendül a kar, kész az oltár.

Egy kápolna romban ott áll,
Régi fényét visszakupja.
Zendül a kar, kész az oltár,
Díszruhában elhunyt papja.

Régi fényét visszakupja,
Ezer lámpa, gyertya csillog.

Kylmä tuuli puita puistaa,
pikku lintu kulkee tiellä.
Kaukana Bor ajaa laukkaa,
neidon silmät kyynelissä.

Pikku lintu kulkee tiellä.
Minne mennä? Kunne käydä?
Neidon silmät kyynelissä.
Isä virkkoi: ”Sinut naitan!”

Minne mennä? Kunne käydä?
Vongahtelee öinen metsä.
Isä virkkoi: ”Sinut naitan!”
Valaa neito pakoon lähtee.

Vongahtelee öinen metsä,
Haamu ohi häilähtelee.
Valaa neito pakoon lähtee.
Bor näin virkkaa: ”Tulin vuokses.”

Haamu ohi häilähtelee,
väkeä on erämaassa.
Bor näin virkkaa: ”Tulin vuokses,
sankarvainaa, pelkkä varjo.”

Väkeä on erämaassa,
haamun huulilla soi laulu.
”Sankarvainaa, pelkkä varjo,
rakkaani, vie mukana!”
Haamun huulilla soi laulu,
lähtee pitkä juhlasaatto.
”Rakkaani, vie mukana
häihin! Olet luvannut sen.”

Lähtee pitkä juhlasaatto,
kirkko seisoo raunioina.
”Häihin! Olet luvannut sen.”
Alttari on koristeltu.

Kirkko seisoo raunioina,
vanhaan loistoon jälleen herää.
Alttari on koristeltu,
kaavussansa pappivainaa.

Vanhaan loistoon jälleen herää,
tuhat kynttilää luo hohteen.

Díszruhában elhunyt papja:
Szól az eskü: kéz kezét fog.

Kaavussansa pappivainaa,
valan tehneet käsityksin.

Ezer lámpa, gyertya csillog –
Künn az erdő mély árnyat hány.
Szól az eskü: kéz kezét fog;
Szép menyasszony színe halvány.

Tuhat kynttilää luo hohteen –
metsä heittää syvän varjon.
Valan tehneet käsityksin,
kalpea on neidon poski.

Künn az erdő mély árnyat hány,
Bagoly sir a bérci fok közt.
Szép menyasszony színe halvány –
Halva léték a romok közt.
(1855)²⁰³

Metsä heittää syvän varjon,
pöllö itkee jyrkäteellä.
Kalpea on neidon poski –
raunioilta ruumis löytyi.’
(*Sinikka Pohjolan käännös*)

Vaikka runomuodon malli onkin Kauko-Idästä, runo on mainio esimerkki edellä käsitellystä ajatusketju-tyyppisestä tekstirakenteesta ja sen suosittuna olemisesta (5.1.4.).

5.3. Suomalais-ugrilaisen yhteisösielun tunteenomainen suhtautuminen

5.3.1. Yleisen suomalais-ugrilaisen taideteorian perusteita – Adyn, Karácsonyn sekä Lükön elämäntyön pohjalta

Indoeurooppalaisen ajattelun mukaan taide perustuu yhden yksilön eli taiteilijan (saks. *der Künstler*) itsekseen olemassa olevaan, eli omaan, jopa omaan itseensä suuntautuvaan toisin sanoen yksilön suoritukseen, johon tarvitaan nero. Platonin (427–347 eKr) mukaan päästään taiteen synnyn syitä etsittäessä siihen tulokseen, että se on peräisin kuolevaisen ihmisen kaipuusta kuolemattomuuteen.²⁰⁴ Hänen käsityksensä mukaan taiteen tarkoitus on ”*tutustua kauniiseen sen omassa todellisuudessa.*” Tähän päämäärään voimme päästä ainoastaan, jos elämämme aikana tutustumme mahdollisimman moneen kauniina pidettyyn esineeseen; täten

²⁰³ Puolan vapaustaistelu kukistettiin v. 1831

²⁰⁴ Platon I 986-1000

näistä - yksittäisistä esineistä ja ilmiöistä - abstrahoituu meille tutuksi tullut kaunis, kauneuden käsite ja mielle.

Immanuel Kant (1724–1804) menee abstraktion, abstrahoivan ajattelun osalta vielä pidemmälle ja väittää teoksensa *Puhtaan järjen kritiikki* osiossa *Esteettinen arvostelma*, että kaunista on se, joka miellyttää ilman pyyteitä. ”*Esineen tarkoituksenmukaisuuden muoto on kauneutta, mikäli sitä huomataan kyseisessä esi-neessä ilman tarkoituksen mielletä.*” Eli - kuten Kant sitä samassa kohdassa analysoi - kauniiksi koetusta esineestä emme tiedä, mitä tarkoitusta se palvelee. Mutta samassa teoksessaan Kant on päästä Karácsonyn ”toisen ihmisen” tärkeyden tunnistamiseen; toki vain tieteellisen objektiviteetin vaatimuksesta pakotettuna: kauneuden kokeminen on subjektiivinen elämys. Jotta itse kauneus olisi tieteellisin objektiiviteetin väitettävissä, siihen tarvitaan, että muutkin ihmiset olisivat siitä ”(*sensus communis*) intersub-jektiivisesti samaa mieltä.”²⁰⁵

Tanskalainen filosofi, Sören Kierkegaard (1813–1855), on sitä mieltä, että suurenmoiseen teokseen tarvitaan kahden tekijän, suuren aiheen ja suuren taiteilijan onnekas kohtaaminen.²⁰⁶ Toisin sanottuna Kierkegaardin ajattelussa ei yleisöllä ole paikkaa. Sitä-vastoin Nikolai Hartmann (1882–1950) erottaa Husserlin fenome-nologiaan perustavassa teoksessaan *Estetiikka* selvästi kaksi esteettistä ”aktia”: luovan ja vastaanottavan osapuolen.²⁰⁷ Kuitenkin myös Roman Ingarden (1893–1970) käsittelee näitä kahta tahoa toisistaan erillään olevina, yhteenkuulumattomina ilmiöinä, suhteina: toinen on teoksen ja sen luoja ja toinen - tästä riippumaton - teoksen ja sen vastaanottajan eli teosta konkretisoivan osapuolen välinen suhde.²⁰⁸ Kantin esiin tuomasta ongelmasta, teoksen onnistuneisuudesta päättää edellisten ajattelijoiden jäljissä kulkevan Gadamerin mukaan loppujen lopuksi teoksen vastaanottaja.²⁰⁹ Hänen mielestään ”*esteettinen kokemus on eräs tapa ymmärtää*

²⁰⁵ Kant 1966 s. 182-185; Gadamer 1977 s. 10-15

²⁰⁶ Kierkegaard 1843

²⁰⁷ Hartmann 1977 s. 24-30

²⁰⁸ Ingarden 1931

²⁰⁹ Gadamer 1986-87 (1966) s. 219-231

itseään.” Lähimmäksi ”toisen osapuolen” löytämistä pääsi suuri venäläinen kirjailija Lev (Leo) Tolstoi (1828–1910) teoksessaan *”Mitä taide on?”* (1898), ehkäpä juuri venäläisessä kulttuurissa piilevästä suomalais-ugrilaisesta substraatista johtuen. Hän huomioi myös taiteen luoja ja siitä nauttivien osapuolten välisiä henkisiä tapahtumia, mutta vastaanottajalta taiteen syntymiseen tarvittavaa aktiviteettia hän ei vielä huomannut. Tolstoi kirjoittaa: (Taiteen aiheuttaman) *”tuntemuksen tärkein piirre on, että vastaanottaja samaistuu taiteilijaan siinä määrin, että hänestä tuntuu, ettei hänen vastaanottamaansa teosta ole luonut joku toinen, vaan hän itse, ja että kaikki mitä siinä on, on täsmälleen samaa, mitä hän itsekin oli aikonut sanoa jo kauan sitten. Oikea taiteellinen teos saa aikaan, että vastaanottajan maailmassa vastaanottajan ja taiteilijan väliset erot katoavat, eivätkä oikeastaan vain hänen ja taiteilijan väliset erot, vain vastaanottajan ja kenen tahansa teoksen vastaanottaneen välillä olevat erot. Taiteen tärkein vetovoima ja ominaisuus kiteytyvät juuri siinä, että kun yksilö tällä tavalla sulautuu toiseen henkilöön, silloin tämä kyseinen henkilö pääsee vapaaksi eristäytyneisyydestään muihin ihmisiin nähden ja pääsee irti omasta yksinäisyydestään.*

*Kun ihminen kohtaa tämän tuntemuksen eli sen, että «häntä tartuttaa» sama henkinen tila, jossa itse taiteen luojaakin on teoksen luomisprosessissa ollut, ja kun hän tuntee sulautuvansa toisiin ihmisiin, tätä henkistä tilaa aiheuttava ilmiö on taide. Mikäli «tartuntaa» ei ole tapahtunut, mikäli vastaanottaja ei ole sulautunut luojaan henkilöllisyyteen tai hänen teokseensa, ei taide ole ollut siellä läsnä.”*²¹⁰

Suomalais-ugrilaiden kansojen ajattelija ei aina eikä kaikesa sano vastaan edellä mainituille indoeurooppalaisten kansojen filosofeille, mutta taiteen syntyä tutkiessaan hän pitää paljon tärkeämpänä toista osapuolta, yleisöä ja sen vuorovaikutusta taiteilijaan, sekä asettaa painopisteenkin muualle.

Vastoin Platonin ajatuksia suomalais-ugrilainen taiteilija tavoittelee, olkoon kyse mistä tahansa inhimillisestä suhteesta, en-

²¹⁰ Tolstoi 1898 XV

nen kaikkea toista ihmistä, ”puoltansa”, sillä ainoastaan hänen kanssaan hän voi muodostaa elämänarvoista eheyttä ja pystyy nousemaan siivilleen (vrt. nuottiesimerkki 2).

Kalevalan laulajatkin tulevat kahdesta eri autonomisesta maailmasta ja vain kaksin laulaen he muodostavat toistensa osapuoliksi yhden. Näin heidän laulunsa tulee mielekkääksi.

Veli kulta, veikkoseni,
kaunis kasvikumppalini!
Lähe nyt kanssa laulamahan,
saa kera sanelemaahan,
yhtehen yhyttyämme,
kahta’alta käytyämme!
Harvoin yhtehen yhymme,
saamme toinen toisihimme
näillä raukoilla rajoilla,
poloisilla Pohjan mailla.
Lyökämme käsi kätehen,
sormet sormien lomahan,
lauloaksemme hyviä,
parahia pannaksemme.
Kalevala I. runo

Suomalais-ugrilaisen taiteilijan tavoitteena ei siis ole, että hänestä tulisi yksinään olemassa oleva, mikäli mahdollista jopa yhteiskunnan yläpuolella oleva,²¹¹ nerokas omilla aivoillaan ajatteleva yksilö, joka kulkee omaa tietään. Tavoitteena on löytää itselleen ”puolisko”. Taideteoskin on vain sitä varten, että taiteilija voisi näyttää itseään löytäväkseen ”puolensa”, onhan mahdotonta pysyä yksin itsekseen: ”hän haluaisi olla jonkun oma”:

Tahtoisin olla rakastettu

Sem utódja, sem boldog őse,
Sem rokona, sem ismerőse
Nem vagyok senkinek,
Nem vagyok senkinek.

En jälkeläinen, esi-isä,
en sukua, en tuttavakaan
ma ole kellekään,
ma ole kellekään.

Vagyok, mint minden ember: fenség,
Észak-fok, titok, idegenség,
Lidérces, messi fény,

Olen kuin ihmiset: ylevyys,
kaukaisuus, salaisuus, outous,
painajaismainen valo,

²¹¹ Sartre 1964, sekä Nagy 1980 s. 69-110

Lidérces, messzi fény.
De, jaj, nem tudok így maradni,
Szeretném magam megmutatni,
Hogy látva lássanak,
Hogy látva lássanak.

painajaismainen valo.
Vaan, voi, en osaa tähän jäädä,
tahdon näkymällä näkyä,
tulla huomatuksi,
tulla huomatuksi.

Ezért minden: önkínzás, ének:
Szeretném, hogyha szeretnének
S lennék valakié,
Lennék valakié.
Ady Endre: Szeretném, ha szeretnének

Siksi itsekidutus, runo:
Tahtoisin olla rakastettu
olla jonkun oma,
olla jonkun oma.
Sinikka Pohjolan käännös

Ady ei siis kirjoita runoja ainoastaan todistaakseen olevansa nero, sillä hän ei ajattele, että hänen sielumaailmansa olisi joku ainut ”ylhäisyys” (alkuperäisessä tekstissä lukee: ”*olen kuin kaikki ihmiset*”), vaan ollakseen jonkun oma. Hän runoilee ”kiduttaa itseään” tästä syystä. ”Ihmisenpuolikkaana” oleminen olisi nimitäin kärsimys, siitä on päästävä, vaikka kidutuksen hinnallakin.²¹² Adyn toisesta, myös taidefilosofisia kysymyksiä käsittelevästä runosta saamme tietää, ettei tämä ole ainoa syy välttää yksin ja itsekseen jäämistä, vaan että runoilija on yksinäisessä olemassaolossaan ”*muodoton*” ja käsittämätön (vrt. työmme Camus: lta otettu motto). Mikäli hän haluaa löytää itselleen ”puolia” ja tietää, kuka hän on sisimmässään - että hänkin on kuin ”*kaikki ihmiset*” -, hänen on suhtauduttava jokaiseen ihmiseen joka kerta eri tavalla:

Ady Endre: Száz hűségű hűség

Sadasti uskollinen uskollisuus

Teeskentelyleikki, sataan kertaan lukittu salaisuus
sankari, oltuani jälleen hetken viisas taas
seison vajonneena, suoraan sanoen pulassa.
Juonia, luolia, kuoppia, verhoja,
ryteikköjä, naamioita, auttakaa minua.

²¹² vrt. Adyn ylempänä siteeraamamme runoon

Joka sadassa hahmossa sadasti on ollut vapaa,
ja pukenut joka kasvoilleen eri ulkokuoren,
eläköön ja pettäköön salaisuuteen kadonneena,
sillä hän on ketä tahansa muuta enemmän ja rikkaampi,
sillä vain kerjäläinen on yksi ja peittelemätön.

Loistakaa, erehdyttävät silmät,
makea, valheellinen hunaja, vierivät kauniit sanat,
tipahdelkaa kirjavina, laskelmoiden, rohkeasti.
Että olisin jokaiselle muulle aina eri,
vaihdellen vapaa, rengastamaton, saavuttamaton.

Että pettäisin itseni omilla sanoillani,
iloisen pääni pohtisin puhki, mikä on olemukseni,
ja sadassa muodossa käyköön sataan riitaan
sieluni, olemukseni, tämä moninainen hahmoton,
satoine uskollisuuksineen ainoa uskollinen maan päällä.

Eija Kukuraisen käänös

Minä, naamioleikin, sadasti suljetun
salaisuuden sankarin vauhdikas viisas
olen taas vaipunut sanottavan tuskaan.
Juonet, luolastot, kuopat, tiheiköt,
verhot ja naamiot auttakaa minua!

Eläköön ja pettäköön salaan kadonneena,
joka on jo sadassa hahmossa ollut vapaa
ja ottanut joka kasvolleen uuden naamion,
sillä hän on enemmän ja rikkaampi muita,
sillä vain kerjäläinen on peittelemätön.

Loistakaa, te erehdyttävät silmät,
valheen metenä vyöryvät kauniit sanat,
valukaa kirjona, laskelmoiden, rohkeasti.
Kaikille muille olisin aina toinen,
vaihtuvasti vapaa, sormukseton poikamies.

Pettäisinkö itseäni omilla sanoillani,
vaivaisin päätäni olemassaolon huolilla?
Tunkeudu mukaan sataan riitaan sieluni,
muodoton olemukseni sadassa hahmossa,
sadasti uskollinen ja ainut uskollinen maailmassa!

Sinikka Pohjolan käänös

Runoilijan tekee vapaaksi siis hänen kykynsä ottaa sata eri muotoa, esiintyä sadassa eri muodossa riippuen keskustelu-/puhe-

tilanteesta ja (!) kuuntelijasta. Tämän ajattelutavan mukaan nimittäin köyhä ”*kerjäläinen*” on ainoastaan se, joka on aina yksi ja sama (abstraktinen, muuttumaton) olento, joka osaa reagoida kaikkiin asioihin ainoastaan yhdellä tavalla, samoilla kielellisillä ja käytös-stereotypeilla. Runon mukaan runoilijasta (tai ihmisestä, joka tunnistaa runossa itsensä) käy ilmi, kuka hän on, mikä hänessä on muuttuva ja, mikä muuttumatonta vain silloin, jos hän suhtautuu elämään, puoliskoihinsa ja ympäristöönsä yhä uudella ja uudella, vastakkaista puolta huomioon ottavalla tavalla, ja jos hän kykenee tekemään sen sadoin ja sadoin eri muodoin säilyttäneen kuitenkin oman minänsä (”*naamioiden*” ”*sadasti uskollinen uskollisuus*”). Suhtaudumme toisiin ihmisiin sadoilla eri tavoilla kunnes tämän tapahtumasarjan lopulla vihdoinkin selviää, kuka oikein olemme.

Tästä katsontatavasta, että taiteilija kaipaa itselleen osapuolta ja tahtoo suhtautua kuuntelemaan osapuoleensa osapuolena, lieinee peräisin myös uralilaisten kansojen taiteiden objektiivisuus. Näiden kansojen taiteilija ottaa tarvittaessa - tarvehan tulee toisen ihmisen suunnasta - satoja muotoja näyttäkseen omaa sisintään, eikä halua omaa subjektiviteettiaan tähdentämällä säikäyttää yleisöään, sillä hän on herkkä ja tietää, että yleisö puolustaisi saman tien omaa autonomiaansa eikä jaksaisi kuunnella. Näin ymmärtää senkin, miksi Viron moderni klassikkosäveltäjä Veljo Tormis (s. 1930) kirjoittaa kuorokappaleidensa alaviitteeksi: *ei bel canto*. Sillä *bel canto* on (italialaisen) subjektiivisen taiteen tapa esittää sanomiaan. Tormiksen sävellykset eivät ole subjektiivisia vaan objektiivisia ilmaisuja. Yleisesti tuttu esimerkki tästä on myös Suomen kansanmusiikin vanhemman kerrostuman kalevalaisten laulujen objektiivisen ahdassanainen melodiamailma, josta Gábor Lükő kirjoittaa tutkielmassaan *A Kalevala zenei világa* (= Kalevalan musiikin maailma) seuraavasti: ” « *Van nekem egy szűk szájú, jegesszavú harangom.* » (= On minulla suppuinen, jääsanainen karjankello.) Näin voisin sanoa itsekin Géza Bartan, Magyarin karjapaimenen sanoin, sillä en löydä osuvampia sanoja vanhoille suomalaisille sävelmille,

minun rakkaille melodioilleni. Sillä Kalevalan melodiat ovat lyhkäisiä, kapeasuisia, lyhkäisempiä kuin meidän unkarilaisten vanhan kerrostuman kansanlaulut. Ja niiden ääni on puolueettoman objektiivista, siis [jääsanaista], kuten meidän (unkarilais-ten) lyristen laulujen. Bartók ja Kodály arvostivat juuri tätä lakonista käsittelytapaa, tätä rakkaiden ajatuksien vähäsanaisesti, mutta läpilyöväällä voimalla ilmaisemista”²¹³ ²¹⁴ Unkarin maaseudun ihmisiä erittäin hyvin ja läheltä tunteva kirjailijaklassikko, Dezső Szabó (1879–1945) kirjoittaa perinteistä unkarilaista kulttuuria omaavasta ihmisestä yleisesti: ”Unkarilainen ihminen ei halua kertoa eikä laulaa kaikille julki tunteitaan. Ilon tai surun, rakkauden tai vihan tai muun liikehännän, jonka hän tuntee sielunsa sisimmässä, hän ilmaisee yhdellä ainoalla kasvojen värähdyksellä tai silmien ja suun läpi salaman tavoin välähtävällä sanattomalla puheella. Tämä sielun ominaisuus selittää erään kansanrunoutemme ja muun taidekirjallisuutemme omanlaatuisen taiteellisen piirteen. Sisällöstään riippumatta ei lyyra koskaan ilmaise sanomaansa kertomalla, laulamalla tunteista välittömästi, vaan kuvaannollisesti, visioina ja useimmiten eleinä ja tekoina.”²¹⁵

Kun siis indoeurooppalainen taiteilija taidetta harrastaessaan kaipaa ja himoitsee oman - yhden ja ainoan - itsensä ilmaisemista ja kuolemattomuutta, suomalais-ugrilainen taiteilija - mikäli on välttynyt länsimaalaistumiselta - kaipaa elämää, että hänestä tulisi elävä ja ehjä ihminen. Se ei ole mahdollista ilman hänen puoliskoaan. Taiteilija tahtoo päästä irti omasta muodottomuudestaan (puoliskona olosta) tahtomalla löytää puoliskonsa, joihin voi suhtautua, ja joiden kanssa voisi edes joiksikin hetkiksi muodostaa ehjän kokonaisuuden, sillä hänelle tämä tarkoittaa sitä, että hän on olemassa ja elää. Hän ei kaipaa yksilön suuruutta tai onnellisuutta.

²¹³ Lükő 2002 (1984–87) s. 227

²¹⁴ Juuri tästä syystä on toivotonta yrittää esittää kalevalaisia lauluja länsimaalaisittain tunteillen ja länsimaalaisesta musiikista otetuin toonika-dominanttikantelesoinnutuksin säestäen. Se ei voi onnistua, sillä se ei ole tämän laulukulttuurin luonteenmukaista.

²¹⁵ Szabó 1934 s. 26

Suomalais-ugrilainen taide on siis ennen kaikkea taiteilijan ja hänen yleisönsä välisen suhtautumisen tulosta, mikä on mahdollista ainoastaan taideteoksien kautta, niiden avulla. Suomalais-ugrilaisessa kieli- ja taideteoriassa ei pidä paikkaansa, länsimaalaisessa ammattikirjallisuudessa - Saussurestä generatiivigrammatiikan kautta modernimpiin kognitiivitieteisiin asti - niin vankalta tuntuva skeema, jonka mukaan (hiukan yksinkertaistettuna) ”aluksi on” puhuja/taiteilija, joka luo merkin/symbolin, joka merkki/symboli vaikuttaa vastaanottajaan:

subjektumi 1 > merkki > subjektumi 2²¹⁶

Tämä käy ilmi myös taidemusiikin termeistä. Indoeurooppalainen muusikko ”leikki” (= soitto) itsekseen omalla instrumentillaan. Gadamer kirjoittaa tästä hyvin perusteellisessa, usean sadan sivun laajuudessa teoksessaan ”*A játék mint az ontológiai explikáció vezérfonala*” (= Leikki /= soitto/ kuin ontologisen eksplikaation johtolanka),²¹⁷ kun taas suomalais-ugrilaisten kansojen soitin *soi* jollekin (unk. *szól valakihez* ’puhuu jollekin’): unk. *szépen szól a muzsika* ’kauniisti musiikki puhuu’, *szól a hegedű* ’viulu puhuu’, *hegedűszó* ’viulun sana’; suom. musiikki *soi*, *soitin*, *viulun ääni* jne. Paavo Kajander (1849–1913) suomensi suomalaisten kansallislaulun J. L. Runebergin (1804–1877) ruotsinkielisestä runosta näin: *Oi, maamme, Suomi, synnyinmaa, soi, sana kultainen!*

Eikä suomalais-ugrilaisten kansojen soitinkaan ole eloton:

Endre Ady: Musta flyygeli

Hullu soitin: itkee ja hirtuu.²¹⁸

Ken lie viinitön – noutaa voi ...²¹⁹

²¹⁶ esimerkiksi Tarasti 2004 s. 31

²¹⁷ Gadamer 1977

²¹⁸ sanatarkkaan: *Itkee, hirtuu ja kuhertaa*; josta voi tulla mieleen ja oikeutetusti Ob-joen karhunpeijaisten tietäjien *sankveltap*-soitto

²¹⁹ sanatarkkaan: *Paetkoon, jolla ei viiniä ole!*

Tämä musta flyygeli aina soi!²²⁰
Sitä sokea soittaja raastaa,
Elämästä sen sävel haastaa –
Tämä musta flyygeli aina soi ...

Pääni suhina, silmäni kyynel,
Pidot piehtaroivien halujen –²²¹
Tämä flyygeli soittaa kaiken sen!
Sydän hullu sen taipuu mahtiin,²²²
Sydänvereni vuotaa tahtiin
Tämän mustan flyygelin sävelten ...
(*Toivo Lyyn käänös*)

Yhteenvetona voitaneen todeta, että suomalais-ugrilaisen ajattelun mukaan kielelliset ja taiteelliset ilmaisut ovat aina kahden osapuolen, puhujan ja kuuntelijan tai taiteilijan ja hänen yleisönsä yhteisen henkisen työn tuloksia. Tämän tuloksen puolesta todistaa suomensukuisten kielten todistusaineisto, jonka mukaan - kuten ylempänä siihen olen jo viitannut - se, joka puhuu itseksensä (siis ilman toista osapuolta) on *mielipuoli*.²²³ Lükö kirjoittaa: ”*Taide on ihmisen puheen kaltainen ilmaisukeino: se puhuu aina jollekin tai joillekin.*”²²⁴ *Aktiivinen puoli, puhuja ja taiteilija, ottavat aina huomioon kuulijakunnan, yleisön, ja yrittävät herättää ja tyydyttää sen kiinnostuksen. Passiivinen puoli, kuulija ja taiteesta nauttija, taas vaatii aktiiviselta puolelta puhuttelua, taideteosta, ja saa kiinnostuksellaan hänet puhumaan, kannustaa häntä luomiseen. Puhe ja taide ovat kahden osapuolen suhtautumista tällä tavoin. Kumpikaan puoli ei ole kuviteltavissa ilman toista, mutta*

²²⁰ sanatarkkaan: *Tämä on musta flyygeli.*

²²¹ sanatarkkaan: (*Ritari*)*taistelua käyvien halujeni hautajaispidot.*

²²² sanatarkkaan: *Viinin, hullun sydämeni veri.* (Vanhassa unkarin kielessä sana *hullu* tarkoitti myös *suurta*. G. K.)

²²³ Tämä ei tietenkään tarkoita kuuntelijan konkreettista, fyysistä läsnäoloa. Esimerkiksi Dostojevski teoksessaan *Kellariloukko* (1864) puhuu kuvitellulle yleisölle. Mielestämme tämä ei tarkoita skitsofreniaa, kuten monet tutkijat sitä väittävät; päinvastoin, se on tietoinen ratkaisu ongelmaan: kenelle puhua. Kun taas Gogol maalaillee teoksessaan *Mielipuolen päiväkirja* (1835) oikean skitsofreenikon.

²²⁴ ellei kyse ole *mielipuolesta*

ei myöskään sekoitettavissa toiseen."²²⁵ Taiteilija ilman yleisöä, vaikka hän olisikin mukaansatempaavien tunteittensa vallassa, ei pysty purkamaan hänessä elävää, mutta vielä käärityssä muodossa²²⁶ olevaa kulttuurikuva. *"Merkistä tulee symboli silloin, jos aktiivinen osapuoli, viittaaja, puhuja, ei voi suhtautua kumppaneihinsa kylmästi, välinpitämättömästi, jos hän on tiedotettavasta asiastaan kyllin kiihdyksissä, hyvin iloinen tai hyvin murheellinen. Tavanomaiset merkit, kielen, puheen sanat, eivät pysty välittämään tunnetta passiiviselle osapuolelle, joka - kuten useimmat ihmiset - on välinpitämätön muiden asioita kohtaan. («Ympärillä kylmiä ja kuuroja ihmisiä» - Ady valitti.) Mutta ihmisessä pulppuaa kiihtymys."* "(...) taiteilijan työ" - Lükö jatkaa - *"on tuskallisen katkeraa, vaikka se olisi miten ihastuttavaa. Hänen täytyy kaataa ihmisiä erottava muuri, jota täältä taiteilijan puolelta on vahvistanut ylpeys ja toivottomuus. Yleisön puolelta taas sitä on kasvattanut välinpitämättömyys ja juorunhaluisuus. Tähän muuriin voi murtaa raon vain se, joka uskaltaa uskoa, että toisellakin puolella on samanlaisia ihmisiä kuin hän itse. Että «jokainen ihminen on ylhäisyys». Että tuo toinenkin puhuisi, ei vain uskalla puhutella tai ei löydä sopivia sanoja. Että tuotan hänellekin aivan yhtä suuren ilon kuin itselleni, jos katkaisen hiljaisuuden. Mutta itse minun on melkein piilouduttava, ettei toinen muuttuisi heti välinpitämättömäksi. Odottaahan valmiina kielellinen kaava: «Jokaisella on omat harminsä. Mitä minua kiinnostaa toisen huoli ja murhe?»* Taiteilija siis ottaa naamion: hän kätkeytyy symbolien taakse. Mutta kuitenkin hän aina antaa itsensä, puhuu aina vilpittömästi, ja tämä tuntuu hänen äänessään, näkyy hänen

²²⁵ Lükö 1983 s. 15 sekä 1992 s. 3; kummatkin perustuvat Karácsonyn luentoihin

²²⁶ Sielussamme piilevän, käärityssä muodossa olevan ja vielä muodottoman tieto(us)riekaleen eli miellemöykyn olemassaolosta tiesivät jo esi-isämmekin. Miellemöykyksi kääriminen: *Kerin virteni kerälle, suorittelen sommelolle, panen aitan parven päähän, luisten lukkojen ta'aksi, ettei pääse päivinähän, selviä sinä ikinä.* (Kanteletar I 11); Vrt. unkarilaisten kansansatujen kliseihin, jossa sadun päätyttyä kertoja sulkee satunsa kokonaisuuden päähkinäkuoreen ja panee sen uimaan pois jokea alas.

työssään. Sillä siitä säteilee sellainen rakkaus toista ihmistä, yleisöä kohtaan, jolla ihminen voi rakastaa vain itseään” Nimittäin: ”«Minä» on kaikkien näiden kuvien todellinen merkitys, mutta nyt ei enää vain taiteilija ole tämä minä, vaan jokainen ihminen, Ihminen. Ja ensisijaisesti sinä, joka ihaillet niitä. Tunnet, että olen tehnyt ne sinulle, koska rakastan sinua, mutta en pyyteettömästi, vaan «tahtoisin olla rakastettu»”. En kätkeydy symbolien taakse pettääkseni sinua, vaan etsin todellisinta olemustani, ihmisyttäni, jotta olisin ystävyytesi arvoinen. Näissä monenlaisissa hahmoissa en yritä ilmaista pelkästään itseäni, vaan myös sinua. Oletan sinusta, että sinussakin asuu sama sielu, ja koska tiedän, että sekin on ollut hahmoton tähän asti ja etsinyt turhaan omaa muotoaan. Nyt, tässä minun teoksessani saa hahmon myös sinun todellisin minäsi, siksi se ilahduttaa sinua. Ja tämä tyydyttää minua sen vuoksi, että työni on onnistunut, minun on onnistunut näyttää itseni.”²²⁷

Kuten näemme, menestyksen osalta kahden taideteorian, suomalais-ugrilaisen ja indoeurooppalainen katsomukset koskettavat toisiaan: loppujen lopuksi menestyksen kannalta ratkaisevaa on ihmisten taiteellisen elämyksen laatu.²²⁸ Mutta lännen filosofeja niin paljon askarruttaneen nerouden ja sen ensisijaisuuden suhteen katsontatavat ovat melko kaukana toisiaan. Kun Lännessä katsotaan, että taiteen syntyyn tarvitaan ensisijaisesti neroa ja neroutta, suomalais-ugrilaisilla saa huomattavan suuremman painon toista ihmistä kohtaan avoin, mieleltään aktiivinen, elävä yleisö, joka tarvitsee taiteilijaa. Tässä maaperässä taiteilija ja taide voivat syntyä.

Suomalais-ugrilainen taiteilija elää rinnasteisessa suhteessa yleisönsä kanssa, sillä hänessä on halua suhtautua siihen. Yksikseen hän ei voi olla taiteilija, hänestä ei voi tulla taiteilija.

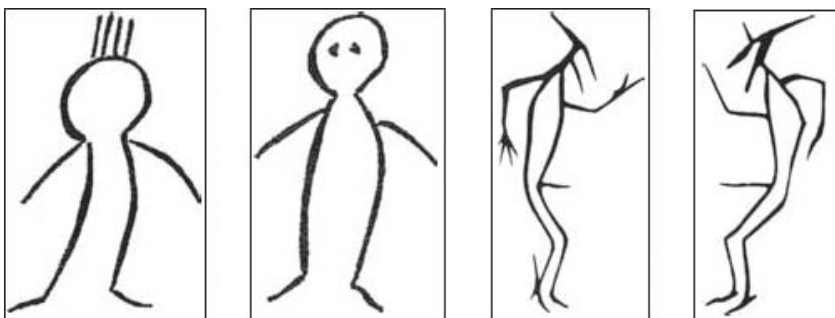
²²⁷ Lükő 1983 (1992) s. 1-29

²²⁸ Gadamer 1986-87 (1966) s 219-231

5.3.2. Suomalais-ugrilainen ajattelutapa kuvaama-, elokuva- ja teatteritaiteessa

Periaate: *“jakaa yksi kahtia ja suhteuttaa osat toisiinsa”* ilmenee myös suomalaisugrilaisten kansojen kuvaamataiteessa. Ilmiötä lienee pidettävä samanlaisena suomalaisugrilaisena piirteenä, kuin sanamme *puoli* erikoispiirteitä. Tässä työssä esitetään vain kaksi ilmenemismuotoa: 1) kuvatun hahmon kuvaaminen kahtena puoliskona, 2) kahden eri hahmon toisiinsa suhtauttaminen.

Esimerkkejä hahmon kuvaaminen kahdesta puoliskosta:

Kuvat 16. a-d. Mansiruhtinainden käsimerkkejä,²²⁹ Siperian kalliopiirroksia²³⁰

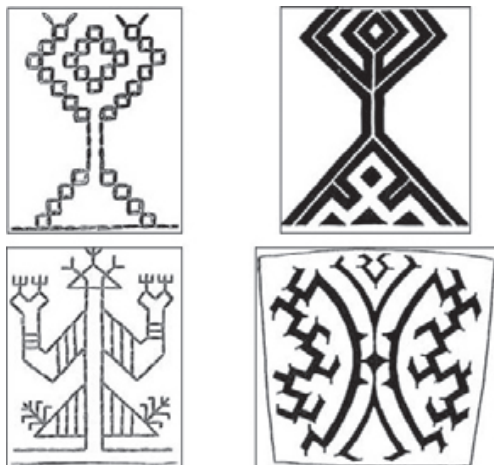

Kuva 17. Naishahmo unkarilaisen paimenen turkiksesta²³¹

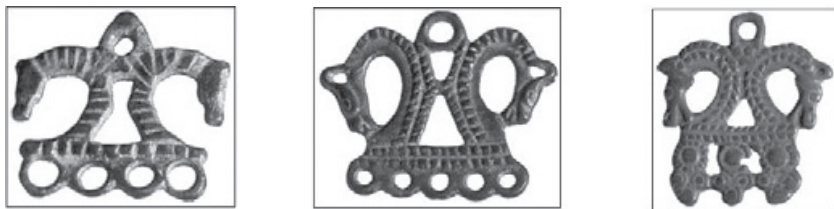
²²⁹ Lükő 1988 s. 48

²³⁰ Okladnikov-Martinov 1983 s. 81, 200

²³¹ Lükő 1988 s 54

Kuvat 18-21. Tanssivat naishahmot hantilaisen paidan hihasta, karjalaisen huivin päästä, hantilaisesta laukusta (kahdesta puoliskosta koottuina)²³²

Kuvat 22–24. Permiläiset pronssilöydöt.²³³

Akseli Gallen-Kallelan kuvataiteessa on esimerkkejä siitä, miten kahden eri hahmon suhteuttaminen toisiinsa ilmentää sanottavaa. Taulut Poika ja varis (1884), Ensi opetus (1887) ja Akka ja kissa (1885) puhuvat meille samaan tapaan kuin edellä siteerattujen runojen rivit: *Kuuntelin kunervikossa, katselin kanervikossa tai Päivän lintu, yön lipakko* tai kuten edellä erittelemämme runoilija Erkon runo. Taiteilija puhuttelee meitä suhteuttamalla kaksi hahmoa toisiinsa, eikä kahdella erillisellä hahmolla vuorotellen,

²³² Lükö 1999 s 51-55 (vrt. kuva 10)

²³³ Oborin-Tshagin 1988 s 146

kullakin kerrallaan. Eli kyse ei ole erikseen pojasta ja erikseen variksesta. Taulua ei voi leikata kahtia ja sen jälkeen joku ripustaisi pojan, joku toisen taas variksen oman asuntonsa seinälle. Tätä taulua ei voida panna kahtia vain siksi, koska niin ei ole tapana tehdä taideteokselle. Kyse on olemassa olevasta maailmasta sekä maailman olemassaolosta ja itsestään jo nuorella iällä tietoisesta pojasta, josta on tulossa omasta ja toisen ihmisen kohtalosta vastuuta kantava ihminen, mies, ja vastakohtana on maailman kokonaisuudesta ja itsestään tietämätön olento, varis (vrt. aikaisemmin käsiteltyihin yhdyssanoihin: *maailma*, *agipig*, *testvér* jne). Heidän suhteensa on se, joka meitä puhuttelee, tuudittelee erilaisiin tunnetiloihin, ajattelemaan maailmaa ja sen ihmeitä.

Asian laita on samalla tavalla myös taulussa Ensi opetus. Ei ole kyse erikseen tyttöisestä ja erikseen vanhasta miehestä, vaan heidän olemustensa suhteesta. Tuo suhde voi meitä muistuttaa tai panna miettimään inhimillisen elämän laatua, erilaisuuksia, naiseutta ja mieheyttä, tulevaa ja mennyttä, ihmisenä olemisen syvimpiä asioita ja tarkoitusta. Mikäli jompikumpi hahmo otettaisiin kuvasta pois, teoksen tämä merkitys olisi saman tien täysin mennyttä, silloin kyseessä olisi erikseen joku pikku tyttö ja joku vanha setä. Emme voi pitää sattumana sitä, että näissä tauluissa kyseiset hahmot eivät ole suhteessa katsojiin (eivät he katso katsojien silmiin), vaan toisiinsa.

Strømnesin ruotsalaisista ja suomalaisista tutkijoista koostuva ryhmä tutki 1980-luvun alkupuoliskolla sitä, onko olemassa ryhmien välillä poikkeavuuksia silloin, kun eri kieliryhmistä tulevat kuvaajat ja ohjaajat tekevät elokuvia. Tulokset viittaavat siihen, että indoeurooppalaiset teokset tähdentävät jatkuvaa liikettä kolmiulotteisessa avaruudessa sekä ajan ja avaruuden jatkuvuutta. Kun taas suomalaiset ohjaajat omista töissään keskittyvät ihmisten välisiin pysyvämpiin suhteisiin välittämättä ajasta ja avaruudesta kovinkaan paljon.²³⁴

²³⁴ Strømnes-Johansson-Hiltunen 1982

Elokuvataiteessa unkarilaisen Miklós Jancsón (s. 1921) (esimerkiksi *Szegénylegények*, 1965), suomalaisten Aki Kaurismäen (s. 1957) (esimerkiksi *Tulitikkutehtaan tyttö*, 1990) ja Tapio Piiraisen (s. 1954) (esimerkiksi *Siivoton juttu*, 1997; *Raid*, 2003) teoksia on niiden primitiivisen ja viileän objektiivisen ilmaisutansa sekä leikkaustyön omaperäisen, melkein kalevalaisia rinnasteisia rivejä muistuttavan tavan vuoksi varmaankin katsottava suomalaisugrilaiseen taiteeseen kuuluvina.

Unkarin näytelmäkirjallisuuden ehkä merkittävin teos on Imre Madáchin (1823–1864) *Ihmisen murhenäytelmä*. Näytelmän juoni katsoo ihmiskunnan historian läpi sen synnystä sen tulevaisuuteen asti perustuen alusta loppuun *Luciferin* ja *Aadamin* vastakkaisesta rinnasteiseen vuoropuheluun.

Suomalaisessa teatteritaiteessa voi tapahtua, että ohjaaja jakaa näyttämön koko teoksen ajaksi kahtia. Näin teki esimerkiksi Tapio Parkkinen säveltäjä Toivo Kuulan (1883–1918) elämäntekoa työstävässä dokumenttityylisessä teoksessaan (*Toivo Kuula – Keskeneneräinen sinfonia*).²³⁵ Näyttämön vasemmalla puolella oli säveltäjän Vaasan koti ja siinä hänen ensimmäinen vaimonsa, oikealla puolella hänen uusi, Helsingin kotinsa, siinä hänen toinen rakastettunsa, myöhemmin vaimonsa.

”*Vaasa. Kaupunkikuva, (...) tuoleja, pitkä pyötä, vasemmalla Matti Kuulan ja Sanna Kuulan (säveltäjän vanhemmat, G. K.) Vaasan asunto. (...)*” – „*Näyttämön toisella puolella näemme sievän tytön, 17 vuotiaan tytön (Helsingin asunto, K. Gy.) Alma Silventoisen...*”²³⁶

Tästä eteenpäin se, mikä yleisön nähdessä tapahtuu vaasalaisessa syntymäkodissa, tapahtuu suhteutettuna helsinkiläisten muusikkojen elämään nähden; kun taas se mikä tapahtuu Helsingissä, tapahtuu suhteutettuna vaasalaisen syntymäkodin arvomaailmaan ja ilmapiiriin. Teoksen aikana näyttämön eri puoliskojen näyttelijät ikään kuin itsekseen puhuen ”puhuvat yli” kaupungista toiseen. Toisin sanottuna roolihahmot käsittelevät tapahtumia, omia

²³⁵ Parkkinen 2006 s. 1

²³⁶ Parkkinen 2006 s. 1-2

ajatuksiaan myös kaukana olevan toisen puoliskonsa ajatusmaailman mukaisesti. Esimerkiksi Kuulan toinen vaimo keskustelee ajatuksissaan usein säveltäjän ensimmäisen vaimon kanssa käsitellen mietteitään myös hänen näkökulmastaan. Juha Luukkosen vuonna 2006 myös Vaasassa ohjaamassa teoksessa *Niskavuoren nuori emäntä* kertoo uuteen taloon tulleen rouvan elämäntarinaa siten, että näyttämöllä on yhtä aikaa läsnä uuden emännän nuori ja vanha minä. Täten työstetään elämäntarina taas kahdeksi puoleksi jaettuna ja käsiteltynä.

Näihin verrattavissa olevia ilmiöitä voimme, joskin harvoin, löytää myös indoeurooppalaisesta teatteritaiteesta. Kreikkalaisissa näytelmissä esimerkiksi kuoro kertoo yleisön mahdollisen mielipiteen, kuitenkin ilman, että näyttelijät, roolihahmot joutuisivat suhtautumaan siihen tai ottamaan sitä varteen. William Shakespearen (1564–1616) Hamlet pyytää kuolleen isänsä aaveelta neuvoja, mitä hänen tulisi tehdä, mikä olisi hänen velvollisuutensa; Macbeth taas tulevaisuuden pelossaan ennustuttaa tulevaisuutensa ennustajaeukoilla. Molemmissa jälkimmäisissä tapauksissa aave ja tulevasta kohtalosta saadut tiedot vaikuttavat roolihahmoon, mutta eivät kuitenkaan (rinnasteisena) vuorovaikutuksena, vaan siten, että nämä roolihahmot (Hamletin isä, Macbethin ennustajaeukot) ohjaavat pääroolihahmoa ikään kuin ylhäältä käsin.

5.3.3. Suomensukuisten kansojen ajattelutapa musiikissa

Erkki Pekkilä toteaa väitöskirjassaan ”*Musiikki tekstinä*”, että musiikillisen tekstin toisiaan seuraavat kaksi segmenttiumia ovat toisiinsa nähden *alisteisessa suhteessa*, mikäli ne eivät ole keskenänsä vaihdettavissa, ja taas *rinnasteisessa suhteessa*, mikäli ne ovat vaihdettavissa toistensa kesken.²³⁷ Katsotaan tästä näkökulmasta erästä yleisesti tuttua, johtosävelettömässä luonnollisessa mollissa siinnyttä kansanmelodiaa Brittien saarilta:

²³⁷ Pekkilä 1988 s. 157

Nuottiesimerkki 3

Mikäli tämän melodian jokin segmentti vaihdettaisiin toiseen, melodiasta tulisi virheellinen syntaksiksessa mielessä.

Katsotaan asian laitaa suomalais-ugrilaisten keskuudessa! Seuraavalla virolaisella kansanmelodialla laulettiin maailmanluomistarinoita tuutulauluna:

Nuottiesimerkki 4²³⁸

Voimme vaihtaa lähes minkä tahansa tahdin toiseen: melodia muuttuu, mutta se pysyy syntaktisesti oikeanlaisena. Eikä edes tämän esimerkin lopussa oleva niin kutsuttu monotoninen lopuke liene siitä poikkeus. Yhtä helppo on seuraava esimerkki saamelaisen joiuista:

Nuottiesimerkki 5²³⁹

Anna Jovna nunnu nunnu, Anna Jovna nunnu nunnu.

²³⁸ Tedre-Tormis 1975 2

²³⁹ Launis 1908 303

Voimme vaihtaa rohkeasti joiun ensimmäisen tahdin kolmannen taikka neljännen kanssa. Melodia muuttuu, mutta sen syntaksin eheys ei. Eikä pidä tietenkään ajatella, että kaksi äskeistä esimerkkiämme ovat vain niin yksinkertaisia, että ne kestävät tällaista palapelileikkiäkin. Katsotaan suuremman ambituksen marilaulua:

Nuottiesimerkki 6²⁴⁰

Ennen kuin tätä laulua aletaan analysoida, katsotaan vielä kerran indoeurooppalaista melodiaa (nuottikuva 3). Sitä kuunnellessaan kuuntelija ensimmäisen tahdin jälkeen odottaa laulajalta eli melodialta, että miten melodia etenee päätavoitteenaan perussävel, ja mihin saakka se etenee, mihin jännityspisteeseen asti tunteet vievät laulajaa, ja miten hän pikku hiljaa rauhoittuen pääsee takaisin perussäveleeseen. ”(...) *melodian ydin*” - kirjoittaa Schopenhauer (1788–1860) työssään *Musiikin estetiikka* (1819) - ”on sen jatkuva poikkeama, eksyminen perussäveleestä; se lähestyy tuhansien eri teiden kautta ei ainoastaan konsonanssi-asteita, kuten terssiä ja dominanttia, vaan jokaista säveltä, dissonanssin septimiä ja suuria asteikkohyppyjäkin, mutta **lopulta** tulee aina **lopullinen** palaaminen perussäveleeseen. Kaikkia näitä tietä kulkiessaan melodia ilmaisee tahdon monipuolista pyrkimystä, tyytyväisyyttä, mutta löytämällä aina konsonanssin tai pikemminkin löytämällä perussävelen.”²⁴¹ Emme siis voi pitää sattumana, että toonika-

²⁴⁰ Vikár-Bereczki 1971 251

²⁴¹ Schopenhauer 1913 s. 14. Huomautamme, että Schopenhauer tekee indoeurooppalaisen musiikin olemuksesta/ominaisuuksista - mielestämme erittäin osuvia - toteamuksia, joita hän oletettavasti pitää pätevänä kaikkiin muihinkin musiikkikulttuureihin nähden – me taas emme. Schopenhauer pitää tässä työssään - toisin kuin me - musiikkia ihmisen tahdollisena tuotteena. Mutta sillä ei meidän näkökulmastamme katsoen ole tässä yhteydessä merkitystä.

subdominantti-dominantti(-toonika) kolminaisuus on kiteytynyt niin korkealle tasolle, kuin se on tapahtunut juuri indoeurooppalaisissa musiikkikulttuureissa.²⁴² Marilaisen kansanlaulun (sitä tajuava) kuuntelija ei odota melodian ensimmäisen tahdin jälkeen, miten melodia pääsee laulajan tunnelatauksista aiheutuvien mutkien kautta yhä korkeammalle ja korkeammalle jännitystasolle, miten se sitten leppyä, varsinkin kun marilaisten - kuten useimmiten suomensukuisten kansojen - melodiat ovat objektiivisuudesta johtuen ”laskeutuvia”. Hän odottaa, minkä merkityksen laulun ensimmäinen segmentti saa. Seuraavasta, siis toisesta tahdistä kävisi nimittäin ilmi, mitä ensimmäinen tahti tarkoittikaan, miten se oli ymmärrettävä. Ensimmäisen tahdin merkitys käy ilmi vasta sen suhteesta seuraavaan tahtiin. Ja edelleen: kuultuamme koko ensimmäisen säkeen/rivin odotamme toista riviä voidaksemme sen pohjalta tajuta, mitä ensimmäinen säe ja mitä kahden säkeen välinen suhde tarkoittikaan. Vain kaksi melodiasegmentti-puoliskoa (nuotinnoksessa kaksi tahtia), niiden suhde, tarkoittaa ehjää kokonaisuutta. Sen jälkeen marilainen kuuntelija odottaa kolmannesta ja neljännessä säkeestä (nuotinnoksessa kolmas ja neljäs tahti) koostuvaa säeparia, jotta voisi tajuta, mitä ensimmäinen säepari (nuottiesimerkissä ensimmäinen ja toinen tahti) on, mikä suhde on melodian ensimmäisen ja toisen puoliskon välillä (vrt. Gallen-Kallelan maalaukseen *Ensiopetus*). Tuskin siinä on mitään yllättävää, jos marilaisen kansanlaulun melodian sanat ”menevät samaan kaavaan”:

*Helisee, kilisee,
kolikot kolisee.
Kolikoita en mä sääli,
ystävääni säälin.*

*Maallinen majamme
mullaksi muuttuvi,
kaunis, kirkas laulummekin
katoaapi tuuleen.
Sinikka Pohjolan käänös*

²⁴² Emme tässä yhteydessä siihen poikkea sen perusteellisemmin, vain huomautamme: itse indoeurooppalainen termikin viittaa alistaiseen ajattelutapaan: *dominanti* (< dominoi).

Sama ajattelutapa ilmenee myös virolaisessa ja saamelaisessa nuottiesimerkissämme.

Tämän rakentelu- ja sommittelutavan tekee helpoksi se, että suomensukuisten kansojen musiikillinen sävel - toisin kuin indoeurooppalaisten kansojen musiikkikulttuurien kehittämän diatonismin sävelet - on primitiivinen. Se tarkoittaa sitä, ettei näillä sävelillä ole yksinään merkitystä, ominaisuuksia. Suomensukuisten - saksalaisen opetuksen vaikutusta saamattomien - kansojen laulajien mukaan jokin kirkonkellon, laulajan tai viulun ääni voi olla toista ohuempi tai paksumpi,²⁴³ mutta niillä ei ole - kieliopista otetuin termein ilmaistuna - rektioita. Länsieurooppalaisten kansojen sävelissä esimerkiksi asteikon seitsemäs aste on nimeltään ”johtosävel” (sekä duurissa että mollissa), joka omaa dominantin (huipputehon) tunnetta. Siinä (dominantin) musiikillisessa funktiossa on pyrkimys ensimmäiseen asteeseen eli toonikaan (perusteho). Indoeurooppalaisissa musiikkikulttuureissa, esimerkiksi wieniläismusiikissa, jokaisella sävelellä on siis omat ominaisuutensa. Suomalais-ugrilaisessa musiikkimaailmassa sävelet ovat sitä vastoin tasavertaisia, niillä on merkitystä ainoastaan suhteessa toiseen säveleen. Tästä johtuu esimerkiksi musiikkitieteilijöiden piireissä tutusta diatonismin musiikkimaailmasta poikkeava musiikillinen ilmiö, että niin sanotut septimisoinnut eivät kaipaa purkamista, johon Bartók jo viittasi.²⁴⁴

Suomensukuisten kansojen suosima mutta ei ainoa musiikillinen rakentelutapa on siis primitiivinen, objektiivinen ja parataktinen. Yllä olevien esimerkkien perusteella se tarkoittaa sitä, että musiikilliset segmentit muodostuvat pienimmistä osista suurimpiin, yksittäisistä musiikillisista sävelistä aivan kokonaiseen lau-

²⁴³ Transilvanian unkarilaiskylässä, Szentgericessä, tiedetään esimerkiksi, soiko unitaarisen tai reformoidun kirkon kello, että toisen ääni on *vékonyabb* ’ohuempi’, toisen *vastagabb* ’paksumpi’. Lükő osoittaa yli viittäkymmentä euro-asialaista kansaa koskevassa tutkimuksessa erittäin perusteellisesti, että musiikillisten sävelten laadun erottelu sen ohuuden tai paksuuden perusteella ei ole ollut tunnettua ainoastaan suomensukuisten vaan myös turkkilaisten kansojen keskuudessa. Ks. alaviitteen 105 ammattikirjallisuus!

²⁴⁴ Bartók 1989 (1931) s. 143

seisiin suhteuttamalla ne toisiinsa: ”sävelet järjestäytyvät sävelpareiksi, ja näin muodostuneet sävelparit muodostavat rinnasteisen suhteen seuraavan sävelparin kanssa. Täten syntyy tahti, joka muodostaa seuraavan tahdin kanssa taas kahdesta puoliskosta muodostuvan parin, joka onkin jo kokonainen säe, joka on puoliskoa seuraavalle säkeelle.”²⁴⁵ Täten syntyneiden segmenttien tärkeimmät rinnasteistyytit ovat *aa*, *aam*, *aa2m*, *aa3m*, *aap* ja niin edelleen, jossa *a* tarkoittaa säkeen (*aa* samanlaisena toistuvia säkeitä); kaaviossa annetut numerot tarkoittavat astetta paksumpaa toistoa; *m* muunneltua toistoa. Runoudessa vastaa useimmiten täydentävä rinnastus; *p* tarkoittaa peilaustoistoa eli samaa segmenttiä, mutta tavalla tai toisella toisin päin; runoudessa vastaa vastakkaisrinnastus. Kaava on musiikissa hyvin pitkälti sama, kuin edellä käsitellyissä kalevalaisessa ja mansilaisessa kansanrunoudessa ja unkarilaisissa kansanballadeissa.

Tämäntapainen musiikillinen ajattelu ei siis luo musiikillisia ajatuksia, kuten alisteisen ajattelutavan länsieurooppalainen musiikki. Länsimainen musiikki kulki, kuten loistokautensa wieniläismusiikki, subjektiivisten tuntemuksien johdattelemana toonikasta kohti sen yläpuolelle kuuluvaa dominanttia ja ehkä myös subdominanttia. Sen tarkoituksena on rauhoittuneena palata melodian päämäärään, teoksen perussäveleen, mikä taas saa aikaan abstraktisen kokonaisuuden (vrt. Vajdan tutkimuksesta sanottuihin). Primitiivinen kansanmusiikki luo kokonaisuuksia pienempien ja isompien musiikillisten (melodia ja rytmi) segmenttien objektiivisella, periaatteessa loputtomalla rinnastamisella toisiinsa.

Kaikki tämä tietysti pätee paitsi näiden kansojen kansanmusiikkiin, myös kansansa musiikin perin pohjin omaksuneiden ja sitä äidinkielenään käyttävien säveltäjien teoksiin nähden. Valais-
taksemme kahdesta toisistaan poikkeavasta sommittelutavasta sanottua näytämme esimerkkejä länsieurooppalaisten ja suomensukuisten kansojen musiikista. Seuraavana esimerkit italialaisten ja saksalaisten subjektiivisesta, alisteisesta musiikkiajattelutavasta:

²⁴⁵ Kádár 1999 (2002) s. 232

Vivaldi: g-molli kaksoissellokonsertto II osa (RV 411)

Teoksen ensimmäinen tahti kuvailee taiteilijan tunteita g-molli kolmisointuun rakentuvalla huokaisulla (ensimmäinen sello), joka on vähällä rauhoittua ensimmäisen tahdin loppuhetkillä, mutta sen tempaiseekin eteenpäin toinen, samoin surumielisen mieteliäs huokaisu (toinen sello), jotta nämä kaksi huokaisua jo yhtyneenä tempautuisivat uuteen lepokohtaan, kolmannen tahdin ensimmäiseen säveleeseen. Rytmiltään se olisikin lepokohta, mutta melodia saapuukin mollin 2. asteeseen, joka sävel omaa ominaisuuksia, jotka välittämättä rytmin antamasta mahdollisuudesta päästä välilliseen lepoon kehottavat uudempaan ponnahdukseen, pyytävät säveltäjää ajattelemaan yhä eteenpäin. Täten päästäänkin jo g-mollin johtosäveleeseen ja sieltä korkealle g-mollin perussäveleeseen, ja kun kuuntelija luulisi, ettei tätä pidemmälle ole enää tietä, käy ilmi, että tunteet tempaavat säveltäjän g-mollin dominantti-sävellajiin, d-molliin, josta päästään takaisin perussävellajiin, g-molliin, vasta teoksen lopussa. Sieluntapahtumia ilmentävistä aaltoiluista huolimatta melodia pyrkii koko ajan eteenpäin kohti loppuratkaisua. Samanlaisia tapahtumia löydämme W. A. Mozartin yleisesti tunnetusta kappaleesta Pieni yösoitto, joka on luotu ”samoilla menetelmillä”.

Nuottiesimerkki 8

Allegretto W. A. Mozart (1756-1791)

7 *tr.* *p* *cresc.* *cresc.* *cresc.* *cresc.*

13 *f* *tr.* *tr.* **Trio** *sotto voce* *p* *p*

19

W. A. Mozart: Eine kleine Nachtmusik, II osa (KV 525) (osa)

Moderni suomalaisugrilaisten säveltäjien rinnasteisuuteen pohjautuva musiikillinen ajattelu poikkeaa olennaisesti tästä sommitelutavasta. Tässä melodia ei tee laajoja kaaria mihinkään, ei pyri dominanttiin eikä edes lopulliseen toonikaankaan, joka tarkoittaisi rauhoittumista. Vaan se toistelee samoja pienempiä ja isompia musiikillisia segmenttejä - länsieurooppalaiselle korvalle - käsitämättömän yksitoikkaisesti. Yksitoikkoinen ja häiritsevää se on tietysti vain niille, jotka eivät kuule segmenttien toisiaan täydentävää ja vastakkaista monenlaisuutta, hienoutta ja siitä seuraavia ja täten käsiteltyjä musiikillisia ajatuksia. Periaatteessa on kyse samoista sommitteluperiaatteista kuin mistä Vajda puhui verratessaan Kalevalaa ja Odysseiaa keskenään (kohta 5.1.5). Seuraava nuottiesimerkki havainnollistaa sitä:

Veljo Tormis: Eepoksen alku (sarjasta Suomalaisugrilaista maisemia):

Nuottiesimerkki 9 (Julkaistu säveltäjän luvalla)

Andante pesante $\text{♩} = 72$ V. Tormis (s.1930)

f marcando 8×

I

II

III

1. Mä - ni mii - si kün - tä - mä - hä, maan ra - joil - le raa - ta - maa.

2. Kün - si kün - me - nä vak - ko - a, ja vak - koi sa - ta vak - koo,

3. ja vak - koi sa - ta vak - ko - a ü - hen kan - non üm - pä - ril,

4. ü - hen kan - non üm - pä - ril - le. Halk - kee - si kan - to ka - heeks,

5. halk - kee - si kan - to ka - heek - si, sün - tui kak - si poi - koi - last.

6. Üks vaa Un - nois - sa ül - lee - ni, toi - ne kas - voi Kar - ja - laas.

7. Mi - kä Un - nois - sa ül - lee - ni, se ül - lee - ni Un - tar - moiks,

8. mi - kä kas - voi Kar - ja - laa - si, se kas - voi Ka - ler - vi - koiks.

1. Mä - ni mii - si kün - tä - mä - hä, maan ra - joil - le raa - ta - maa.

2. Kün - si kün - me - nä vak - ko - a, ja vak - koi sa - ta vak - koo,

Bartókin *Allegro barbaron* ensimmäisiä tahteja (ks. aksenteilla merkatut säveleet):

Nuottiesimerkki 10

Tempo giusto, $\text{♩} = 76 - 84$

Piano

Béla Bartók: Allegro barbaro (osa)

© Copyright 1918 by Universal Edition A.G., Wien/UE5904

Bartókin elinaikana kriitikot arvostelivat hänen musiikkiaan hiukan vihamielisesti: ”Kaoottinen sävelsekoitus, jonka pinnalla ei ui ainoatakaan teemaa”.²⁴⁶ Eipä todellakaan. Mutta sen sijaan sen segmentit ovat helposti vaihdettavissa keskenänsä, joka Pekkilän mukaan viittaa rinnasteiseen ajattelutapaan.

Bartókin, Kodály'n, Pekka Kostiaisen (s. 1944), Pekka Jalkasen (s. 1945) ja Veljo Tormiksen säveltämistapaa, jossa musiikillisen sanottavan ensimmäinen ja toinen puolisko jaetaan kahden esittäjän kesken, voidaan pitää erikoisena ja nimenomaan suomalaisen ajattelutavan luonteesta johtuvana sommittelutapana. Ensimmäinen esimerkkimme tästä on virolaisen säveltäjän, Veljo Tormiksen koululaisia varten tehdystä työstä ”Koolimuusika”.²⁴⁷

²⁴⁶ Budapesti Hírlap 27.2.1913

²⁴⁷ Tormis 1981 s 28

Nuottiesimerkki 11 (julkaistu säveltäjän luvalla)

1. solist
(või 1. rühm)
Laul
2. solist
(või 2. rühm)

1. Löi - ka, löi - ka, lei - vu - li - ne, (Löi - ka, löi - ka, lei - vu - li - ne.)
2. lö - pe ol - sa, es - ke - ne, (lö - pe ol - sa, es - ke - ne.)
3. no - pi päi - da, päe - vi - li - nel (no - pi päi - da, päe - vi - li - nel)

S.
Plokkilöödit
A.
Kadilofon
Bass

Bartókin pianosoitonopiskelijoille tekemästä sarjasta ”*Mikrokosmos*” löytyy vaikka millä mitalla kappaleita, joiden ensimmäinen puolisko on soitettava oikealla, toinen vasemmalla kädellä.²⁴⁸

Nuottiesimerkki 12

Andante, $\text{♩} = 76$

B. Bartók (1881-1945)

p, legato

Bartók: Triolit Mikrokosmos III.

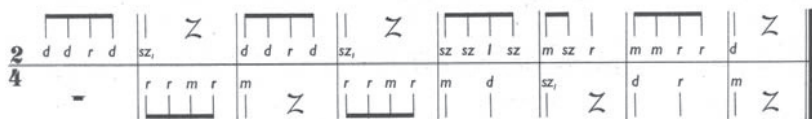
© Copyright 1940 by Hawkes & Son (London) Ltd. Definitive corrected edition:(C)
Copyright 1987 by Hawkes & Son (London) Ltd. Reproduced by permission of Boosey
& Hawkes Music Publishers Ltd.

Sama ilmiö löytyy Bartókin toisesta, myös lapsille tarkoitettusta, vihosta ”*Hegedőduók*” (= Viulduetot), sekä myös Zoltán Kodály'n bicinumeista.²⁴⁹

²⁴⁸ Bartók Mikrokosmos III

²⁴⁹ Kodály Válogatott bicíniumok. 6.

Nuottiesimerkki 13

Melodian ensimmäinen puolisko on laulettava kuoron ylä-äänellä, toinen ala-äänellä. Tämän menettelyn, joka muistuttaa suomalaista ja virolaista runolaulantatapaa (*päämies-puoltaja*) Bartók vei huipuunsa teoksessaan ”*Zene húros, ütös hangszerekre és cselesztára*” (= Musiikkia jousi- ja lyömäsoittimille sekä celestalle, 1936). Siinä säveltäjä jakoi koko suurorkesterin kahtia:

Nuottiesimerkki 14

Presto strepitoso, $\text{♩} = 210$

Bartók: Musiikkia jousi- ja lyömäsoittimille sekä celestalle

© Copyright 1937 by Universal Edition A.G., Wien/UE 34129

Melodiapätkät ovat toistensa vastakkaisia täydenteitä, musiikkitermein: peilauksia. Peilauksia on toki olemassa länsieurooppalaisessakin musiikissa (esimerkiksi Bachin *Fuugan taide*). Siellä ne ovat kuitenkin toissijaisia ilmiöitä, nimittäin vaikka niitä ilmenisikin, niiden tehtävänä on - kuten kaikkien musiikin osioiden - auttaa melodiaa, sen soinnutusta ja rytmiä omalla tavallaan eteenpäin johonkin tonaaliteettifunktioon (toonikalle, dominantille jne) ja sieltä sitten päätökseen. Bartókin musiikissa näillä rinnasteisilla segmenteillä (vaikkapa peilauksellakin) on harvoin tällainen tarkoitus. Hänen musiikissaan tärkeitä on, että melodian yksittäiset segmentit, rinnastukset, vastakohdat, muunnelmat ja peilaukset täydentyisivät puoliskoillaan ja voisivat täten toisiinsa suhtetettuina muodostaa ymmärrettävän kokonaisuuden. Suomalais-ugrilaisella sävelkielellä sävelletty teos etenee tämän kautta eteenpäin ja tästä johtuen sillä - toisin kuin Schopenhauerin tuntemalla abstraktiseen kokonaisuuteen pyrkivällä länsieurooppalaisella musiikilla²⁵⁰ - ei periaatteessa ole koskaan loppuakaan. Hyvin kuvaavaa on se, mitä eräs virolainen runonlaulaja sanoi suomalais-ugrilaisuutta tutkivalle Lennart Merelle: *”Tiedättehän, oppineen laulajan tunnistaa siitä, että hänen laulullaan on aina loppu.”*²⁵¹

²⁵⁰ Schopenhauerin edellä siteerattu toteamus: *”... mutta aina tulee lopullinen palaaminen perussäveleeseen.”*

²⁵¹ Meri 1986

6. SUOMALAIS-UGRILAISTA KIELTÄ PUHUVAN IHMISEN MAAILMA – OBJEKTIIVIS-PRIMITIIVISEN RINNASTEISEN AJATTELUN FILOSOFIA

Vielä ei ole aika puhua varmuudella otsikkomme aiheesta kaikkien suomensukuisten kielten suhteen. Siihen tarvittaisiin yksittäisiä suomalais-ugrilaisia kieliä äidinkielen tasolla tuntevien tutkijoiden uppoutuminen kyseessä olevan kansanryhmän maailmankatsomukseen, ajatusmaailmaan ja tiedottaminen siitä muille vastaaville tutkijoille tieteellisesti luotettavalla tavalla, jotta täten saatuja tuloksia voitaisiin vertailla. Kun tämä ei ainakaan toistaiseksi ole vielä mahdollista, työemme pohjautuu jatkossa tähänastisiin vertaileviin tutkimustuloksiimme sekä Sándor Karácsonyn unkarilaisesta ajatuskulusta tekemien tutkimusten tuloksiin.

6.1. Suomalais-ugrilaista kieltä puhuvien ihmisten logismit ja niiden piirteitä – filosofisen ajattelun perusteita

6.1.1. Suomalais-ugrilaista kieltä puhuvien ihmisten logismit

”Rinnasteisen ajattelutavan filosofian kaikki logismit ovat rinnasteisia”, sanoo Karácsony melkein tautologisesti ja tiivistää rinnasteisesti ajattelevan ihmisen suhtautumista toisiin ihmisiin virittäytyneenä (1) oikeuden tasolla, (2) kielellisesti (älyllisesti), (3) taiteellisesti (tunteenomaisesti), (4) tahdon tasolla (yhteisöllisesti/yhteskunnallisesti) tai (5) uskonnon tasolla (uskonnollisesti) seuraavasti: *”Kaikki lauseet/väittämät ovat rinnasteisia ja rakentuvat toinen toiseensa nähden periaatteen mukaisesti eli niiden välinen suhde on väitteenä, ei vain toinen tai toinen.”*²⁵²

1) Tämän tapaisen ajatusmaailman mukaan *”Oikeuden tason logismi (me, minä ja sinä olemme riippumattomia) pitää/kestää vain, jos sinun riippumattomuutesi tae olen minä, minun riippumattomuuteni tae taas olet sinä...”*, kirjoittaa Karácsony.²⁵³

²⁵² Tässä voimme ajatella taas Gallen-Kallelan maalauksista sanottua (G. K.)

²⁵³ Karácsony 2002 (1942) s. 30-31

”Indoeurooppalaisen Euroopan” oikeusjärjestelmän perustana oleva roomalainen oikeus pohjautuu taas aivan toisenlaiseen ajattelutapaan. Roomalaisen oikeuden oppikirja sanoo siitä seuraavasti: *”... yksi roomalaisen oikeuden omintakeisimpia ominaisuuksia on, että se pystyy käsittelemään erilaisia oikeussuhteita (esim. vanhempien ja lasten suhdetta, avioliittoa, omaisuutta, velallisen ja velkoojan suhdetta) ainoastaan vain valtasuhteina. (...) Esi-merkiksi omistajan nimitys dominus (< domare 'jarruttaa', 'pitää vallassa') nostaa esiin omaisuuden vallan alla olemista. Sanan dominus etymologia viittaa edelleen sanaan domus 'talo', joka oletettavasti juurtuu kotitalousyhteisön omistamiseen.”*²⁵⁴ *”Roomalaisen oikeuden mukaan omaisuus on erään asian yläpuolella oleva täysvalta (plena potestas in re).”*²⁵⁵ Karácsony katsookin, että *”Länsimaisen logiikan mukaan minun riippumattomuuteni takeena on, että toinen on minusta riippuvainen, eikä kykene tai uskalla toimia minua vastaan. (Sen sijaan) rinnasteisen käytöksen mallin mukaan minun riippumattomuuteni takeena on, että toinen osapuoli tuntee itsensä minusta riippumattomaksi, että hänellä ei ole syytä taistella minua vastaan, eikä hänellä ole mitään kostettavaa.”*²⁵⁶

Voimme helposti ymmärtää Karácsonyin viittauksia ”länsimaiseen logikkaan” espanjalaisen filosofin Ortega y Gassetin (1883–1955) rivien avulla: *”Elämä on jatkuvaa taistelua esineellistä maailmaa vastaan, jossa taistelussa meidän on voitava pysyä barrikadeillamme. Käsitteet merkitsevät sotilaallisia suunnitelmia, joita olemme muodostaneet sen takia, että pystyisimme torjumaan esineellisen maailman hyökkäystä. (...) Tämän katso- mustavan mukaan jokainen yksittäinen käsite on jatkuvassa yhteydessä elämään, ja se kantaa itsessään joko aktiivisen aloitteen tekemisen tai passiivisen kestämissen mahdollisuutta. Tietääkseni tämä katsomus ei aikaisemmin ole vielä muotoutunut tällaiseksi. Ajattelen kuitenkin niin, että Kantista alkanut filosofian kehitys*

²⁵⁴ Földi-Hamza 1996 s. 286

²⁵⁵ Földi-Hamza 1996. s. 288

²⁵⁶ Kövendi siteeraa Karácsonya 2002 s. 403

johtaa ehdottomasti tähän tulokseen. (...) Eurooppa on kolmen vuosituhannen aikana hallinnut maailmaa, mutta tällä hetkellä ei kukaan varmuudella tiedä, hallitseeko se sitä jatkossa ja jatkuuko sen valta."²⁵⁷

Tämä suhtautuminen on siis vastakkainen uralilaisten kansojen katsomustavan kanssa. Jälkimmäistä on paljon lähempänä kiinalaisen filosofin Chuang Tzun (300-luvulla eKr.) kirjoittaman esimerkkipuheen elämänviisaus: Konfutse (551-478 eKr) ei tahdo uskoa silmiään nähdessään, että eräs mies kykenee uimaan koskessa satuttamatta itsensä. Hän kysyy tämän taidosta:

"- Saanko kysyä, et kai ole maailmanlain tietäjä, kun tällä tavalla kuljeksit vedessä?"

Mies vastasi näin:

*- Ei minulla ole mitään salaista tietoa. (...) Sen mukaan kun vesi minut tempaisee mukaansa, **uppoudun** sen mukaan, ja kun se heittää minut ylös tulen esiin. Minä vain seuraan veden lakia, **enkä ajattele itseäni**, siten minä osaan siinä uiskennella. (...) Olen vedessä kasvanut, ja löydän sieltä **itselleni kodin** (...)." (lihavointi: G. K.)²⁵⁸*

Kiinalaisessa esimerkissä ihminen ei siis tahdo alistaa häntä ympäröivää maailmaa alleen, vaan hakeutuu sen kanssa rinnasteisiin, molemminpuolisiin suhteisiin. Hän hyväksyy sen omat lainalaisuudet ja elää sen kanssa yhdessä. Tarpeen vaatiessa hän jopa antautuu sille täysin: *"enkä ajattele itseäni"* ja tarvittaessa jopa *"uppoutuu siihen"* eli kadottaa itsensä. Ei unkarilainenkaan ihminen ole taistelussa käsitteiden kanssa, ei ainakaan Ortegán tapaan. Jos hän mietiskelee maailman asioita, hän sanoo: *eltűnőd(öz)öm* (väkinäisenä peilikäännöksenä) 'kadottaudun, katoudun' (= mietiskelen)²⁵⁹ eli hän ei ajattele itseään; koko hänen henkilöllisyytensä, yksilöllinen luonteensa katoaa. Chuang Tzun mukaan tällä tavalla kiinalainen löytää itselleen kodin. Samoin *tűnődözik* 'mietiskelee' unkarilaisen Áron Tamásin romaanitrilogian päähahmo,

²⁵⁷ Gasset 2003 XIV/2

²⁵⁸ Chuang Tzu (Csuang-Ce) 2000 s. 29-30

²⁵⁹ sanassa *eltűnődözöm* on se konnotaatio, että olemukseni lakkaa olemasta itsellenikin

Ábel, teoksen lopussa: *”Azért vagyunk a világon, hogy valahol ottthon legyünk benne”*²⁶⁰ (= Olemme maailmassa sitä varten, että jossain siellä voisimme olla kotona). Maailman ja toisen ihmisen valloittamisen ja alistamisen aikomus on kaukana tästä ajattelutavasta. Ei Väinö Linnan Tuntemattomia sotilaitakaan olisi miellyttänyt lähteä valloitusretkelle, sen sijaan he halusivat olla rintamallakin vain kuin kotonaan. Sama asenne koitui unkarilaisten tragediaksi vuosina 1848–49, jolloin Wienin asukkaat odottivat unkarilaisia vapaustaistelijoina, ja unkarilaiset olisivatkin voineet yhtymällä kaupungin vapaustaistelijoihin kukistaa Habsburgien vallan, jolloin voitto olisi ollut varma. Unkarin sotilasjohto ei kuitenkaan suostunut ylittämään rajaa ja lähtemään valloittamaan Wieniä.²⁶¹

2) *”Kielen logismia: «minä annan merkin, jotta sinä ymmärtäisit minua», se on siis voimassa vain silloin, jos minä esiinnyn subjekti-predikaatti-suhteen syvyyksissä aina suhteessa sinuun. Jäsentelen siis jäsentämättömän miellemöykyni oman tietouteni mukaan, mutta aina suhteessa sinuun (ennakko)tietousasteesi mukaisesti. Käytän rinnasteisia rakenteita, lausemuotoa, predikaattia, verbiä, suhdetta ja kuvaa niin kauan kuin sanottavani sinulle on uusi, ja mahdollisuuksien mukaan ilmaisen kielellisesti avaruuden ja ajallisen yhteenkuuluvuuden merkin. Mutta heti kun sinun on mahdollista ymmärtää, mitä minä haluan sanoa, kiiruhdan sinun avuksesi kielellisestikin, jotta ajallaan kuvitteluasi varten levitelty sisältö voisi mahdollisimman nopeasti sulautua yhden käsitteen kuvamateriaaliksi, jotta se voisi muuttua voimasaolevaksi todeksi sinun mielessäsi. Sillä ainoastaan tällä tavalla voin väittää: sinä ymmärrät minua”*²⁶²

”Ymmärtämisen vuoksi se, mikä oikeastaan on jäsentämättömästi yksi, jakaantuu kahtia. Toinen ihminen suhteuttaa siis toista ihmistä varten. Kyllä, kyllä, mutta se toinen ihminen ymmär-

²⁶⁰ Kaikille unkarilaisille rakkaalle lauseelle internetistä löytyy satoja osumia.

²⁶¹ Vähän ajan kuluttua Habsburgit toipuivat Unkarin maaperällä kärsimistään tappioista, saivat taas armeijan kokoon, pyysivät Moskovalta avuksi 200 000 venäläistä sotilasta ja kukistivat lopulta Unkarin vapaustaistelun.

²⁶² Karácsony 2002 (1942) s. 30-31

*tää, mitä hänelle on sanottu, ainoastaan silloin, jos hän onnistuu saattamaan kahtia jakaantuneen ykseyden uudelleen yhteen. Tästä syystä puheen aikana on jännitystä kahden tendenssin välillä; halun jakaa ja yhdistää ... ”*²⁶³ Puheen syntyyn vaikuttaa siis kaksi voimaa. Puhujan suunnasta tuleva haluaa levittää hänessä elävää miellemöykkyä - yhtä ehjää kuvaa, yhdellä sanalla ilmais-tavissaa olevaa miellettä - osioiksi. Toinen kuuntelijan suunnasta tuleva voima haluaa tiivistää äsken kuultuja - lauseiksi, sanoiksi ja foneemeiksi jaettuja puheosia - takaisin yhdeksi kuvaksi, miel-teeksi, sillä tällä tavalla hän pystyy niitä varastoimaan. Lükön ku-vioin esitettynä:²⁶⁴

MINÄ
käärittyä
kulttuurikuvaani
(miellemöykkyäni)

TÄSSÄ-NYT
levittelen

SINÄ
muuttuneen kulttuurikuvasi
käärit talteen
(miellemöykkyäsi)

avaruudellisuus
ykseys
todellisuus
subjekti

ajallisuus
kaksius
tapahtuminen
predikaatti

avaruudellisuus
ykseys
todellisuus
objekti

Länsimainen kielitiede - mukaan lukien generatiivinen ja jopa kognitiivinen kielitiede - ei nykypäiviimme asti ole käsitellyt toisen osapuolen (kieliopillisen toisen persoonan) kieltä luovaa roolia. Näissä kommunikaatioteorioissa ”lähettäjä” on aktiivinen, ”vastaanottaja” taas passiivinen osapuoli.

konteksti

sanoma/viesti

lähettäjä ----- vastaanottaja

kontakti
koodi

Jakobson 1960

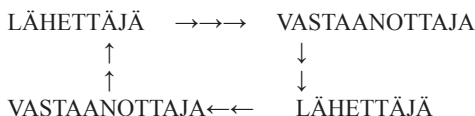
Yksinkertaistettuna meidän näkökulmastamme katsoen:

²⁶³ Karácsony 1947 s. 58-59 In: Heltainé 1985 s. 42

²⁶⁴ Lükő 1947

LÄHETTÄJÄ – > VASTAANOTTAJA

Karácsonyn kieliteoria on ensimmäinen, joka yrittää työstää sellaisen kieliopin, jonka lähtökohtana on - kuten edellä olemme esitelleet -, että kieliopillinen toinen persoona on kieltä muovaava tekijä. Roman Jakobsonin (1896–1983) kaava muovautuu Karácsonyn oppilaalla, Ferenc K. Fabriciuksella (1919–1977), seuraavasti hänen keskittyessään lähettäjä-vastaanottaja -suhteeseen:²⁶⁵

Fabricius pystyy (ehkä vastentahtoisesti) esittämään vain sen, että luonnollisen arkikeskustelun aikana kummatkin osapuolet ovat aktiivisia ja roolien vaihto jatkuvaa. Karácsonyn teoriassa ei painopiste ole tässä, vaan siinä, että puhe syntyy kahden osapuolen välisestä tietoisesta jännityksestä eli suhteesta, jossa roolit tavallisesti koko ajan vaihtuvat.

Suurin ongelma on kuitenkin kysymys puheen sijainnista. Yleisesti hyväksytystä Jakobsonin kaavasta ja sen eri versioista saa sen käsityksen, että puhetilanteessa osapuolet olisivat kuin antenni ja vastaanotinlaite tai postin asiakkaat - kaukana toisistaan - ja puhe kulkisi heidän välillään kuin kirje lähettäjän ja vastaanottajan välillä. Hiukan nurinkurista se on, mutta kielitieteilijöillä onkin tapana nimittää puhetilanteen tekijöitä: ”viesti”,²⁶⁶ sen ”lähettäjä” ja sen ”vastaanottaja”.

Mutta puhehan ei ole käsinkosketeltavaa materiaalia, joka olisi jossain puhetilanteeseen osallistujien välillä. Sen sijaan se on olemassa kahtia jaettuna puhujan ja kuuntelijan tajunnassa:

a) Puhujan puheisuus on puhujan mielessä, puhujan omasta miellemöykystä kuuntelijaa varten kielellisesti jäsennellyssä

²⁶⁵ Fabricius 1972

²⁶⁶ Vrt. Tiedehaaran nimitys: *viestintätiede*

muodossa, jonka puhuja sitten muuttaa akustiseksi signaaleiksi (nämä signaalit ovat kyllä lyhyen ajan keskustelukumppanien välisessä avaruudessa, mutta se ei siis ole puhetta saati kieltä).

b) Kuuntelijan puheisuus, joka - vastaanotettuaan ja työstettyään saamiaan akustisia signaaleja - on kuuntelijan mielessä puhujalta saadussa jäsennellyssä muodossa vastaanotettuna, nyt jo valmiina siihen, että kuuntelija käärii sen uudestaan omaksi miellemöykykseen oman henkisen maailmansa osaksi. Kuuntelijan mielessä tämä uusi miellemöykky useimmiten aiheuttaa siihenastisen kulttuurikuvan eheyteen pienemmässä tai suuremmassa määrin positiivisia tai negatiivisia järkytyksiä, toisin sanoen muutoksia, jotka aiheuttavat hänen mielessään kulttuurikuvan kokonaisuuteen pienempiä tai suurempia uudelleen järjestäytymisiä. Nämä taas voivat onnistuessaan tai epäonnistuessaan tuottaa uutta jännitystä osapuolten väliin, joka voi johtaa lisäpuhevuoroihin jommankumman osapuolen osalta. Eikä puhujan oma puhepuoliskokaan jätä hänen omaa siihenastista kulttuurikuvaansa täysin koskematta. Puhuessaan kyseisestä asiasta puhetilanteen toiselle osapuolelle, asia saattoi selkiintyä tai saada uusia piirteitä ja asiayhteyksiä, muun muassa siitä syystä, että hän joutui jäsentelemään asiansa kuuntelijan maailmalle sopivaan muotoon. Se oli jäsenneltävä kuuntelijankin näkökulmasta paikkansapitäväksi, hyväksyttäväksi, ”testauskelpoiseksi”. Tässä mielessä ei puhekaan ole abstrakti käsite (saks. *das Sprechen*) kuten kielitiede on siitä ajatellut. Vaan puhe ja kieli ovat meidän osapuolten, ihmisten yhteisessä tajunnassa olevia ilmiöitä. Toki ihminen osaa puhua myös yksin itsekseen, mutta silloin hän puhuu kuvitellulle osapuolelle, vaikka tuo kuviteltu osapuoli olisi-kin puhuja itse eikä toinen henkilö. Tämä kyky, siis taito puhua kuvitellulle osapuolelle, on kuitenkin kehittynyt ihmisille vasta sen jälkeen, kun hän ensin on oppinut puhumaan toiselle ihmiselle.

Länsimaalaisissa filosofiassa Edmund Husserl (1859–1938) ja M. Merleau-Ponty (1908–1961)²⁶⁷ ovat ne ajattelijat, jotka

²⁶⁷ Merleau-Ponty 1945: johdanto

kielifilosofisissa teoksissaan jo huomaavat ”Toisen” persoonan merkityksen. Hieman heitä pidemmälle pääsee Gadamer: ” (...) puhuminen ei ole minun, vaan meidän vaikutuspiiriimme kuuluva ilmiö (...) kielen henkinen todellisuus on pneuman eli sielun todellisuus, ja sielu yhdistää minän ja sinän.” ²⁶⁸ Länsimainen filosofia on toistaiseksi meille velkaa: johtopäätökset näistä toteamuksista ja perusteellinen analyysi niistä.

3) Rinnasteisen ajattelutavan taidelogismin ”väittämäkin on relatiivinen: minä olen solidaarinen sinua kohtaan, sillä sinä voit tunnistaa itsesi ainoastaan solidaarisuuteni määrään nähden, itseni näyttäminen voi onnistua ainoastaan tähän verrattuna.” ²⁶⁹ Sitävastoin länsimaalaisten ajattelijoiden mielestä taide ja sen tuotteet ovat yksilöllisiä suorituksia: ”klassisen taiteen sisäinen sisältö on itsessään vapaa individualiteetti, ...”, kirjoittaa G. W. F. Hegel (1770–1831).²⁷⁰ Ja toisessa paikassa: ”Klassinen taide, mikäli sen sisältö ja muoto on vapaa, voi syntyä ainoastaan itsensä kanssa selvillä olevan hengen vapaudesta”.²⁷¹ Eikä moderni venäläinen filosofi Vladimir Solovjovkaan (1853–1900) pääse itsekseen olemassaolevaa kauneutta pidemmälle: ”Henkisen sisällön ja empiirisen ilmaisun välittömän ja erottamaton yhdistämisen kauneudessa, sen että materiaaliset ilmiöt vaikuttavat toisiinsa läpikotaisin - mikäli ne ovat todella muuttuneet kauneudeksi eli ruumiillistaneet itsessään itsensä, oman aatteensa -, on oltava samalla tavalla olemassaoleva ja kuolematon kuin itse aate.” ²⁷² Strindbergin *ars poetica*n mukaan runoilijakin näyttää välittävän enemmän omista oikeuksista, oikeuden ja oman geniuksensa etsinnästä kuin yleisöstään: ”... jos olet runoilija tai taiteilija, sinun on elettävä luokkien ja säätyjen ulkopuolella, mutta ammattiveljiesi etuja vaalien, oikeutta etsien ja geniustasi seuraten. Runoilijana sinulla on oikeus leikitellä ajatuksilla, ko-

²⁶⁸ Gadamer viittaa Ferdinand Ebnerin työhön ”Das Wort und die geistigen Realitäten. Pneumatologische Fragmente.” In: Gadamer 1966 s. 148-152

²⁶⁹ Karácsony 2002 (1942) s. 30-31

²⁷⁰ Hegel 1974 s. 205

²⁷¹ Hegel 1974 s. 205-206

²⁷² Siteeraa Smirnov 2000 s. 190-191

keilla näkökantoja ja mielipiteitä, mutta sitoutumatta mihinkään, sillä vapaus on runoilijan elämänilma. (...) aihe jota käsittelet määrää itse muotonsa eivätkä vapaat taiteet siedä mitään lakeja, vaan laativat itse omat lakinsa ... (...) Unohduksen rauha minun tomulleni!”²⁷³

Rinnasteisen ajattelutavan filosofia painottaa toisia asioita: taide, taideteos ja taiteellinen elämys eivät voi syntyä ilman toista osapuolta. Taiteilija jäsentelee hänessä elävää kuvaa puhujan tavoin toista osapuolta varten eikä hänessä elävää aihetta varten. Taiteilija ilmaisee itseään symbolein, puhuja kielellisin merkein. Taiteen onnistuminen (jo ennen sen syntyä) riippuu vähintään yhtä paljon toisesta osapuolesta kuin taiteilijasta. Taiteellisen menestyksen määrittelyssä ei ole ratkaiseva ”itse aate”, vaan se, ”voitko sinä tunnistaa itseäsi minussa (teoksessani)”.²⁷⁴ Jos hyväksymme tämän lähtökohdaksi, ratkeaa itsestään myös se kauan kiistelty kysymys, että onko taide jokin samaanin loitsu, joka runojen tapaan omaa sidottuja muotoja. Vastaus on selvä: ei ole. Loitsu, minkä tietäjä itsekseen mutisee, saattaa olla, ja useimmiten toki onkin, runomuotoon sidottu. Mutta ei pidä paikkaansa, että hän lausuisi lukujaan tai taikasanojaan näyttääkseen osapuolelleen oman sisimpänsä sitä varten, että voisi tunnistaa itseään niistä luvuista.

Indoeurooppalaiset taideteoriat - lähinnä vain Gadamer - ovat päässeet tähän löytöön vasta aivan viime aikoina: ”Oikean taiteen luomiseen kuuluu aina myös yleisö, joka on enemmän kuin pelkkä älymystö ...”²⁷⁵ Heidän löytönsä ei kuitenkaan johtanut vielä siihen, että he olisivat siitä lähtökohdasta luoneet uuden taideteorian.

4) ”Yhteiskunnallinen logismi: minä ja sinäkin: kettön ällä vásár”²⁷⁶ (= kaupanteko riippuu kahdesta /osapuolesta/) on relaatiivinen väittämä, sillä vapauden pantti on molemminpuolinen,

²⁷³ Strindberg 2006 (1907) s. 278

²⁷⁴ Karácsony 1993 (1941) s. 85

²⁷⁵ Gadamer 1966 s. 220-231

²⁷⁶ unkarilainen sanonta

minun tekoni on kestettävissä/kärsittävässä, jos sinä kykenet sen kestämään” ja toisinpäin. ”Vain toisiimme nähden voimme olla vapaita. (...) ja se on kuviteltavissa ainoastaan, jos periaate «toinen toiseen nähden» on transsendentilla tavalla läsnä jopa taattuna. Tämä taas on mahdollista ainoastaan perheellisellä pohjalla.”²⁷⁷ (Vrt. Väinö Linnan romaanista ja Kodályn Hárysta siteeraamiimme esimerkkeihin kohdassa 5.2.) Perhe on paikka, jossa voi sietää toisen ihmisen teon. Tämän ajattelutavan mukaan toinen ihminen ei myöskään ole oma individi, vaan henkilö, jonka kanssa muodostan elämäkumppanuutta ja yhteisön. Tästä johtuu, että unkarilainen ihminen käyttää perheellisiä vokatiiveja hänelle ventovieraillekin ihmisille (vrt. edellä mainittu esimerkki unkarilaisen laulajan suhteesta ylhäiseen keisariin). Kieliopillinen seuraus kaikesta tästä on taas se, että puheessa esiintyvät henkilöt esiintyvät yleensä possessivisuffiksimuodossa. Gábor Lükő kirjoittaa: ”Sillä me ihmiset olemme yksi FELEKEZET (= puolue) ... Sen tiesivät jopa aseisiin pakotetut poikammekin, sillä he lauloivat näin marssiessan vieraiden maiden kylien läpi:”

*”Elfogadok minden falut hazámnak,
Minden öregasszonyt édesanyámnak.”
”Hyväksyn kaikki kylät kotimaakseni,
kaikki vanhat mummut äidikseni.”²⁷⁸*

Tämäntapaisten elämänperiaatteiden mukaan elävä ihminen (esimerkiksi Tuntematon sotilas) ei hyväksy sitä, mitä Sigmund Freud (1856–1939) väittää teoksessaan *”Massenpsychologie und Ich-Analyse”* (1921): *”(...) yhteisö syntyy vasta silloin, kun sen jäsenet näkevät johtajassa heille kaikille hyväksyttävissä olevaa Ich-idealialia (...). Kansa tarvitsee ehdottomasti johtajan, sillä kansa on kykenemätön johtamaan. Johtaja tarvitaan, jotta kansan jäsen pystyisi samaistamaan itsensä johtajaryhmästä poikkeavaan ryhmään, joka on sulautunut massaansa luopuen omasta minä-idealistaan, antanut absoluuttisen minänsä toiselle.”*²⁷⁹

²⁷⁷ Karácsony 2002 (1942) s. 30-31

²⁷⁸ Lükő 1999 s. 43

²⁷⁹ siteeraa Smirnov 2000 s. 118-119

5) ”Uskonnon logismissa se on transsendenttisenä piirteenä.”
 - kirjoittaa Karácsony - ”maallikko voi hyväksyä papin tunnustuksen vain muuttamalla itsekin papiksi, sen panttina on taas se, että hänenkin «oppilapsensa» antaa opit onnistuneesti eteenpäin ... ”²⁸⁰

6.1.2. Suomalais-ugrilaista kieltä puhuvien ihmisten logismien piirteitä

Eräs suomalais-ugrilaisia kieliä puhuvien ajattelutavan peruspiirre on sen konkreettisuus: abstraktumien sijaan ajatellaan konkreettumeissa. Toinen peruspiirre on, ettei asioita katsota yksilön näkökulmasta eikä ole päällimmäisenä tavoitteena muodostaa kategorioita tai abstrakteja käsitteitä. Mitä puhuja kokee, sen hän jättää sellaisenaan muuttumattomaan ja primitiiviseen muotoon lisäämättä siihen mitään omasta subjektumistaan ja suhteuttaa sen muihin ilmiöihin.²⁸¹ Ajattelemisen tavoitteina eivät ole abstraktikäsitteet, kuten esimerkiksi Schellingin Absoluutti tai Hegelin Henki. Rinnasteiselle ajattelutavalle sellaiset abstraktikäsitteet kuin Kantin Puhdas järki tai Bergsonin itseksensä olemassa oleva intuitio ovat käsittämättömiä. Tästä johtuneen Saunders Mac Lanen löytämä länsimaalaisten ja unkarilaisten matemaatikkojen välinen erokin, jota me emme pidä negatiivisena ilmiönä: ”*The field soon ran out theorems of this type but has cheerfully continued activity, by dint of formulating and attempting to solve new hard problems whose interest is more combinatorial than conceptual. Its advocates contrast general algebra and special algebra as if these two topics were of equal weight. In this case the difficulty may lie in emphasizing too much a Hungarian view of mathematics - than the science consists not in good answers in hard questions.*”²⁸²

²⁸⁰ Karácsony 2002 (1942) s. 30-31

²⁸¹ Tässä on tärkein syy, miksei Unkarin makeilevää mustalaismusiikkia voida pitää unkarilaisena

²⁸² Mac Lane 1983 s. 53-55

Kun länsimainen filosofia siis etsii kohteita, jotka johtavat lopullisiin totuuksiin, suomensukuisten kansojen rinnasteinen, objektiivinen, primitiivinen ja konkreettinen ajattelutapa katsoo tehtäväkseen selvittää ilmiöiden välisiä suhteita. Seuraavassa kohdassa yritämme vielä kerran selventää näitä väitteitä.

6.2. Suomensukuista kieltä puhuvien ihmisten filosofian logismit länsieurooppalaisen filosofian peilissä – suomalais-ugrilaisen filosofian ja kulttuuriteorian perusteita

Bertrand Russellin (1872–1970) sanoin länsieurooppalaisen ajattelun peruslait ovat seuraavia:

- I. Samuuden laki: *“Kaikki, mikä on (olemassa), se on (olemassa).”*
- II. Vastaväitteen laki: *”Se mikä on ja ei olekaan (olemassa), ei ole mitään.”*
- III. Kolmannen poissulkemisen laki: *”Kaiken on joko oltava olemassa tai ei ole oltava olemassa.”*²⁸³

Samat lait suomensukuisten kansojen rinnasteiselle, objektiiville ja primitiiville ajattelutavalle ”käännettynä” kuulostavat suurin piirtein seuraavilta:

- I. Kaikki olemassa oleva on olemassa ainoastaan suhteessa johonkin toiseen olemassa olevaan.
- II. Ei ole olemassa asiaa, joka on samalla sekä suhteutettavissa toisiin asioihin että ei ole suhteutettavissa mihinkään asiaan.
- III. Kaikkiin asioihin pätee, että se joko on olemassa, ja silloin se on suhteutettavissa johonkin, tai se ei ole olemassa, jolloin se ei ole suhteutettavissakaan mihinkään.

Eräs länsieurooppalaisen filosofian jo ammoisista ajoista asti paljon päänsärkyä aiheuttanut peruskysymys liittyy muinaisyk-

²⁸³ Russell 1991 (1910) s. 78

seyteen²⁸⁴ (mm. Jumalan alkuperän ykseyteen). Tämän ajattelun mukaan yksittäiset asiat saavat olemassaolonsa irrottautumalla jonkinlaisesta muinaisykseydestä. Usein katsotaan, että tämä olemassaolo on syntistä tai ainakin epätäydellistä, sillä ykseydestä irrottautuminen on syntinen asia. Suomensukuista kieltä puhuvien ihmisten maailmassa ei jakamatonta ykseyttä (sehän on abstrakti käsite) sellaisenaan ole olemassa, näin ollen ei siitä irrottautuvia ja itsenäiseen elämään tuomittuja asioitakaan ole olemassa. Ne ovat tälle ajattelutavalle käsittämättömiä käsitteitä.

Kreikkalainen filosofi Anaksimandros (611–546 eKr) arveli, että kun jokin asia syntyy, se samalla irtaantuu jumalallisesta ykseydestä ja etsii täten *”itsenäistä, yksilöllistä olemassaoloaan”*.²⁸⁵ *”... se, mikä väittää (itsestään), että hän on olemassa, se on jo astunut ulos olemassaolosta”*, sanoo vuosituhansia myöhemmin Heidegger.²⁸⁶ Nietzschen mukaan: *”Jokainen syntyminen on syntinen irrottautuminen ikuisesta olemassaolosta, sellainen pyhänrikkomus/pyhäinhäväistys, jonka ainoana sopivana rangais- tuksena on kuolema.”*²⁸⁷ Vastoin kaikkia näitä väittämiä rinnasteisessa ajattelutavassa elävien ihmisten käsityksessä asiat ovat toisin: *”Olen kaikki kaikkialla ja kaikki tapahtuu minun kanssani. Sinäkin olet kaikki kaikkialla ja kaikki tapahtuu sinun kanssasi. Kaikki on kaikki kaikkialla ja kaikki tapahtuu kaikkien kanssa. Kaikki on Minä, ja minä olen Kaikki. Kaikki elää minun elämääni ja minä elän kaikkien elämää (...) Tämä Elämä on olemassa jatkuvasti, se on kontinuitissa ja tämä Ihminen on kaikkialla eli se on universaalinen.”*²⁸⁸ (Vrt. vielä edellämainittu Adyn runo: *Szeretném, ha szeretnének.*)

Myös toinen länsieurooppalaisen filosofian maailmankatso- mustavasta johtuva, René Descartesin (1596–1650) viimeinen filosofinen kiinne kohta, joka käsittelee implisiittisesti minää itse- näisenä ykseytenä: *”Ajattelen, siis olen (olemassa)”* on suoma-

²⁸⁴ Aristoteles 1936 1054b, 1057-1059

²⁸⁵ Siteeraa Molnár 2001 s. 44

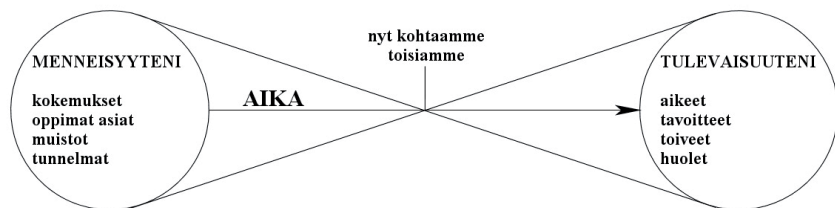
²⁸⁶ Siteeraa Molnár 2001 s. 42-44

²⁸⁷ Siteeraa Molnár 2001 s. 42-44

²⁸⁸ Karácsony 2002 (1942) s. 31, 36

lais-ugrilaisesta näkökulmasta järjetön, kuten myös aikaisemmat ja myöhemmät versiot: esimerkiksi Pyhän Augustinuksen (354–430) mietteet: *”Nimittäin mikäli tulen pettyneeksi, silloin olen olemassa. Sillä joka ei ole olemassa, se ei voi tulla pettyneeksikään, minä siis olen olemassa, mikäli tulen pettyneeksi”*²⁸⁹ tai nykyaikaisen filosofin, Jacques Derridan (s. 1930) väittämä: *”Ajattelen, siis en ole”*.²⁹⁰

Suomalais-ugrilainen ihminen ei itsessään muodosta ykseyttä (eheyttä), sillä hän ei ole olemassa yksikseen. Häntä käsiteltäessä voidaan puhua korkeintaan siitä, että sinä ja minä *yhdessä, toisiimme nähden* olemme olemassa, olemme mitä olemme ja ajattelemme. Suomalaisugrilaisen filosofian mukaan voin väittää korkeintaan, että *”Suhtaudun muihin (kaikkiin/ puoliskooni), siis olen (olemassa)”*.²⁹¹ Tämä on selvästi havaittavissa, kun kaksi ihmistä tapaa toisensa:

Lukö 1994

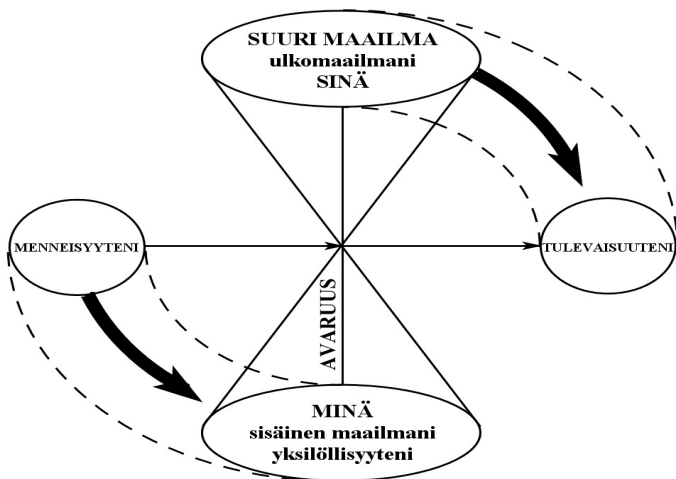
”(...) nyt kohtasimme; tässä hetkessä ymmärrämme toisiamme, mutta emme voi tietää, mitä seuraava hetki tuo tullessaan, milloin tiemme taas eroavat. Ja SINÄ, ja ULKOMAAILMA määrääte vain puolittain keskustelumme, ajatustemme kulun. Toinen samanarvoinen puolisko olen minä, MINÄ ja koko SISÄINEN MAA-ILMANI. Ruumiini ykseyteen sisältyvä yksilöllisyyteni: aivoihini, hermoihini, aistinelimiini varastoituneet voimavarat, valmiudet ja kyvyt, tunnetilat ja kiihtymykset, pyrkimykset ja vastustukset.

²⁸⁹ Pyhä Augustinus 1942 *Az Isten városáról* (= Jumalan valtakunnasta) XI 26

²⁹⁰ Siteeraa (ja lisää esimerkkejä) Smirnov 2000 s. 73

²⁹¹ Demen 2002 s. 9 pohjalta

Keskustelumme paikka, TÄSSÄ, on siis MINUN ja SINUN yksilöllisyytesi kohtaamispisteessä. Minun yksilöllisyyteeni on liuennut menneisyyteni, kun taas sinun yksilöllisyytesi - minun näkökulmastani - on liuennut tulevaisuuteni.²⁹²

Lukö 1994

Samoihin johtopäätöksiin, tulevat uusimmissa tutkimustuloksissaan kulturologeista täysin riippumattomasti työskentelevät aivotutkijat.²⁹³ Helsingin yliopiston Teknillisen korkeakoulun Kylmälaboratorion aivotutkimusyksikön johtaja Riitta Hari sanoo luennossaan *Ovatko ajatukset aivoissamme?* hiukan varovaiselta kuulostavasti näin: *"Itse asiassa monissa parisuhteissa - ja tietysti kiinteissä työyhteisöissä - ajattelu on selkeästi jaettu yksilöiden kesken."*^{294 295 296} (Vrt. kohtaan 6.1.1, jossa olemme pohtineet, missä puhe ja kieli ovat.)

²⁹² Lukö 1994

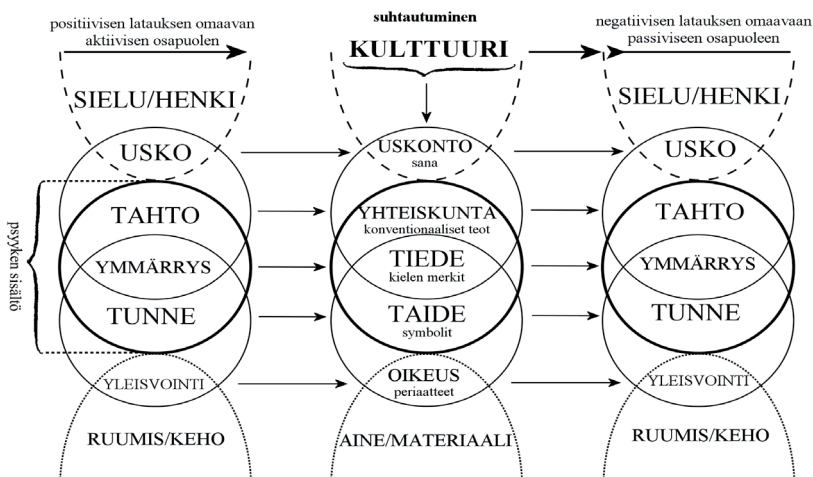
²⁹³ Työni toimitusvaiheessa tuli uutinen siitä, että suomalaiset musikologit Jyväskylän yliopistolta ja aivotutkijat Helsingin yliopistolta ryhtyivät mittaamaan yhteistyöhön: EU6 - Brain Tuning

²⁹⁴ Hari 2006

²⁹⁵ Hari viittaa työssään usein Surowieckin tutkimuksiin, ne eivät - käsittääksemme - kuitenkaan liity tässä esitettyihin.

²⁹⁶ esimerkiksi Surowiecki 2004

Karácsony ja Lükő menevät siis paljon Haria pidemmälle. Heidän kulttuuriteoriaansa mukaan itsekseen olevalla eli ”puoli”-ihmisellä ei voi olla oikeusjärjestelmää, taidetta (symbolijärjestelmä), tiedettä (kielen merkkijärjestelmä), yhteiskuntaa (oikeus, tapakulttuuria) eikä uskontoa. Kulttuurin olemusta Lükő esitti seuraavassa kaaviossa:

Lükő 1994

(Kaava on - kuten tähän asti esitetystä käynee ilmi - yksinkertaistettu ja teoreettinen, sillä siitä ei tule esiin esimerkiksi osapuolten välinen molemminpuolisuus ja ihmisten väliset suhteetkin on redusoitu kahteen ihmiseen, jotka ovat tällä hetkellä yhteydessä keskenään.)

Lükőn kaava erottaa ihmisen viisi henkistä tilaa, joista kaksi - usko ja yleisvointi - ovat vain läheisessä kosketuksessa sieluumme. Riippuen siitä, mihin henkiseen tilaan (tunne-, äly- tai tahtopohjaiseen) kahden ihmisen välinen suhtautuminen painottuu heidän ollessaan kosketuksessa toisiinsa, voi syntyä viisi erilaista tulosta. Mikäli kahden osapuolen suhtautuminen on tunnetäyteistä, tuloksena saattaa syntyä taide, taiteellinen symboli. Mikäli se

on objektiivista, siis älypohjaista, heidän väliinsä syntyy kieli (tiede), kielellisiä merkkejä. Jos suhtautuminen on tahdonalais-ta, tuloksena on yhteisöllisiä, yhteiskunnallisia tapoja (lakeja). Nämä käyvät ilmi kaavion keskiosiesta. Kulttuuri - suomalais-ugrilaisittain - on siis ihmisten välisten suhtautumisten pysyneiksi tulleita (oikeudellisia, tieteellisiä /älyllisiä/ taiteellisia, yhteiskunnallisia ja uskonnollisia), ihmisten mielessä olemassa olevia muotoja, niiden muotojen järjestelmä, jotka aktivoituvat, ja joihin suhtaudumme yhä uudestaan ja uudestaan, kun olemme jostain syystä yhteydessä toisiimme.

Suomalais-ugrilainen ihminen on siis yhteisön, jonkin ”*fele-kezet*”:in jäsenenä (puoliskona) ihminen. Hänen ajatuksensa, tunteensa ja tahtonsa ovat sen yhteisön kollektiivisen tajunnan osia, jonka puoliskona (unk. *fele:nä*) hän itsekin on olemassa, ja jonka olemassaoloon hän on aktiivisesti osallinen. Toisin sanottuna hänen ajatuksensa, tunteensa, tahtonsa ja uskontonsa ovat tästä yhteisöllisestä tajunnasta, hänen oman (kehon-sielun) yksilöllisyytensä, yksilöyden valmiuksista, edellytyksistä, menneisyyden kokemuksista, tämänhetkisestä yleisvoinnista ja tulevaisuuteen suuntautuvista haluista riippuva ilmentymä.

7. SUOMALAIS-UGRILAISTA KIELTÄ PUHUVA IHMINEN JA HÄNEN ELÄMÄNSÄ AVARUUDESSA JA AJASSA

Työmme tässä vaiheessa uskallamme tutkiskelumme tuloksena olettaa, että Sándor Karácsonyn unkarilaisten ihmisten filosofiasta tekemät toteamukset ovat ehkä laajennettavissa myös muita suomensukuisia kieliä puhuvien kansojen filosofiaan.

Ja tässä palaamme norjalaisen tutkijan Frode J. Strømnesin väitteeseen: *"To be is not always to be"*. Näyttää siltä, ettei todellakaan. Karácsony määrittelee rinnasteisen ajattelutavan ontologiaa seuraavasti: *"Tämä on meidän, ihmisten olemassaoloa. Minun ja sinun olemassaolo. Minä ja sinä olemme olemassaolevia. Olemme kuin predikaatti kielellisessä lauseessa: se on itsenkin relaatio, Minä-n ja Sinä-n relaatio. Ainoastaan Minä ja Sinä voimme olla olemassa olevia, sillä olemassaolokin on relaatiota; ihmisen suhtautumista toiseen ihmiseen. Kaikki olemassa oleva on olemassa suhteessa toiseen olemassa olevaan nähden. Eli itseksistenssikin on transsendenttinen (sillä se on relaatio – eikä relaatio ole kiinniotettavissa). Ihminen on universumissa (sen avaruudessa, G. K.) rajaton, olemassaolo taas on sub specie aeternitatis ajaton; tästä johtuu, että se että elämme, on selittämätöntä, ihmeellistä vapautta, Minä ja Sinä, universumissa sub specie aeternitatis olemassaolijoita. Meiltä riisuu vapautemme se, joka asettaa rajattomalle rajan, mittaa ajatonta ja selittää kiinniottamattoman kiinniotettavaksi."*²⁹⁷

Ortega y Gasset näkee näitä asioita - indoeurooppalaisin silmin - toisella tavalla: *"Jos sanomme elävämme, se on samanarvoinen sille, että olemme rajattujen mahdollisuuksien avaruudessa. (...) Elämä on kaikille sitä, että hän on olemassa keskellä «olosuhteitaan» eli maailmassa (nimittäin yksikseen olosuhteidensa kanssa, G. K.). (...) Maailma on elämänmahdollisuuksien yhteenlasku, (...) se, mitä kaikkea voimme olla (nimittäin yksiksemme, G. K.). Pahimmassa tapauksessakin, eli kun koko maailmasta jää jäljelle enää yksi ainut ulospääsy, meillä on kaksi mahdollisuutta: (hy-*

²⁹⁷ Karácsony 2002 (1941) s. 31

väksyä) *se, mikä tarjoutuu tai jättää maailman tänne*”, - sanoo Gasset.²⁹⁸ Lyhyesti: länsimaalainen ihminen elää maailman rajoittamana, ja yksin.²⁹⁹

Indoeurooppalaisen maailmankatsomuksen toinen äärilaita, intialainen buddhismi, joka etsii elämän tarkoitusta ja sielun rauhaa munkin elämän yksinäisyydestä, on tätäkin radikaalimpi. Se tuntee kyllä yksilön antautumisen, mutta ei samalla tavalla kuin suomalais-ugrilaisen ihminen, joka on valmiina luopumaan yksilöytensä puoliskosta aivan toisesta syystä eli voidakseen olla toiselle osapuolelle puolisko, vaan ainoastaan omaa itseään varten, jotta voisi löytää koko itsensä ja sen ykseyden:

*”«Onnellinen se isä ja äiti, joiden lapsi hän on,
ja onnellinen myös vaimo, jolle hän on puoliso.»*

Tämän kuullessaan Bodhisattva ajatteli näin:

- Tämä nainen sanoo, että katsellessaan kaunista ulkonäköä äidin sydän leppyy, isän sydän leppyy, puolison sydän leppyy. Mutta minkä tulee leppyä, jotta myös minun sydämeni leppyisi?

Ja tällöin hänen himoihin kyllästyneessä sielussaan virisi tämä ajatus:

*- Himojen tulen leppymisellä, syntien ja tyhmyyden tulen leppymisellä, ylpeyden ja väärrien luulojen leppymisellä, kaikkien halujen ja kärsimyksi en leppymisellä nousee (esiin) rauhallisuus. Tältä naiselta olen oppinut viisaan opin. Minähän harhailen etsimässä leppymistä. Nyt siis luovun talossa asumisesta; lähden ja poistun munkkiuteen, jotta löydän rauhan.”*³⁰⁰

Buddhismi nimittäin katsoo, että sotaisuuden ja vihollisuuden paras vastalääke on kaikista ruumiillisista ja henkisistä haluista luopuminen, jolloin löydämme oman itsemme rauhallisuuden:

*”Etsikää siis omasta itsestänne valoa, Ananda, etsikää pakopaikkaa/piiloa, omasta itsestänne ...”*³⁰¹

²⁹⁸ Gasset 2003 (1926) s. 69

²⁹⁹ Olisimme tietysti voineet tässä siteerata eksistentialisti-filosofojakin, esimerkiksi Jean-Paul Sartrea yksilöstä, joka seikkailee läpi elämän ”elämään heitetynä” olentona, Sartre 1964

³⁰⁰ Buddhan (= valaistunut) (alkuperäisnimeiltään: Siddhartha) puheet. Siteeraus on unkarinkielisestä laitoksesta: Vekerdi 1989 s. 10

³⁰¹ Vekerdi 1989 s. 34

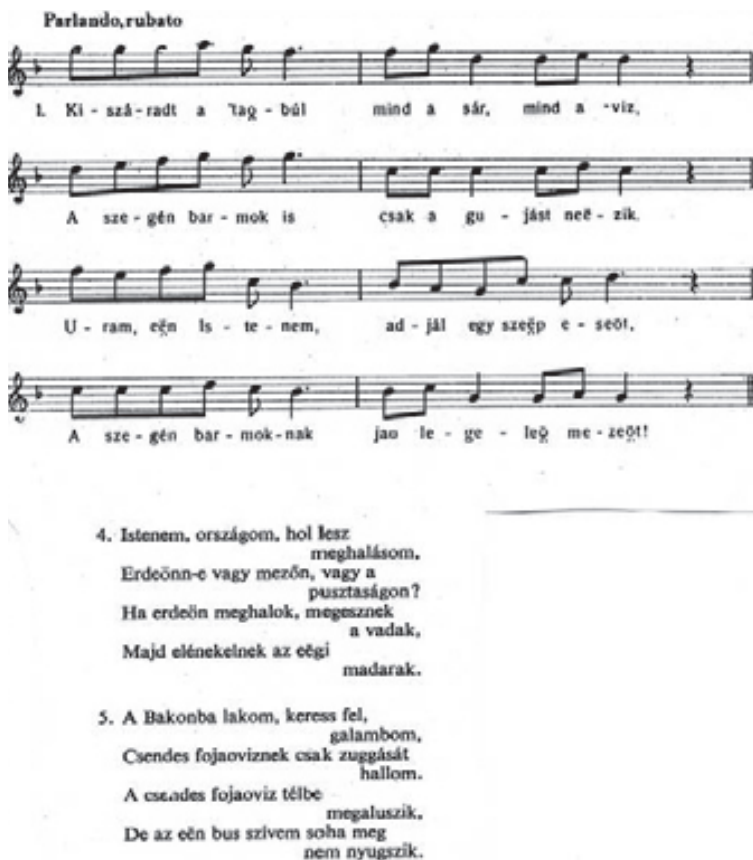
Samaan tapaan ajattelee yli kaksi tuhatta vuotta sitten elänyt taolainen filosofi Chuang Tzukin:

*"Parasta on, että lähdet kauas tästä maailmasta (...). Maailmasta kaukana ollessasi ei ole enää raskaita velvollisuuksia, ja ilman raskaita velvollisuuksia saat olla suora ja rauhallinen. Se, joka on suora ja leppy nyt, syntyy uudestaan (nimittäin Tao:n kanssa, G. K.)."*³⁰²

Laulussaan unkarilainen karjapaimen taas tietää, ettei hänen sielunsa voi koskaan rauhoittua, se etsii ja odottaa puolisoa.³⁰³

Nuottikuva 15

Parlando, rubato

1. Ki - szá - radt a 'taq - búl mind a sár, mind a - víz,
A sze - gén bar - mok is csak a gu - jást neé - zik.
U - ram, eén is - te - nem, ad - jár egy szeép e - seőt,
A sze - gén bar - mok - nak jao le - ge - leő me - zeőt!

4. Istenem, országom, hol lesz
meghalásom,
Erdeőn-e vagy mezőn, vagy a
pusztaságon?
Ha erdeőn meghalok, megesszék
a vadak,
Majd élénkeinek az eégi
madarak.

5. A Bakonba lakom, keress fel,
galambom,
Csendes fojaoviznek csak zuggását
hallom.
A csades fojaoviz télbe
megaluszik,
De az eén bus szívem soha meg
nem nyugszik.

³⁰² Chuang Tzu XIX. kirja

³⁰³ Rajeczky 1969

*Lammesta on kuivunut niin lieju kuin vesikin,
karjaparka katsoo paimentaan janoissaan.
Jumalani, anna kauniisti sataa,
karjaparallekin vihanta laidunmaa!*

*Jumalani, maani, missä kohdannen kuoleman,
metsässäkö, kedolla vai arolla?
Metsässä jos kuolen, villieläimet syövät minut,
sitten taivaan linnut laulavat lauluaan.*

*Asun Bakonissa, etsi minut esiin, lintuseni,
kuulen vain hiljaisen virran kohinan.
Joen hiljainen vedenpinta nukahtaa talveksi,
mutta minun surullinen sydämeni ei voi tyyntyä milloinkaan.
Sinikka Pohjolan käännös*

Näin hän siis tietää, ettei ihmisen elämä ole yksikseen seisova, avaruudessa ja ajallisesti rajattu, vaan sekin on relaatio, jota ei voi paeta munkkiuteen. Elämä on minun elämäni sinun elämäsi nähden, sen kanssa täydentyneenä (*"etsi minut esiin, lintuseni"*). Elämä on kuolemankin suhteen samanlainen relaatio kuin Minä ja Sinä.³⁰⁴ *"Minän määrite on toinen ihminen. Sille että elän, antaa viimeisen merkityksen ja ratkaisun se, että meidän on kuoltava. On yhdentekevää, miten tulee kuolla, mutta sen sijaan mielenkiintoista, että kuolemme niin monella eri tavalla. Indogermaaninen ihminen elää silmiemme edessä vain niin kauan kuin hän kiistatta onnistuu toteuttamaan itseään (= erottumaan G. K.). Hän elää niin kauan kuin on aukottomasti onnistunut dokumentoimaan Minä-nsä (tai kunnes on joutunut häviölle; kuolinvuoteellaan hän tavallisesti tapaa ihmetteleviä, jopa vähän loukaantuneita kasvoja, jollei peräti tule autuaaksi, mutta se on loppujen lopuksi samantekevää)"*.³⁰⁵

Seisokoot tässä Karácsonyn väitteiden paikkansapitävyyden todistuksena indoeurooppalaisen kirjailijan, August Strindbergin (1849–1912) sanat: *"Oman aikani lapsena näin elämän edessäni taistelukenttänä ja olemassaolon taisteluna leivästä, asemasta ja*

³⁰⁴ Ruotsalainen kirjailija Strindberg kirjoittaa teoksessaan *Mustat liput* aivan päinvastoin: *„elämähän on elämää eikä voi olla vastakohtaansa kuolemaa"* 2006 s. 190.

³⁰⁵ Karácsony 1941 (1993) s. 76-77

naisesta. Tappelin itselleni paikan tuntien olevani oikeassa joka kerran, kun olin tuhonnut vihollisen kaikilla luvallisilla tai hätätilassa luvattomillakin keinoilla. Sitä sanotaan ajan hengeksi. Elämä oli oma tarkoituksensa, omatunto oli sairaalloisuutta, armelaisuus heikkoutta. Kuvittelin syntyneeni nämä aatteet mukanani, sillä en lukenut koskaan niin sanottua epäsiiveellistä kirjallisuutta. Tahto valtaan, joka piilee jokaisessa ihmisessä, oli minussa erityisen kehittynyt, ja minä sain iloa siitä että hallitsin ihmisten kohtaloita ja puutuin niiden kulkuun. Usein minua huvitti tehdä joku ihminen onnelliseksi, mutta vain sitoakseni hänet ja saadakseni nauttia tunteesta, että olin ollut hänen kaitselmuksensa.

Elämä syöksyi eteenpäin. Olin ehdottoman tunteeton vastaiskuille ja häväistyksille ja minun oli voitettava joka tilanteessa, etenkin koska aina himoitsin vain sitä mikä oli lähinnä. Kun lopulta olin saavuttanut päämääräni ja näin kuinka asiat ja ihmiset taipuivat etsien minun suojelustani, kuinka korkeat alistuvat ja rikkaat kantoivat minulle kapitaaliaan, tuli hetki jolloin kysyin itseltäni: mitä vielä? Onko tässä kaikki? Eikö muuta? – Olin vuorensenämän edessä enkä päässyt pitemmälle, vaellus oli päättynyt ja minä istahdin mietiskelemään. Tyhjiys ja hiljaisuus tavoittivat minut ja minä muistelin elämäni kuin jotain niin hirvittävää, että ihmettelin kuinka olin voinut pystyä sen elämään. Tulin epätoivoiseksi ja menetin mielenkiintoni elämää kohtaan. (...) tuijotin saavuttamaani päämäärää – vuorensenämää. (...) Minusta tuntui kuin raitiovaunun kontakti ylhäällä kulkeviin johtoihin olisi katkennut ja vaunu pysähtynyt. Ylhäällä? Oppineethan ovat sanoneet, ettei ole mitään «ylhäällä» ja «alhaalla», mutta sittenkin: minä olen alhaalla enkä pääse ylös.

Katuako mennyttä? Toivoa tekojaan tekemättömiksi, kyllä; tunnustaa, että olen kulkenut harhaan, kyllä, mutta *e n t u n t e a s y y l l i s y y t t ä , s i t ä e n v o i ...*³⁰⁶

Toisin kuin Strindbergin maailman ihmiset ”Meidän ihmisemme” - jatkaa Karácsony - ”elävät kunnes lopulta kuolevat,³⁰⁷ mut-

³⁰⁶ Strindberg 2006 (1907) s. 276-277

³⁰⁷ Unkarilaisten kansansatujen loppuformula: ”addig éltek, amíg meg nem haltak”.

ta elävät aina vain niin kauan kuin ei tule todistettua: minä elän sinussa, sinun kauttasi ja sinuun nähden ja sen jälkeen en elä enää minä (vaan muut, ja minä menneellä elämälläni eli kuolemallani heidän elämässään, G. K.). Eli minun ei pidä, enkä edes saa kuolla, vaan kuolen, koska elämäni on elämä kuolemaan nähden ja sen kautta. (...) en enää eläkään, kun olen ymmärtänyt tämän. (...) Unkarilaisen ihmisen kasvot ovat kuolinvuoteella aina rauhalliset. Kuolema on hänelle itsestään selvä asia.(...) Indo-germaaninen ihminen ollessaan traaginen sankari kaatuu niin, että kuolee (tai tulee autuaaksi). Unkarilainen traagisen kohtalon kokenut ihminen pysyy rangaistukseeseen elossa” - kirjoittaa Karácsony unkarilaisen ihmisen maailmankatsomuksesta.³⁰⁸ Unkarilainen joutuu ikään kuin rangaistukseksi ”kuluttamaan”³⁰⁹ aikaa. ”Hän ei voi kuolla kuten joku kunniallinen ihminen, hänen on elettävä edelleen” - kuten rouva Ágnekseen Aranyin balladissa:

János Arany: Ágnes asszony (ballada)

Ágnes asszony a patakban
Fehér lepedőjét mossá;
Fehér leplét, véres leplét
A futó hab elkapdossa.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Odagyúl az utcagyermek:
Ágnes asszony, mit mos kelmedő
”Csitt te, csitt te! csibém vére
Keveré el a golyos leplet.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Összefutnak a szomszédnök:
Ágnes asszony, hol a férjed?
”Csillagom, hisz ottbenn alszik!
Ne menjünk be, mert fölébred.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Jön a hajdu: Ágnes asszony,

János Arany: Agnes

Virran reunall’ Agnes nuori
Hurstiansa huutoo, huutoo;
Valkoliinaa, hurmehista
Virta vuolas tempoo, ruhtoo.
Oi laupias Isä, armahda!

Kylän lapset sinne kertyy:
”Miksi, Agnes, huhdot tuota?” –
”Vait, tais verta kananpoijan
Aivinaiseen hurstiin vuotaa.”
Oi laupias Isä, armahda!

Sinne rientää naapur’ naiset:
”Missä miehes, teepäs selko?” –
”Tuolla nukkuu huonehessa,
Elkää, armaat nostatelko!”
Oi laupias Isä, armahda!

Saapuu lain mies: ”Vankilahan

³⁰⁸ Karácsony 1941 (1993) s. 76-77

³⁰⁹ Viittaus siihen, että unkarin kielen sana *mulat* (**huvittelee, pitää hauskaa**) **syntyi ilmaisusta *múlata az időt* ’kuluttaa aikaa’**

A tömlöcbe gyere mostan.
 ”Jaj, galambom, hogy’ mehetnék,
 Míg e feltot ki nem mostam!”
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Mély a börtön: egy sugár-szál
 Odaférni alig képes;
 Egy sugár a börtön napja,
 Éje pedig rémtül népes.
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Szegény Ágnes naphosszanta
 Néz e kis világgal szembe,
 Néz merőn, – a sugárka
 Mind beléfér egy fél szembe.
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Mert, alighogy félre fordul,
 Rémek tánca van körülé;
 Ha ez a kis fény nem volna,
 Úgy gondolja: megörülne.
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Ím azonban, időtelve,
 Börtönének zárja nyílik:
 Ágnes a törvény előtt
 Megáll szépen, ahogy illik.
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Öltözetjét rendbe hozza,
 Kendőjére fordít gondot,
 Szöghaját is megsimítja
 Nehogy azt higgycék: megbomlott.
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Hogy belép, a zöld asztalnál
 Tisztes öszek ülnek sorra;
 Szánalommal néznek ő rá,
 Egy se mérges, vagy mogorva.
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

”Fiam, Ágnes, mit miveltél?
 Szörnyü a bűn, terhes a vád;
 Ki a tettet végrehajtá
 Szeretőd ím maga vall rád.”
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Joudu, Agnes, rautaan nilkka!” –
 ”Voi, en jouda, täytyy pestä
 Hurstistani hurmepilkka!”
 Oi laupias Isä, armahda!

Syv’ on tyrmä: säde kaita
 Synkeyttä sen ei voita;
 Säde pien’ on tyrmän päivä,
 Yö sen täynn’ on hirmuloita.
 Oi laupias Isä, armahda!

Agnes parka päiväkaudet
 Päivää kohti tirkistääpi, -
 Valon saa vain toinen silmä,
 Yöhön mustaan toinen jääpi.
 Oi laupias Isä, armahda!

Pois kun kääntyy, ympärillään
 Karkeleepi aavekansa;
 Joll’ ei tuo’ ois valkeutta,
 Pelkäis hullaantuvansa.
 Oi laupias Isä, armahda!

Mutta viimein, aijan tullen,
 Tyrmän uksi aukeneepi:
 Agnes eteen oikeuden
 Asun mukaan asteleepi.
 Oi laupias Isä, armahda!

Pukuansa järjestääpi,
 Huivihinsa kääntää huolen,
 Tukan suorii, jott’ ei luultais
 Olevaksi mielipuolen.
 Oi laupias Isä, armahda!

Pöydän vihreen ympärillä
 Oikeus on arvokkainen,
 Sääliväiset kaikkein katseet,
 Yksikään ei moittivainen.
 Oi laupias Isä, armahda!

”Agneksein, mit’ oot sa tehnyt?
 Julm’ on kanne, synty suuri;
 Lempijäs, päärirkollinen,
 Itse kantaa päälles juuri.”
 Oi laupias Isä, armahda!

”Ő bitón fog veszni holnap,
 ő, ki fěrjedet megőlte;
 Holtig vízen és kenyéren
 Raboskodva bűnhődöl te.”
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Körültekint Ágnes asszony,
 Meggyőződni ép eszérül;
 Hallja a hangot, érti a szót,
 S míg azt érti: ”meg nem örül.”
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

De amit fěrjéről mondtak
 A szó oly visszásan tetszik;
 Az világos csak, hogy őt
 Haza többé nem eresztik.
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Nosza sírni, kezd zokogni,
 Sűrű záporkönnye folyván:
 Liliomról pergő harmat,
 Hulló vizgyöngy hatyu tollán.
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

”Méltóságos nagy uraim!
 Nézzen Istent kegyelmetek:
 Sűrgetős munkám van otthon,
 Fogva én itt nem űlhetek.”
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

”Mocsok esett lepedőmön,
 Ki kell a vérfoltot vennem!
 Jaj, ha e szenny ott maradna,
 Hová kéne akkor lennem!”
 Oh! irgalom atyja ne hagyj el.

Összenéz a bölcs törvényszék
 Hallatára ily panasznak.
 Csendesség van. Hallgat a száj,
 Csupán a szemek szavaznak.
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

”Eredj haza, szegény asszony!
 Mosd fehérre mocsnok lepled;
 Eredj haza, Isten adjon
 Erőt ahhoz és kegyelmet.”
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

”Hän, sun miehes murhamiesi,
 Huomenna jo mestatahan;
 Vettä leipää sinä syöden,
 Iäkses jäät vankilahan.”
 Oi laupias Isä, armahda!

Ympärileen Agnes katsoo:
 Onko järkens’ ennallanssa?
 Sanan kuulee, ymmärtääkin,
 Ei siis viel’ oo suunniltansa.
 Oi laupias Isä, armahda!

Mut min kuuli miehestänsä,
 Tuntuu oudon-ilkeällen;
 Se vain selvää, ett’ei suoda
 Hänen mennä kotiin jälleen.
 Oi laupias Isä, armahda!

Tuosta kyynel vieremähän,
 Niin kuin kaste liljaselta,
 Taikka niin kuin vierähtävät
 Vesihelmet joutsenelta.
 Oi laupias Isä, armahda!

”Hyvät miehet, suuret herrat,
 Päästäkää jo Herran tähden!
 Koissa mull’ on kiire suuri,
 En voi jäädä, sinne lähden.”
 Oi laupias Isä, armahda!

”Purskui hurme hurstilleni,
 Sen mä poijes huhdaltaisin!
 Jos tuo pilkku hurstiin jäisi,
 Kunne kurja silloin saisin!”
 Oi laupias Isä, armahda!

Silmät yhtyy tuomaritten
 Valituksen kuultuansa.
 Kaikki’ on hiljaa. Suut on vaiti,
 Äänestävät katseillansa.
 Oi laupias Isä, armahda!

”Kotiis lähde. Huhdo pilkku
 Hurstiasi tahratusta;
 Kotiis lähde. Luoja suokoon
 Siihen voimaa, armahdusta.”
 Oi laupias Isä, armahda!

S Ágnes asszony a patakban
Lepedőjét újra mossa
Fehér leplét, tiszta leplét
A futó hab elkapdossa.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el

Mert hiában tiszta a gyolcs,
Benne többé semmi vérjel:
Ágnes azt még egyre látja
S épen úgy, mint akkor éjjel.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Virrattól késő estig
Áll a vízben, széke mellett:
Hab zilálja rezgő árnyát,
Haja fürtét kósza szellet.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Holdvilágos éjjelenkint,
Mikor a víz fodra csillog,
Maradozó csattanással,
Fehér sulyka messze villog.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

És ez így megy évről-évre,
Télen-nyáron, szünet nélkül;
Harmat-arca hő napon ég,
Gyöngé térde fagyban kékül.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Őszbe fordul a zilált haj,
Már nem holló, nem is ében;
Torz-alakú ránc verődik
Szanaszét a síma képen.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

S Ágnes asszony a patakban
Régi rongyát mossa, mossa –
Fehér leple foszlányait
A szilaj hab elkapdossa.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.
(1853)

Siitä virran reunall’ Agnes
Hurstiansa taaskin huutoo;
Valkoliinaa, tahratonta
Virta vuolas tempoo, ruhtoo.
Oi laupias Isä, armahda!

Veri poiss’ on hurstisesta
Liina puhdas, mutta turhaan:
Agnes vielä verta näkee,
Niin kuin tuolloin yönä murhan.
Oi laupias Isä, armahda!

Ammust’ yöhön Agnes seisoo
Ve’essä poukkutuolinensa:
Murtuu varjons’ aallokossa,
Tuul’ vie hapsen hajallensa.
Oi laupias Isä, armahda!

Kuutam’-öinä kirkkahina,
Virran väreen välkkyellen,
Karttu valkee kauvas loistaa
Pontevasti poukutellen.
Oi laupias Isä, armahda!

Työtä kestää kesät talvet,
Vuosi vuodelt’ yhtä lyytä;
Päivä paahtaa posket hienot,
Jalat pienet kylmä hyytää.
Oi laupias Isä, armahda!

Tukka ennen kaarneen-karva,
Hapsittain käy harmajaksi;
Rypyt muuttaa kasvot kauniit
Irvinaamaks inhoisaksi.
Oi laupias Isä, armahda!

Virran reunall’ Agnes muori
Ryysyänsä huutoo, huutoo,
Valkohurstin repaleita
Virta hurja tempoo, ruhtoo.
Oi laupias Isä, armahda!
suom. Arvi Jännes

Tämäntapainen ”*rangaistus on indogermaanisen ajatuksenjuoksun mukaan mahdoton, järjetön ...*”.

Toinen unkarilaisen kirjallisuuden esimerkki: edellä siteerattu Madáchin Ihmisen murhenäytelmä, jossa Aatami ei saa kuolla, vaikka olisi halunnut, sillä Eevasta tuli odottava äiti.

8. FILOSOFISIA JA PEDAGOGISIA KYSYMYKSEN- ASETTELUJA SUOMALAIS-UGRILAISIN JA INDOEUROOPPALAISIN SILMIN

Indoeurooppalainen pedagoginen ajattelu lähtee yksilöstä, omassa itsessään olemassa olevasta olennosta ja tämän valmiuksista. Aristoteleen teoksen *Metafysiikka* kuuluisan ensimmäisen lauseen mukaan: ”Jokaisen ihmisen luonteessa on pyrkimys tietämään.” Hän haluaa tietää omasta itsestään. Saksalaisen filosofi-pedagogi J. F. Herbart (1776–1841) näkee kasvatusmahdollisuuden siinä lasten yleisesti ottaen myötäsyttyisessä ominaisuudessa, että vaikka hän on keskeneräinen olento, hän on muovattavissa (*Bildsamkeit*) oleva persoonallisuus.³¹⁰ Modernin psykologian perustajan Sigmund Freudin ajattelussa lapsen oppimis- ja kasvuhallusta puhuttaessa tulee esiin jo toisen - aikuisen - ihmisen olemassaolo: ”Lapsen leikkejä johtaa se halu, tarkemmin sanottuna se ainut halu, joka auttaa lasta kasvamaan, että hän haluaa isoksi ja aikuiseksi.”³¹¹ Eli hän haluaa tulla samanlaiseksi kuin aikuinen. Mutta Kantin tunnetun pedagogisen paradoksin ongelmana³¹² on, että onko vapauteen kasvattaminen mahdollista pakottamalla. Hänen mielestään nimittäin kasvattaminen on sellainen jatkumo, jossa lapsi alistetaan pakostakin kasvatukselle, kasvattajan tahdolle.³¹³ ”On ilmeistä, ettei siihen ainakaan Kantin tapaan muotoiltuna käytännöllisenä kysymyksenä ole tiedossa mitään yksiselittäistä ratkaisua, vaan se on pysyvä lähtökohta modernissa pedagogiikassa”, kirjoittaa Oulun yliopiston opettaja Esa Pikkarainen.³¹⁴

Rinnasteisen ajattelutavan filosofian lähtökohtana - kuten olemme jo käsitelleet - on ihminen, joka ei ilman puoliskoaa voi elää ehjää, täydellistä elämää. Tämä ajattelutapa ei välttämättä

³¹⁰ Värri 2001 12-13

³¹¹ Freud 1966 s. 213-214

³¹² Kant 1923 s. 443, 445

³¹³ Siljander 2000a 8

³¹⁴ Pikkarainen 2001

kiellä Aristoteleen tai Freudin väitteitä, joiden mukaan tiedonjano, halu tulla aikuiseksi on ihmiselle myötäsytntyistä. Ajattelutapa kuitenkin taipuu lähestymään ongelmaa siten, että tämän halun - pyrkimyksen - tärkeimpänä syynä ei ole niinkään ihmisen keskenäisyys (tai muovautumattomuus), vaan pikemminkin seurattomuus ja sen myötä syntynyt tahto olla mahdollisimman lähellä toista ihmistä, halu pystyä olemaan toisten ihmisten osapuolena, puoliskona. Kyseessä on halu tulla heidän kanssaan yhdessä eheäksi ihmiseksi, kokonaisuudeksi. Toisin sanoen saavuttaakseni tavoitteeni, että voisin olla toiselle osapuoli, minun on opittava, kuka hän on, minun on opittava hänen kieltään, oikeustajuaan, tunteitaan, koko hänen kulttuuriaan. Jollen sitä tee, en koskaan tule tietämään, mistä hän puhuu, miksi hän ajattelee minun teoistani tietyllä tavalla ja niin edelleen. Jään häneen nähden ihmispuolikkaaksi. Tämän haluni täyttymyksen tekevät mahdolliseksi ensisijaisesti vain ihmiselle ominaiset myötäsytntyiset empaattiset kyvyt, jotka tekevät mahdolliseksi minun samaistumiseni toiseen ihmiseen. Ihmisellä taipumus leikkimiseen on myös synnynnäistä, mutta muun muassa juuri ihmisen empaattiset kyvyt erottavat hänet eläimestä.

Siihen, että lapsi tai ihminen on alistettava kasvattajalle tai kasvatukselle, ei Karácsonyn tapainen filosofia voi yhtyä. Suomensukuisen ajattelutavan mukaan ihminen ja myös lapsi on autonominen olento. Alisteisuuteen pohjautuva kasvatus (vrt. Tuntemattoman sotilaan Lehto ja Rokka) on tästä johtuen ainakin näissä kulttuureissa etukäteen ”kuolemaan tuomittu”.³¹⁵ Jos yritäisimme tällaista - kuten diktatoorisissa järjestelmissä tehdään - se voisi helposti aiheuttaa henkisiä vaurioita. Ihmisen on nimittäin tahtomaattaankin ja mihin hintaan hyvänsä puolustettava omaa autonomisuuttaan, henkistä ja älyllistä eheyttään. Puoliskoomme, (lapsiin tai aikuisiin) voimme vaikuttaa vain ja ainoastaan hänen tunteeseen, älyyn tai tahtoon pohjautuvien yhteisöhenkisten funk-

³¹⁵ Karácsony 1995 (1938) johdanto

tioittensa kautta ja silloinkin vain hitaasti ja asteittain.³¹⁶ Käytännöllisemmin sanottuna voin vaikuttaa puoliskooni vain olemalla hänelle osapuolena ja tekemällä jotain yhdessä hänen kanssaan suhtautuen häneen joko oikeuden, älyn tai tunteen tasolla. Pohdiskelen hänen kanssaan joidenkin tekojen oikeudenmukaisuutta, tai mietin hänen kanssaan erilaisia loogisia ratkaisuja. Esimerkkejä voisivat olla vaikka historialliset hahmot tai matemaattiset ratkaisumahdollisuudet. Saatan nauttia tai järkyttyä hänen kanssaan eri asioista tai ihastella hänen kanssaan esimerkiksi yhdessä soittamaamme musiikkia.

Edellisestä seuraa, että läntisen toisin sanoen alisteisen katsomustavan omaava pedagogiikka ajattelee, että opettaja (saks. *der Lehrer*) on auktoriteetti, ja kasvatettava on taas keskeneräinen, tiedoiltaan vajaa, muovailtava lapsi. Näin ollen opettajan on annettava lapselle tietoja ja istutettava niitä häneen, jottei hän tulevassa elämässään olisi tarvittavia tietoja vailla. Tämän pedagogiikan avulla on pystytty lähinnä vain huomaamaan ja tähdentämään, että lasta on motivoitava opiskeluun. Ei tämä kuitenkaan kumoa Kantin paradoksia. Rinnasteisen katsomustavan omaava pedagogi pyrkii sen sijaan olemaan lapsen puolisko tutustuttaessa maailmaan. Eikä tämä missään tapauksessa tarkoita, että hän olisi lapsen kanssa tasavertainen. Se on aivan toinen asia kuin liberalismi. Tässä opettajan ja lapsen välisessä suhteessa kasvattaja kulkee yhteisöllispsykologisen suhtautumisen kehitysasteikosta katsottuna aina lapsen edellä. (Esimerkiksi keräilytason kehitysvaiheeseen juurtunut aikuinen ei voi tempaista lasta mukaansa taidemaailmaan.)

Edellä sanotun valaisemiseksi joitakin esimerkkejä kielellisen ja musiikillisen kasvatuksen piiristä:

³¹⁶ En malta tässä olla mainitsematta, että Unkarissa olemme lähihistoriassamme juuri nähneet kipeän yhteisöhenkisen esimerkin, kun ihmiset sosialismin kaaduttua saivat lyhyellä aikavälillä siihen asti vaiettua, voimakkaasti vaikuttavaa informaatiota niin suuressa määrin, että sen työstäminen henkisen eheydensä säilyttäen oli erittäin vaikeaa, monille jopa mahdotonta.

1) Alisteisen katsomuksen omaavan äidinkielen opettajan tärkeimpänä tavoitteena on opettaa lapsille verbin määritelmä mahdollisimman nopeasti. Tämä abstrakti määritelmä on opetuksen tavoitteena. Mikäli on kyse hyvästä opettajasta, hän kykenee saamaan oppilaita motivoituksikin. Rinnasteisen katsomuksen omaavaa kielen opettajaa ei niinkään kiinnosta verbin määritelmä, josta ei kuitenkaan koskaan tule täydellistä. Hän muuttuu lapsen osapuoleksi ja mietiskelee hänen kanssaan kielen ilmiöitä. Hän havaitsee ja kokee yhdessä lapsen kanssa, että maailman kaikilla olennoilla ja ilmiöillä (substantiivella) on sellainenkin ominaisuus, että ne ovat olemassa ajassa ja avaruudessa. Opetus voisi edetä vaikka tähän tapaan: Opettaja ja oppilas huomaavat myös, että olennot ja ilmiöt kykenevät olemaan olemassa, liikkumaan, tekemään jotain ja niille voi tapahtua jotain. He toteavat, että kun me suomea puhuvat ihmiset haluamme puhua juuri näistä havainnoistamme, olentoihin liittyvistä ominaisuuksista ja asioista, niin aina käyttäme kieleemme luonteeltaan jokseenkin samanlaisia sanoja. Käyttämämme sanat muodostavat keskenänsä samalla tavalla käyttäytyvien sanojen ryhmän. Lisäksi näillä sanoilla on merkitykseltään, taivutettavuudeltaan ja lauseopilliselta funktioltaan muiden sanaluokkien nähden samoja ominaisuuksia. Ja näistä sanoista alamme käyttää nimitystä *verbi*. Nyt sitten voimme tutkia, minkälainen on suomalainen verbi, mitä ominaisuuksia sillä on, pystyykö sitä määrittelemään – ja minkälainen on jonkin toisen kielen verbi. Ja kas vain, muiden kielten puhujatkin ovat havainneet olentojen (substantiivien) niitä ominaisuuksia, jota me suomea puhuvat olemme havainneet. Tämän jälkeen sitten huomaamme, että kyllä, on verbi olemassa vieraissakin kielissä, mutta vieraan kielen verbin määritelmä ei olekaan ihan sama kuin suomalaisen verbin ja niin edelleen. Jolloin huomaamme: suomen kieli on suomalaisen sielun ja ajattelutavan peili. Huomaamme kielioppitunneilla yhä uudestaan ja uudestaan, että kielioppi kertoo loppujen lopuksi sielumme lainalaisuuksista; suomen kielen sanasto on läpileikkauksena suomalaista sivilisaatiota ja sen historiaa; suomen kielioppi peilaa suomalaista perseptio-, havainto- ja ajattelutapaa.

2) Alisteisen ajattelutavan kirjallisuuden opettaja kysyy oppilaaltaan: *"Mitä kirjailija halusi teoksellaan viestittää, mikä hänen sanomansa on, mitä hän tahtoi sanoa meille?"* Rinnasteisen ajattelutavan opettaja kysyy mieluummin niin, että *"mitä elämyksiään tai kokemuksiaan kirjailija on jakanut meidän kanssamme, mitä hän on tarjonnut yhdessä koettavaksi"?*

3) Läntisen maailmankatsomuksen omaava opettaja sanoo usein musiikkitunnilla oppilailleen aivan hyväntahtoisesti: *"Kas, kuinka kaunis kappale!"*, *"Kuunnelkaa, kuinka ihana tämä viulukonsertto on!"*, *"Onhan se teidän mielestännekin kaunis, eikö vaan!"* Näissä tapauksissa - ja tähdennämme, että opettaja uskoo varmaan mitä vilpittömimmin siihen, mitä sanoo, ja on hyväntahtoinen, mutta - hän tyrkyttää kuitenkin oman autonomiansa totuuksia, katsomuksia ja kokemuksia oppilaisiinsa. Mikäli oppilas on terve lapsi, hän asettuu puolustusasemiin puolustaakseen omaa autonomiaansa. Jos hän kuitenkin pitää opettajastaan tai arvostaa tämän hyväntahtoisuutta, hän antaa tämän "tyrkyttämisen" alitajuisesti anteeksi, ja yrittää nauttia opetetusta teoksesta. Mutta tämä on jo epäsuorasti onnistunutta kasvatusta ja onnistuu vain harvojen lasten kohdalla. Rinnasteisen katsomuksen omaava musiikinopettaja etsii ja valitsee teoksia maailman musiikkikirjallisuudesta kuunnellen niitä lapsen korvin ja tuntemuksin ja kuunnellen, laulaen tai soittaen niitä yhdessä lapsen kanssa. Yhdessä he löytävät niissä piileviä elämyksiä ja ajatuksia sekä lapselle että opettajalle. Kaksin he tunnistavat itsensä säveltäjän musiikillisista ajatuksista (sielun sisällöstä).

Runoilijan sanat pätevät opettajaankin: *"Éltem, mert néha éltem – másnak"* (Ady) (= Olen elänyt, sillä joskus elin - muille.)

9. YHTEENVETO

9.1 Yhteenveto ihmisaivojen kognitiivista toimintaa tutkivien (aivo)tutkimuksien valossa

Seuraavat kolme ”tapahtumaa” ovat aiheuttaneet vallankumouksen ihmisaivojen tutkimuksessa: 1) aviovaurioista kärsineiden ihmisten yhä perusteellisempi tutkimus, 2) viime vuosikymmenien aikana tehtyt aivoleikkaukset, eritoten tutkimukset, jotka ovat suuntautuneet aivokurkiaisien halkaisemiseen eli leikkauksella jaettuihin aivopuoliskoihin (*Split-brain*) 3) se löytö, että aivopuoliskot voi keinotekoisesti nukuttaa erikseen.

1) Aivovauriopotilaita tutkittaessa huomattiin jo muinaisen Rooman aikana, että aivojen eri alueiden vauriot aiheuttavat eri intellektuaalisten kykyjen menettämisen. Uusimmissa tutkimuksissa on jo onnistuttu kartoittamaan, mitkä aivojen alueet ovat vastuussa kustakin henkisestä toiminnastamme. Esimerkiksi puheäänen havainnosta, avaruuden tajunnasta, hyväntuulisuudesta ja niin edelleen. Näiden tutkimusten myötä on käynyt ilmi, että ihmisen aivot, toisin kuin eläinten, - apinat mukaan luettuina - eivät ole symmetriset. Suurin osa tutkijoista on vakuuttunut siitä, että ihmiskunnan historiassa aivojen muuttuminen epäsymmetriseksi, oikeakätisyyden muodostuminen sekä näihin liitettävä puhekyvyn muodostuminen ovat olleet niitä muutoksia, jotka ovat merkinneet ihmiseksi kehittymisen alkua.³¹⁷

2) Tutkittaessa aivokurkiaisien (*corpus callosum*) leikkauksen kokeneita potilaita on selvinnyt, että suurimmalla osalla ihmisiä puhekeskus on vasemmassa aivopuoliskossa, kun taas oikea puoliskomme, vaikka sillä on oma vaikutuksensa puheen ymmärtämiseen, pystyy jopa ottamaan senkin tehtäväkseen, mutta – myskänä.³¹⁸

3) Eläimistä osan, erityisesti vedessä elävien nisäkkäiden, joilla on ”24 tunnin elämäntapa”, aivopuoliskot nukkuvat vuo-

³¹⁷ Hámori 2005 s. 29-38 sekä 85-89

³¹⁸ Hámori 2005 s. 41

rotellen; sen sijaan ihmisten aivopuoliskot nukkuvat yhtä aikaa. Nykyään pystytään nukuttamaan aivopuoliskoista vain toinen. Tällöin tulee helpoksi tutkia, mitä aivopuoliskoista toinen ja mitä toinen osaa.

Näillä menetelmillä saatuja tuloksia voidaan tiivistää (hyvin yksinkertaistetussa muodossa) seuraavasti.³¹⁹

Vasen aivopuoliskomme

puheenymmärtävä, kielenkäyttäjä

älyllisten tehtävien hoito
ei ole hyvä ”musiikinymmärtäjä”
realistinen
intellektuaalinen
ei ole huumorintajua
abstraktein käsittein ajatteleva
looginen
rationaalinen
johtopäätöksiä tekevä (deduktiivinen)
osioihin keskittyvä

analyytinen
konvergenssi
sekvenssi (peräkkäinen) työstäminen
algebrinen
runsaasti yhteyksiä lähialueilla

(eli vertikaali järjestäytyminen)

fokusoituja huomioimistehtäviä
-
ajantaju

Oikea aivopuoliskomme

”mykkä”, kuva(ntapaist)a
ja avaruutta havaitseva
tunteita tunnistava, määrittävä
hyvä ”musiikinymmärtäjä”
impulsiivinen
vaistomainen
on huumorintajua
konkreettisesti ajatteleva
kuvaannollinen, metaforinen
”irrationaalinen”
intuitiivinen, kreatiivinen
kokonaisuutta tajuava
(holistinen)
synteettinen
divergenssi
yhtäaikainen työstäminen
geometrinen
runsaasti yhteyksiä kaukaisiin
alueisiin
(horisontaalinen
järjestäytyminen)
kestäviä huomioimistehtäviä
muotojen vertailu
ajaton

”Oikean aivopuoliskon tunnereaktiot ovat (siis) yleensä paljon voimakkaampia, kuin vasemman. Jälkimmäinen on kuivempi, pragmaattisempi ja suosii loogisempaa lähestymistapaa – oikea puolisko on subjektiivisempi, altruistisempi, mutta myös vilpittömämpi. On mielenkiintoista, että vain oikea puolisko omaa huumorintajua.

³¹⁹ Taulukko on koottu Kopp-Berhammer:in 2003 s. 88 ja Hámorin 2005 s. 127 töiden pohjalta.

Oikea puolisko käsittelee mieluummin hypoteesejä, joita ei ole koskaan aikaisemmin kuullut, kun taas vasenta puoliskoa kiinnostavat sellaiset ongelmat, hypoteesit, joita tai joidenkaltaisia se on jo tavannut aikaisemmin. Tämä selittää senkin, että oikea puolisko on vasenta kreatiivisempi.” - kirjoittaa aivotutkija, akateemikko József Hátori yhteenvedossaan ja lisää tähän,³²⁰ että kun vasen puolisko luo abstraktikäsitteitä, ajattelee loogisesti, oikea on tähän kykenemätön. Silti sekin ajattelee, joskaan ei abstraktikäsitteinä vaan pikemmin kuvaannollisesti. Kun vasen puolisko kykenee samaistamaan sekä substantiiveja että verbejä, oikea puolisko pystyy käsittämään vain kuvaannollisia ilmiöitä eli ainoastaan substantiiveja. Vasemman puoliskomme ajattelu on abstraktis-loogista ja keskittyy pieniin yksityiskohtiin; oikeaa puoliskoa taas luonnehtii holistisuus, suuriin kokonaisuuksiin keskittyminen ja kreatiivisuus.

Kun on tutkittu potilaita, joiden aivot on jaettu, on saatu tietää sekin, että kahdenlainen tajunta voi tarkoittaa myös kahdenlaista tahtoa. Kahta aivopuoliskoa yhdistävällä aivokuorella on hyvin tärkeä rooli siinä, kumpi aivopuolisko on elämän tietyssä hetkessä dominoiva, tai että kumpi on **dominoiva tietyssä kulttuurissa**. *”Eli kahta aivopuoliskoa yhdistävällä aivokuorella on ratkaiseva rooli ihmisen kulttuurin synnyssä”* - toteaa Hátori työssään *”Az emberi agy aszimmetriái”* (= Ihmisaivojen asymmetriat).³²¹

Modernit aivotutkimukset osoittanevat, että saatamme hyvinkin olla oikeilla jäljillä. Uralilaista kieltä puhuvien ajattelutavasta tekemämme johtopäätökset, jotka ovat lähtöisin lähinnä näiden kansojen kulttuurien tutkimuksista sekä niiden vertailusta muiden kieliryhmien ajattelutapoihin, saavat epäsuorasti vahvistusta - joskus oikein sanasta sanaan - moderneista aivotutkimuksista.

Olemme todenneet, että uralilainen ajattelutapa suosii kuvaannollisuutta. Se jakaa kuvan usein kahtia ja levittelee sekä rinnastaa näitä kuvia ja kokonaisuuksia avaruudessa ja ajassa, ja että se on toisiinsa suhteuttava, ajaton, rinnasteisuudessaan divergenssi.

³²⁰ Hátori 2005 s. 61 sekä 123

³²¹ Hátori 2005 s. 119 sekä Péter 1984 s. 159

Indoeurooppalainen ajattelutapa taas on abstrahoiva, abstrakteihin käsitteisiin ja loogisuuteen pyrkivä, osioihin keskittyvä, konvergenssi, ajassa päättyvä. Näin ollen näemme, että indoeurooppalaisia kieliä puhuvien ihmisten ajattelutavassa aivojen vasemman puoliskon, ja uralilaisia kieliä puhuvien ihmisten oikean puoliskon toiminta on dominoivampi.

Samoihin johtopäätöksiin on tullut myös Robert Orstein, joka vertaili Kauko-Idän kulttuureita indoeurooppalaisiin. Hänen mielestään läntisissä kulttuureissa vasen aivopuolisko on liian voimakas, minkä tuloksena se helposti eksyy osioissa ja vain harvoin pääsee takaisin kokonaisuuteen. Kun taas Aasian kulttuureissa, kuten esimerkiksi japanilaisessa, suurimman roolin saa - vastoin rationaliteettia ja teknologista ajattelua - intuitio, kokonaisuuteen suuntautuva ja mystinen ajattelu.³²² D. T. Suzukin sanoin: Lännen henki on analyttinen, diskriminatiivinen, erittelevä, induktiivinen, individualistinen, intellektuaalinen, objektiivinen, tieteellinen, yleistävä, käsitteellinen, kaavamainen, persoonaton, lainalaisuuksia etsivä, järjestelevä, valtaa esittävä, itsekeskeinen, pakottaa omaa tahtoaan mielellään toisille; sitä vastoin Idän henki on synteettinen, kokonaisuuteen tähtäävä, integroiva, epädiskriminatiivinen, deduktiivinen, ei-erittelevä, dogmaattinen, intuitiivinen (tai pikemminkin affektiivinen), ei-diskursiivinen, subjektiivinen, henkisesti individualistinen, yhteiskunnallisesti ryhmäkeskeinen, jne.³²³

Vertailtuamme lyhyesti uralilaisia ja indoeurooppalaisia kieliä puhuvien ihmisten kulttuureja pidämme aika todennäköisenä, että maailmassamme olemassa olevien eri ihmiskulttuurien välillä voi olla sellaisia eroja, jotka johtuvat tai ovat osoitettavissa aivopuoliskojemme dominanttieroistakin. Kumpi aivopuoliskoistamme on kussakin kulttuurissa dominoivampi, sitä voitaneen pitää kulttuurista riippuvaisena ilmiönä. Siinä voimme kuitenkin olla melko varmoja, että kahden aivopuoliskon toisistaan poikkeavilla toimintatavoilla on perustavanlaatuinen rooli ihmisyyden synnys-

³²² Ornstein 1977 ja 199

³²³ D. T. Suzuki 2007 s. 73

sä ja siinä, että ihmiskunnan kulttuurit voivat olla erilaisia.

József Hámori kysyy edellä siteeratun työnsä *Az ember agy aszimmetriái* viimeisessä osassa IX näin: ”*Onko kaksi aivopuoliskoa $1 + 1 = 3$?*” Uralilaisten kansojen kulttuurien katselmuksemme jälkeen voimme vastata, että kahden toisiaan täydentävän laadun yhteenlasku on puoli + puoli = ehjä kokonaisuus. Ajattemme täten antaneemme vastauksen myös siihen, voidaanko aivopuoliskoistamme esittää kysymys, onko ihmiskunnan kulttuurien näkökulmasta katsottuna jommankumman aivopuoliskomme isompi dominanssi parempi, tärkeämpi tai ehkäpä korkea-arvoisempi asia.

9.2 Yhteen veto suomalaisen ja unkarilaisen kirjallisuuden vertailun valossa

Tämän työn venäjänkielisen laitoksen arvostelija, Robert Kolomainen huomauttaa arvostelussaan siitä, että mikäli aiotaan etsiä suomensukuisilta kansoilta filosofiaa, sen yksi tärkeimmistä lähteistä on niiden kirjallisuus: ”*Voi olettaa, että uralilaisen filosofian aineksia esiintyy piilevinä myös suomalais-ugrilaisien kansojen kirjallisuuksissa eli uralilaisissa kirjallisuuksissa. Filosofiaa on tunnetusti monenlaista. Uralilaisten kirjallisuuksien teksteistä voidaan periaatteessa pelkistää filosofisesti merkitsevää sanomaa ja pukea se filosofisen «kielipelin», diskurssin muotoon aina sen mukaan, mitä filosofiamääritelmää pidetään ohjenuorana. Joka tapauksessa filosofia liitetään ennen muuta maailmankatsomukseen, kansalle, yhteisölle ja yksilölle luonteenomaiseen tapaan kokea, mieltää ja hahmottaa todellisuutta. Ja kansan etninen maailmankuva tulee tunnetusti esiin juuri kirjallisuudessa. Tältä pohjalta voitaisiin luoda uralilainen kirjallisuusfilosofia eli uralilaisten kirjallisuuksien filosofinen teoria. Sekin olisi yksi askel kohti uralilaista filosofiaa.*”³²⁴ Uskomme Kolomaisen olevan oikeassa, mutta siihen meillä on myös toinen syy: rinnasteisuuden, primitiivisyyden ja objektiivisuuden periaatteista johtuen näiden

³²⁴ Kolomainen 2007 s. 73

kansojen filosofioita ei voida käsitellä abstraktien filosofioiden tapaan abstrakteihin väittämiin ja teorioihin. Näille filosofioille luonteenomainen ilmaisumuoto on myös tästä syystä kirjallisuus.

Esimerkkejä on runsaasti. Tässä ei voida mennä kirjallisuuden analyysiin sen pidemmälle. Viittaaan vain Imre Madáchin *Ihmisen murhenäytelmän*³²⁵ viimeiseen, viidennentoista kuvaelman loppuun.

HERRA.

*Jo sanoin: ihminen, taistele ja luota!*³²⁶

Suom. Toivo Lyy, 1943

Kun tässä työn loppuvaiheessa katselen Länsi-Euroopan filosofian nykyistä menetetyn toivon tilaa, mieleen nousee tahtomattakin kysymys: käykö Euroopan filosofiassa samoin kuin sen musiikissa kävi 1900-luvun puolivälissä. Silloin Keski- ja Itä-Euroopan musiikkikielten - romanialaisten, bulgariaalaisten ja unkarilaisten musiikkikulttuurien - löytäminen ja työstäminen esimerkiksi Bartókin ja Kodály'n elämäntyön kautta pelasti suuntansa menettäneen Euroopan musiikin?

³²⁵ Teoksessa Lucifer saa vapaat kädet Herralta osoittaa Aadamille ihmiselämän turhuutta. Lucifer voitettuaan Paratiisissa (jossa teos alkaa) ensimmäisen erän johtaa tällä tarkoituksella Adamia ja Eevaa läpi ihmiskunnan historiaa mm. Egyptistä, Atenan, Rooman, Prahan, Pariisin ja Lontoon kautta nykyaikaan ja siitä eteenpäin tulevaisuuteen, jossa vallitsee tiede. Juonta vie eteenpäin se, että ihmiskunta aina, jokaisen historian vaiheen päätteeksi sortuu epäinhimillisiin oloihin, jota Adam ei halua hyväksyä ihmiskunnan päämääräksi. Haetaan aina uudet raamit, uudet mahdollisuudet, kunnes Adam joutuu toteamaan Luciferin iloksi, että ihmisrotu ei pysty parantumaan paremmaksi lajiksi. Adam aikoo todistaa tekemällä itsemurhan, että ihmisen tahto on kuitenkin vapaa ja riippumaton, kun Eeva ilmoittaa odottavansa lasta. Lucifer häviää. Käy ilmi, ettei ihmiselämällä ole mitään päämäärää (lisäisimme siihen omalta osaltamme: abstrakti päämäärä, joka olisi jokin valmis, johon pyrkiä), vaan on ”kampapaitavaa” ja on osattava ”luottaa” siihen, että päämäärä on olemassa joissain meille tuntemattomissa transsendsseissä.

³²⁶ Toivo Lyy'n käännöksen hienoutta voidaan vain ihmitellä, aiheemme kannalta on hyvä näyttää viimeinen rivi myös raakakäännöksenä: ”*küzdj és bízva bízzál!* ” – kampaille ja luottaen luota!

LOPPUMIETTEITÄ

Olen täysin selvillä siitä, että edellä olevat pohdiskelut voivat suomalaisille, virolaisille ja erityisesti vieraissa kaupunkikulttuurissa kasvaneille unkarilaisille tuntua hyvin kaukaa haetulta. Historiansa saatossa suomalaisuus ja virolaisuus ovat saaneet erittäin voimakkaita balttilaisia ja germaanisista vaikutuksia, jotka ovat luonnollisesti vaikuttaneet näiden kansojen kielellisen ajattelun ja elämäntutkimuksen muodostukseen, vaikka eivät ole sitä täysin muuttaneetkaan. Samanlaisessa tilanteessa on historiansa aikana ollut myös unkarilaisuus, joka on ollut voimakkaan saksalaistamisen alaisena useita vuosisatoja. Nämä vaikutukset eivät katoa jäljettömiin. Tästä johtuen työmme todellisuuspohjan ymmärtäminen vaatii heidän osaltaan tavallista enemmän kärsivällisyyttä, ymmärrystä ja jopa rakkautta kulttuuriimme ja sen historiallista menneisyyttä kohtaan.

Voidaanhan tähän lisätä sekin, että nykyisen väkivaltaisen anglosaksisen kulttuuri-imperialismin kaikkivaltiuuden aikana voi tuntua siltä, että koko kysymyksenasettelu on sellaisenaan vanhentunut. Elämmehän aikakautta, jolloin pääoma tarvitsee ihmistä – vailla ominaisuuksia ja menneisyyttä – hänen suorituksiaan, mutta ei tiettyjen ihmisyyteiden pääomaa toteuttaakseen inhimillisiä tavoitteitaan. Tällaisessa kulttuuriympäristössä ja suurten ihmismassojen liikehdintöjen aikana voimme helposti ajatella, että Strømnesin tapaisten tutkijaryhmien merkitys on kokonaan sivuutettavissa. Me otamme kuitenkin riskin ja mietimme, olisiko mahdollista, että suomalaisten ja unkarilaisten kärkisijat Euroopan itsemurhatilastoissa sekä unkarilaisten lukumäärän draamallinen lasku Karpaattien altaassa johtuvat osittain syistä, jotka ovat johdatettavissa suomensukuisten kansojen ajattelutapoihin, elämäntutkimuksiin ja elämäntutkimuksiin? Esimerkiksi jos heihin ylhäältä pakotettujen indoeuroopalaisten abstraktisten, subjektisten ja alistesten oikeusjärjestelmien, ajattelutapojen, elämäntapojen ja eetoksen mukaan eläminen on heille ongelmallista.³²⁷

³²⁷ Vrt. Arto Paasilinnan romaani Jäniksen vuosi tai Tapio Piiraisen elokuva: Siivoton juttu (1997)

Mikäli esimerkiksi tämä olisi todistettavissa lisätutkimustuloksilla, pitäisi poliitikkojen, jotka tahtovat levittää länsimaista oikeutta, sivistystä ja tiedekulttuuria koko maailmalle, yleensä kaikkien poliitikkojen, koko sofokratian, kaikkien jotka tuntevat vastuuta kansojemme tulevaisuudesta, heidän identiteettinsä ja itsemääräämisoikeutensa säilyttämisestä, tehdä siitä pitkälle meneviä johtopäätöksiä..

Aivotutkimuksen kannalta kysymys lienee vain siitä, että voiko käydä niin, että aivopuoliskojemme symmetrisyys voisi joskus palautua. Tuskin.

LYHENTEET:

musiikilliset lyhenteet

d = do

r = re

m = mi

f = fa

s = so

l = la

t = ti

enets. = enetsi

eng. = englanti

hant. = hantilainen (ostjakki)

jak. = jakutti

jur. = jurakki

mans. = mansi (voguli)

mar. = mari(lainen), tsheremissi

mong. = mongoli

mord. = mordva

ngan. = nganasani

ransk. = ranskalainen

saam. = saamelainen

saks. = saksalainen

suom. = suomalainen

syrj. = syrjääni (komi)

sölk. = sölkuppi

tshuv. = tshuvassi

udm. = udmurtti (vojakki)

unk. = unkarilainen

ven. = venäläinen

vir. = virolainen

Y = yksikkö

D = kaksikko (duaali)

M = monikko

AMMATTIKIRJALLISUUS:

- Aristoteles 1936. Metafizika. Ford. Halasy-Nagy József. Budapest
- Aristoteles 1936. Metafizika. Ford. Halasy-Nagy József. Budapest
- Asplund, Anneli 1992. Kansanlauluja Inkerinmaalta. Pieksämäki
- Bartók Béla 1989. Bartók írásai (toim. Talján Tibor). Budapest
- Belotserkovskaja, I.–Tuhtina, H. Drevnosty prikamja (The Antiquities of the Kama River Region) Moskova (The State History Museum, Moscow)
- Berezcki Gábor 2003. A magyar nyelv finnugor alapjai. Budapest
- Bojarkin, N. I. 1984. Pamjatniki mordovskogo narodnogo muzykalnogo iskusstva. 2. nide Saransk
- Chafe, Wallace L. 1977. The Recall and Verbalization of Past Experience. Current Issues in Linguistic Theory (Szerk. Roger W Cole). Bloomington
- Chomsky, Noam 1966. Cartesian Linguistics. New York
- Chopra, Deepak 2005. The Book of Secrets. New York
- Chuang Tzu (Csuang Ce) XIX. könyve: Az élet megértése. Magyarul: A virágzó délvidék igaz könyve. Budapest, 2000.
- Csúcs, Sándor 1990. Chrestomathia Votiatica. Budapest
- Czakó Gábor 2006. A magyar nyelv lelkéről – az ideák nyelve (Kézirat)
- Deme Tamás 2002. Rejtőzködő kulturális kincseink. Teoksessa: Karácsony 2002
- Dostojevski, Fedor 2008 (1864) Kellariloukko. Teoksessa: Kolme venäläistä klassikka. Hämeenlinna.
- Döbrentei, Gábor 1832. Magyar helyesírás. Pest
- Erdődi József–Sz. Kispál Magdolna. 1973. Nyelvünk finnugor (uráli) alak- és mondattani sajátosságai. Budapest
- F. Mészáros Henrietta 1982. A budapesti egyetemen tartott előadásai. A szerző feljegyzései
- Fabricsius-Kovács Ferenc 1972. A nyelv szociális háttéréről. Adalékok a nyelv társadalomlélektani szemléletéhez. Teoksessa: Általános Nyelvészeti Tanulmányok VIII. 63-69. Budapest
- Gadamer, Hans-Georg 1966. Mensch und Sprache. Teoksessa: Gesammelte Werke Bd. 2., (Szerk. J. C. B. Mohr, Paul Siebeck) Tübingen, 1986
- Gadamer, Hans-Georg 1977. Die Aktualität des Schönen. Kunst als Spiel, Symbol und Fest. Stuttgart
- Gadamer, Hans-Georg 1986-87. (1966) Die Universalität des hermeneutischen Problems. Teoksessa: Gesammelte Werke. Tübingen. 219–231.
- Gadamer, Hans-Georg 2003. (1962) Igazság és módszer. Budapest. (Alkuperäinen teos: Wahrheit und Methode. Tübingen, 1975 (Első kiadás 1962)
- Gasset, Jose Ortega y 2003. A tömegek lázadása. Budapest
- Gazzaniga, M. S.–Le Doux, J. E. 1981. The Integrated Mind. New York (London)
- Gehlen, Arnold 1976. Az ember. Budapest (Alkuperäinen teos: Arnold, Gehlen: Der Mensch seine Natur und seine Stellung in der Welt. Frankfurt am Main, 1971)
- Griffin, Em 2001. Bevezetés a kommunikációelméletbe. Budapest
- Hajdú Ferenc 1999. Vezérfonal a neuroanatómiához. Budapest
- Hajdú Péter 1981. Az uráli nyelvészet alapkérdései. Budapest
- Hajdú Péter 1989. (1966) Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest
- Hari, Riitta 2006. Ovatko ajatukset aivoissamme Teoksessa: Tieteessä tapahtuu. Helsinki. 30.

- Hámori József 2005. Az emberi agy aszimmetriái. Budapest-Pécs
- Földi András-Hamza Gábor 1996. A római jog története és intézményei. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest.
- Hartmann, Nikolai 1977. Esztétika. Budapest
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1974. Esztétika. (rövidített kiadás) Budapest
- Heikel, Axel 1894. Antiqités de la Sibirie occidentale. (SUST. VI.) Helsingfors
- Heltainé Nagy Erzsébet 1985. A megszólalás kulcsa a másik embernél van. Teoksessa: Nyelvészet és tömegkommunikáció. Budapest. 31-72.
- Hisamityinova, F.G.-Muratova, R. T. 2006. Rusko-baskirskij-baskirsko-ruskij slovar. Ufa
- Honti, László 1984. Chrestomathia Ostiacica. Budapest
- Humboldt, von Wilhelm 1903-1936 (1820). Wilhelm von Humboldts Werke. (toim. A. Leitzman) Berlin
- Ilkei Csaba 2009. kahdenkeskisen keskustelun pohjalta: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 1.4, az ÁVH iratai, 1. doboz, I. Kollégiumi ülések, 1951.
- Ingarden, Roman 1931. Das literarische Kunstwerk. Tübing.
- Jakobson, Roman 1960. Linguistics and Poetics. Teoksessa: Style in Language. (Szerk. T. A. Sebeok) New York.
- Jaspers, Karl 1977. Chiffren der Transzendenz. München
- Junalejeva, R. A. 1999. Tatartsha-rustsha kecö suzlege. Kazany.
- Kádár György 1978–1984. Néprajzi gyűjtőutak a Nyárád mentén
- Kádár, György-Albert, Zsuzsanna-Pohjola, Sinikka 1995. "Virta vierii, ranta pysyy..." Suomensukuisten kansojen laulukirja v. 1995 Kansainvälisen suomalais-ugrilaisen kongressin kunniaksi. Jyväskylä
- Kádár György 1999. Suomensukuisten kansojen sävelmistöjen luonteesta ja tutkimusmenetelmästä. (A finnugor népek dallamainak természetéről és azok kutatási módszeréről.) Teoksessa: Music and Nationalism. (Toim. Matti Vainio ja Jouko Laaksamo) Jyväskylä. s. 133–135
- Kádár György 2002. (1999) Rinnasteinen ajattelutapa suomensukuisten kansojen musiikkiperinteessä. (A parataktikus gondolkodásmód a finnugor népek zenei hagyományában) Jyväskylä. Ugyanaz rövidített formában: Is There a Reason for the Existence of a Stand-Alone Finno-Ugrian Musicology? Teoksessa: Asian Musicology. 2003/3. Korea; Is There a Reason for the Existence of an independent Finno-Ugrian Musicology? A cognitive Approach to the compound nature of Finno-Ugrian Musicologies. Teoksessa: Folklore vol. 23. <http://www.folklore.ee/folklore/vol23/compound.pdf>. Tallinn
- Kádár György 2002. Bartók ja Kodály elämäntyö kulttuurivalloituksen valossa. (Bartók és Kodály életműve a kultúrghyarmatosítás tükrében.) Teoksessa: Music and Power. (toim. Matti Vainio ja Jouko Laaksamo) Jyväskylä. s. 37-68. (Észtlül: Bartóki ja Kodály elutööst kulttuurivallutuste valguses. Sisvevaateid keskeuroopluse ja selle kultuuriloo võrdlevasse uurimise massakultuuri ajastul. käänn. A. Langemets. Teoksessa: Tuna. Tallinn. 2002. 4–17.)
- Kádár György-Jaakko, Kellosalo-Eija Kukkurainen (Ford. Sente Imre) 2000. Mentem eprészni erdőre, áfonyázni rengetegbe (Läksin puolahan metsälle, muulle maalle mustikalle). Karjalai, inkeri és finn balladák. Tampere-Szombathely
- Kallós Zoltán 1973. Új guzsalyam mellett. (Balladás könyv) Bukarest.
- Kálmán, Béla 1976. Wogulische Texte mit einem Glossar. Budapest
- Kant, Immanuel 1781. Kritik der reinen Vernunft.

- Kant, Immanuel 1966. *Az ítélőerő kritikája*. Budapest. (Alkuperäinen teos: Immanuel Kant: Kritik der Urteilskraft. 1790)
- Kanteletar elikkä Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä. (Kanteletar vagyis a finn nép régi dalai és versezetei.) összeáll: Elias Lönnrot. (15. kiadás) 1985. Helsinki
- Kaplinski, Jaan. Jos Heidegger olisi ollut mordvalainen. <http://jaan.kaplinski.com/philosophy/ugrimugri.html>
- Karácsony Sándor 1935. *A magyarok Istene*. Budapest
- Karácsony Sándor 1941. (1993) *Az irodalmi nevelés*. Budapest
- Karácsony Sándor 1941. *A magyar világnézet*. Budapest
- Karácsony Sándor 1947. *A másik ember megszületése a tudományban*. Teoksessa: A társas-lélek alsó határa és a jogi nevelés II. Budapest
- Karácsony Sándor 2002 (1942). *Ocsúdó magyarság. Szokásrendszer és pedagógia*. Budapest
- Karácsony, Sándor 1985 (1939) (uusin painos: 2009). *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja*. Budapest
- Karácsony Sándor: Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon. Exodus. 1938. Budapest
- Kierkegaard, Sören 1843. *De umiddelbare erotiske Stadier eller det Musikalsk-Erotiske*. Teoksessa: Enten Eller. Köbenhavn (Magyarul: Vagy-vagy. Budapest, 1978.
- Kodály Zoltán 1964 (1945). *Magyar zenei nevelés. Előadás Pécsen*. Teoksessa: Visszatekintés I. (szerk. Bónis Ferenc) Budapest. p. 174–180. (A Finnish translation: Teoksessa: Unkarilaisuus musiikissa. toim. Matti Vainio ja Maija Fredriksson. Jyväskylä, 1993. s. 59-63.)
- Kodály Zoltán 1937. *A magyar népzene*. Budapest
- Kolomainen, Robert 2007. *Kohti uusia urallilaisia filosofioita*. Teoksessa: Carelia 6/2007. Petroskoi. s. 63-76.
- Kopp, M.-Berghammer, R. 2003. *Orvosi pszichológia tankönyv*. (Kézirat)
- Kozarev, M. F. 2003. *Osnovy jazytsheskovo miroponymanyja*. Moskova
- Kövendi Dénes 2002. *Karácsony Sándor pedagógiája és az Ocsúdó magyarság*. Teoksessa: Kubinyi, Kata 2005. *Typologisia eroja suomen ja unkarin persoonankoodauksessa*. Teoksessa: Specimina Fennica XI. Kaukovertailuja IV. A IV. finn-magyar kontrasztív konferencia előadásai. Savariae, 2005
- Lach, Robert 1929. *Gesänge russischer Kriegsgefangener I. Band: Finnisch-ugrische Völker 3. Tsheremissische Gesänge*. Wien
- Mac Lane, Saunders 1983. *The health of Mathematics*. Teoksessa: *The Mathematical Intelligence*, vol. 5. No 4. p.53-55.
- Launis, Armas 1908. *Lappische juoigos-Melodien*. Helsingfors
- Leisiö, Timo 2000. Teoksessa: *Eprészni erdőre, áfonyázni rengetegbe*. Karjalai, inkeri és finn balladák. (Läksin puolahan metsälle, muulle maalle mustikalle.) (Ford. Sente Imre, szerk. Kádár György; Kellosalo, Jakko; Kukkurainen, Eija, előszó, kísértő tanulmányok Leisiö, Timo) Szombathely-Tampere. 5-20. és 138-235. o.
- Ling, Jan (red.) 1980. *Folkmusik boker*. Stockholm
- Linna, Väinö 2007 (1954). *Tuntematon sotilas*. Helsinki (WSOY)
- Locke, John 1690. *An Essay Concerning Human Understanding*. London. Teoksessa: Steiger Kornél: *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, 2003. 194.
- Lotman, Jurij 1973. *Kultura i tekst kak generatori smisla*. Teoksessa: *Kibernetytsheskaja lingvistika*. Moskova. 23-30. o.
- Lükő Gábor 1947. *Karácsony Sándor: A nyelv élete. Nyíregyházai előadásainak vázlata* (Kézirat)

- Lükő Gábor 1970–1980. A zenei szimbólumok. Nyomtatott formában megjelent legutolsó változata: Teoksessa: Lükő 2002, Budapest
- Lükő Gábor 1974. Anya- és csecsemőóvó képek a régi magyar szekrényeken. Orvostudományi közlemények. Budapest. Újabb kiadása: Gyökereink 2. 1991. Magyarország
- Lükő Gábor 1983. Kiskunság régi képfaragó és képmetsző művészete. Kecskemét
- Lükő Gábor 1984–1987. A Kalevala zenei világa. Teoksessa: Lükő 2002, Budapest
- Lükő Gábor 1991. Gyökereink (Juuremme) 1. Magyarország (Suomeksi: Tampereen kansanperinteen laitos)
- Lükő Gábor 1991. Gyökereink (Juuremme) 2. Magyarország (Suomeksi: Tampereen kansanperinteen laitos)
- Lükő Gábor 1992. Gyökereink 3–4. Magyarország (Käsikirjoitus suomeksi: Tampereen Yliopisto, Kansanperinteen laitos)
- Lükő Gábor 1994. A lélek szerkezete. (Käsikirjoitus suomeksi: Tampereen Yliopisto, Kansanperinteen laitos)
- Lükő Gábor 1994. Gyökereink 5–6. Magyarország (Käsikirjoitus suomeksi: Tampereen Yliopisto, Kansanperinteen laitos)
- Lükő Gábor 1995. A magyar művészet évezredei. Néprajzi összehasonlító kiállítás a magyar művészettörténet régmúltjából (Unkarin taiteen vuosituhansia. Vertaileva kansantieteellinen näyttely) (Lükő Archivum: 1142 Budapest, Sárköz u. 7.)
- Lükő Gábor 1996. Magyar igeragozás. Kézirat. (Hozzáférhető a Lükő Archivumban. 1142 Budapest, Sárköz u. 7.)
- Lükő Gábor 1998. Az időtlen időben. Uralaltáji filozófiánk élő emlékei (Uralaltailaisen filosofiamme elävät muistot) Teoksessa: Gyökereink 7. (Juuremme 7.) Magyarország, 1999. 23–105. o.
- Lükő Gábor 1999. Gyökereink 7. Magyarország (Suomeksi: Tampereen kansanperinteen laitos)
- Lükő Gábor 2001 (1942). Lükő Gábor művei 1. A magyar lélek formái. Budapest
- Lükő Gábor 2001–2003. Lükő Gábor művei (Sorozatszerkesztő Pozsgai Péter). Budapest
- Lükő Gábor 2002. Lükő Gábor művei 3. Zenei anyanyelvünk. Válogatott zenei tanulmányok I. (Our musical mother tongue. Selected music studies I.) Budapest. (Lükő Gábor művei 3.)
- Lükő Gábor 2003/a (1965). Az indoeurópai őskor zenei hangrendszerének emlékei a finnugor népek folklórjában. Teoksessa: Zenei anyanyelvünk. 157–180. Budapest. 1965: Vestiges indo-européens dans le folklore musical des peuples finno-ougriens (Études finno-ougriennes. Tome II. Fasc. 1.). Paris (A Finnish translation is available at the Department of Music, University of Jyväskylä, PL 35, 40351 Jyväskylä, Finland and the Department of Ethnomusicology, University of Tampere, PL 607, 33101 Tampere, Finland)
- Lükő Gábor 2003/b. Lükő Gábor művei. 4. Hímfi és a szarvas – Finnugor mítoszok és magyar emlékeik. Budapest
- Maticsák, Sándor 1995. A Mordvin Köztársaság településneveinek rendszere. Debrecen
- Meri, Lennart 1981. Dokumentin osuus taiteessa. Teoksessa: Valokuva 1981/12. Helsinki
- Meri, Lennart 1986. Kaleva hääled (Documentary film). Tallinn
- Merleau-Ponty, Maurice 1945. Phénoménologie de la perception. Paris
- Molnár Tamás 2001. A gondolkodás archetípusai. Budapest

- Móricz Zsigmond 1978. Regények VI. Erdély. Budapest
 Munkácsi Bernát 1893. Vogul népköltési gyűjtemény. III. Medveénekek. Első füzet.
 Budapest
 Nagy Géza 1980. Az egyedi egyetemes (Jean-Paul Sartre). Egy polgári filozófus-művész
 egyéni és társadalmi kalandja a XX. században. Budapest
 Naszibullin, R. S.-Makszimov, Sz. A. 1995. Kratkij udmurtszko-russzkij, russzko-
 udmurtszkij szlovar. Izsevszk
 Nyíri, J. Kristóf 1974. A nyelv és gondolkodás viszonyáról – filozófiai szempontból.
 Teoksessa: Hagyományos nyelvtan – modern nyelvészet (Szerk. Telegdi Zsigmond).
 Budapest
 Oborin, V. A.-Tshagin, G. N. 1988. Tshudskije dvernosty Rifeja. Permskij zverinüj styl.
 Teoksessa: Iskustvo Prikamja (The Animal Style of Perm). Perm
 Okladnyikov, A. P.-Martinov, A. L. 1983 Szibériai sziklarajzok. Budapest
 Ornstein, Robert E. 1977. The Psychology of Consciousness. Harcourt Brace
 Joavonovich, Inc.: New York
 Ornstein, R. 1997. The Right Mind: Making Sense of the Hemispheres, Harcourt Brace:
 San Diego
 Parkkinen, Tapio 2006. Toivo Kuula – Keskenääinen sinfonia. Vaasan kaupunginteatteri.
 Vaasa (Kézirat)
 Pekkilä, Erkki 1988. Musiikki tekstinä. (= A zene mint szöveg.) Jyväskylä
 Péter Ágnes 1984. Neurológia, neuropszichológia. Budapest
 Pipping, Knut 1978. Komppania pienoisysteiskuntana. Keuruu (Kompaniet som
 samhälle. Åbo, 1947)
 Kauko Pirinen–Eino Jutikkala 2002 Suomen historia. Helsinki
 Platon Összes művei. I. (Ford. Telegdi Zsigmond) Budapest, 1984
 Pléh, Csaba-Gulyás, Balázs 2003. Mitől kognitív és mitől idegtudomány? Teoksessa:
 Kognitív idegtudomány. (Szerk. Pléh, Csaba-Kovács, Gyula-Gulyás, Balázs)
 Budapest
 Porthan, H. Gabriel 1883 (1766-78). Suomalaisesta runoudesta (De Poësi Fennica,
 Aboae). Vaasa
 Porthan, H. Gabriel 1882 (1789). Kielen vaikutuksesta kansan henkisiin kykyihin.
 (Cogitationes de vi linguae in gentis ingenium. Aboae)
 Rajeczky Benjamin 1969. Magyar népzene. Budapest. LPX 10095-098, LPX18050-053,
 LPX 18058-060
 Rausmaa, Pirkko-Liisa 1984. Ilokerä. Jyväskylä
 Rédei, Károly 1986–1988. Uralische etymologisches Wörterbuch. Budapest
 Russell, Bertrand 1991. A filozófia alapproblémái. Budapest (Alkuperäinen teos: Bertrand
 Russell: The problems of Philosophy. London, 1910)
 Saha, Hannu-Kolehmainen, Ilkka 1991. Jos taide on pyhä, siitä on kansa kaukana.
 Teoksessa: Näkymiä. 1/1991
 Salminen, Simo-Johansson, Antero-Hiltunen, Erkki-Frode J. Strømnes 1996. Suomen- ja
 ruotsinkielisten työntekijöiden tapaturmasuhteet. Teoksessa: Työ ja ihminen 10:2.
 Helsinki
 Sapir, Edward 1912. Teoksessa: American Anthropologist 14.
 Sartre, Jean-Paul 1964. Les mots. Paris
 Serpell, Robert 1976. Culture's Influence on Behaviour

- Schopenhauer, Arthur 1992 (1913). *A zene esztétikája*. Budapest (Alkuperäinen teos: *Die Welt als Wille und Vorstellung*, 1819. I. k. 52§)
- Shore, Susanna 1988: "On the So-called Finnish Passive". *Word* 39: 151-176 (*Journal of the International Linguistic Association*)
- Siikala, Anna-Leena 1984. *Tarina ja tulkinta*. Helsinki
- Steinthal, Heyman 1850. *Die Classification der Sprachen dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee*. Berlin
- Strindberg, August 2006 *Mustat liput*. Jyväskylä. (Alkuperäisteos: *Svarta fanor*. 1907)
- Strømnes, Frode J. 1974. To be is not always to be. The hypothesis of cognitive universality in the light of studies on elliptic language behaviour. *Scand J Psychol* 15 (1974). Bergen
- Strømnes, Frode J.-Johansson, Antero-Hiltunen, Erkki 1982. *The externalised image*. Planning and Research Department No 21/1982. The Finnish Broadcasting Company. Helsinki
- Surowiecki, James 2004. *The Wisdom of Crowds. Why the Many are Smarter Than the Few*. New York
- Szabó Dezső 1934. *A magyar irodalom sajátos arca. – Szabó Dezső füzetek, 3*. Budapest
- Szedov, V. V. 1987. *Finnou-ugri i baltii v epohu srednyevkovia*. Moszkva
- Szél Ágoston 1999. *Klinikai anatómia*. Budapest
- Szent Ágoston 1942. *Az Isten városa*. Budapest
- Skvortsov, M. I.-Skvortsova, A. V. 2002. *Rusko-Tshuvaskij slovar*. Tsheboksari
- Szmirnov, Igor 2000. *Lét és alkotás*. Debrecen
- Solovjov, V. Sz. 1988. *Sotshineniya v 2 t*. Moszkva
- Suzuki, D. T. (1960) 1957. *Lectures on Zen Buddhism*. Teoksessa: *Zen Buddhism and Psychoanalysis*. New York.
- Tarasti, Eero 2004. *Arvot ja merkit. (= Értékek és jelek.)* Helsinki
- Tedre, Ülo-Tormis, Veljo 1975. *Regilaulik*. Tallinn
- Tolstoj, Lev 1898. *Sto takoje iskustvo? Moskova*
- Tormis, Veljo 1981. *Koolimusik*. Tallinn
- Tshernyetsov, V. N. 1971. *Naskalnyje izobrazheniya Urala*
- Turunen, Kari E. 2003. *Kesken uupunut sivistys. (liite) Teoksessa: Paakkola, Esko-Turunen, Kari E.: Toisin tietäminen - Tapio Kaitaharju 80 vuotta. Arator*.
- Vajda László 1968. *A Kalevala világa (Kalevalan maailma)* Teoksessa: *Kortárs 1968/9. szám. 1472-1480. o. Budapest; sekä: Domokos Péter: Uralisztikai olvasókönyv. 1977. 2. kiad. 1981. Ttkv. 420-433.p.*
- Vasiljev, V. N. 2004 (1989). *Rusko-marijskij razgovornyik*. Joskar-Ola
- Vekerdi László 1989. *Buddha beszédei*. Budapest (Käännöksen pohjana: *Maddzshimanikája, illetve K. E. Neumann: Die Reden Gotamo Buddhos aus der mittleren Sammlung Majjhimani-kôyo des Pôli-Kanons, Bd. I-III, 1896–1902*)
- Wiik, Kalevi 1999. *Suomalaisten alkuperävahtoehdot (Lehetőségek a finnek eredetere)*. Teoksessa: *Tieteessä tapahtuu. 1993/3*. Helsinki
- Wiik, Kalevi 2002/a. *Eurooppalaisten juuret (Az európaiak gyökerei)*. Helsinki
- Wiik, Kalevi 2002/b. *Juurten etsintä (Eredetünk kutatásáról)*. <http://www.wiik.fi/kalevi/index.htm>
- Wittgenstein, Ludwig 1953. *Philosophische Untersuchungen*. Oxford
- Wundt, Wilhelm 1922 (1900-1920). *Völkerpsychologie. Második kötet. Die Sprache*. Leipzig

LIITTEET

Liite 1

Kari E. Turunen: KESKEN UUPUNUT SIVISTYSOHJELMA³²⁸

Valmistellessani muutamaa esitelmää 1980-luvulla, muun muassa itse-
näisyyspäiväjuhliin, tunsin voimakkaasti, että se sivistysohjelma, jonka
suomalaiset kansalliset ”suurmiehet” käynnistivät 1800-luvun alku-
puolella, oli jäänyt kesken. Se oli ikään kuin puolitiessään, eikä jatkoa
näyttänyt olevan tulossa. Vähän kerrassaan näkemyksekseni kohdentui
siihen, että ohjelman tietty keskeneräisyys – Suomihan oli kehittynyt
toki huomiota herättävän vahvasti monella alueella! – johtui pääasiassa
siitä, että suomen kieltä ei oltu enää viljelty yhtä innostuneesti ja voi-
mallisesti aiempien vuosien jälkeen.

Kansan ajattelu, elämän kokemisen omaperäisyys ja luova voima
ilmenivät erityisesti kielessä ja kielellä. Se on mielestäni sivuuttamaton
tosiasia. Kyse on lähinnä siitä, kunnioitetaanko omaperäisyyttä, anne-
taanko sille arvoa ja rikastutetaanko sitä mieluummin kuin köyhdyte-
tään. Suomi kuuluu eurooppalaiseen kansallisten sivistysten perheeseen
ja on kehittynyt nykyaikaiseksi valtioksi eurooppalaisen sivistyksen
virrassa ja perinteessä.

Suomen henkisen kulttuurin muista poikkeavat juuret ja niiden oma-
peräisyys – osana eurooppalaista kulttuuriperintöä – eivät kuitenkaan
ole saaneet täysin sille kuuluvaa arvoa. Kieli on avainasemassa oma-
peräisyyden ilmentäjänä ja esilletuojana. Kieli on ylipäätään ihmislajin
kehittyneisyyden mitta ja homo sapiensin omaleimainen kruunu, ja sii-
nä heijastuvat kulttuurin elinvoimaisuuden saavutukset ja haasteet.

Filosofia ja kieli

Filosofia ilmentää ajatuskulttuurin huippua, mutta sekin on vahvasti
juurtunut kieleen. Kärjistäen voi väittää, että suomalaista filosofiaa ei

³²⁸ Pidin tärkeänä liittää tähän Kari E. Turusen työn sen takia, että lukijalle
kävisi ilmi, kuinka kahdessa eri maassa (Kari E. Turunen Suomessa ja Sándor
Karácsony ja Gábor Lükő Unkarissa) eri aikakausina tultiin niin samanlaisiin
johtopäätöksiin näissä kielifilosofisissa kysymyksissä. G. K.

ole vielä luotu. Suomen kielen omalaatuisuutta ei ole käytetty hyväksi älyllisen elämän ”ylimmässä kerroksessa” siten kuin parhaissa filosofisissa pohdintoissa filosofian valtakielillä, joten *suomalaisen sivistyksen ydin* on vielä keskeneräinen. Siksi olemme jossain määrin olleet eurooppalaisen kulttuurin virrassa ajelehtiva ajopuu. Emme ole jaksaneet arvostaa riittävästi omaamme ja panostaa siihen, vaan olemme kumartaneet tai omaksuneet helposti sellaisenaan vierasta.

Eurooppalainen tiede ja filosofia ovat muokanneet suomen kieltä, mutta se on säilyttänyt silti jotain omaperäisyydestään, ehkä nimenomaan alueilla, joilla eurooppalainen tiede ei ole ollut kovin kehittynyttä. Tämä koskee erityisesti ”ihmisen kokemuksen tiedettä” laskettiinpa se sitten kuuluvaksi psykologiaan tai filosofiaan tai mihin muuhun tieteeseen tahansa; tieteiden rajathan ovat ihmistekoisia, todellisuus ei ole tieteisiin jakautunutta. Suomen kielellä olisi annettavaa nimenomaan *ihmisen tunnistamisessa* eli sen tietämisessä, mikä on ihminen.

Suomen kieltä ei ole käytetty rohkeasti – ja vieraita paineita kumartamattomasti, ujustelemattomasti – kuvaamaan ihmisenä olemisen kokemusta. Suomalainen pyytää anteeksi omaa kieltään ja yrittää vääntää sen kansainvälisten esikuvien mukaiseksi. Näin jää käyttämättä se omaperäisyys ja tiedollinen potentiaali, joka kieleemme kätkeytyy. Näin tietty osa saattaa jäädä uupumaan myös eurooppalaisesta sivistyksestä.

Edeltävään perustuen esitän muutaman alustavan huomion suomen kielestä ja sen omaperäisyydestä. Suomi kuuluu luonnollisesti suomalais-ugrilaisten kielten perheeseen, joten esittämäni näkökohdat soveltuvat osin myös suomen sukukieliin. Toisena osana eurooppalaista kulttuuria, sen valtaosana, on laaja indoeurooppalaisten kielten kirjo sekä niihin perustuva ajattelun ja elämän muoto sekä kulttuuri.

Mielestäni kolme seikkaa korostuvat suomen kielessä indoeurooppalaisiin kieliin verrattuna, nimittäin vivahteikas ja moniulotteinen onomatopoeettisuus, omalaatuisensa idea- ja assosiaatorakenne sekä käsitteiden hahmollisuus. Kyse ei ole siitä, etteikö myös muissa kielissä esiinny samoja piirteitä, vaan siitä, että ne saavat niitä korostuneemman aseman suomen kielessä.

Onomatopoeettisuus

Tunnettua on suomen kielen, ja yleensäkin fennougristen kielten, *onomatopoeettisuus*. Niin sanottuja *deskriptiivisanoja* on runsaasti. Tällaisia ovat esimerkiksi risahtaa, rävähtää, räsähtää, rämähtää, surahtaa, ka-

hahtaa, vingahtaa, välähtää, vilkkua, pongahtaa ja pulputtaa. Tällaisten aistimuksia, erityisesti kuulo- ja näköaistimuksia jäljitteleviä sanoja on todella ällistytävän runsaasti verrattuna esimerkiksi indoeurooppalaisiin kieliin.

Kielissä on tällaista deskriptiivisyyttä yleensäkin mutta vaihtelevassa määrin. Niissäkin kielissä, joissa sitä on runsaasti, kuten esimerkiksi viron kielessä, ”äännelogiikka” saattaa olla erilainen. Niin kuin eri kansoilla tai eri kulttuureilla on oma musiikkinsa, joka on sisäistetty ja johonka korva on tottunut, kielen onomatopoeettisuuskin on omalaatuista kussakin kielessä. Se ei siis jäljittelyssään ja matkimisessaan ole täysin yleispätevää, vaan totutun ”kielikorvan” mukaista. Kielen muukin, esimerkiksi kieliopillinen rakenne, vaikuttaa deskriptiivisanoihin eli ”kuvailusanoihin”.

Kielen totutun soinnin sisällä voidaan jopa keksiä jatkuvasti uusia deskriptiivisanoja, jotka kielen puhujille aukeavat merkitykseltään lähes välittömästi. Deskriptiivisanoissa on näin *soinnillista merkitystä*, joka puhuttelee sekä tuttuudellaan että jäljittelemällä havaintoa kielen totutun sointimaailman tai äännemaiseman mukaan.

Havaintoa jäljittelevillä sanoillakin on taipumus vakiintua, vaikka ne säilyttävätkin ilmeikkään luonteensa. Niistä tulee ja on tullut kielen suhteellisen pysyvää sanavarastoa. Vakiintuminen merkitsee jo askelta kohti *käsitteellistymistä*, vaikka merkitys olisikin vielä vahvasti kiinni jäljittelyssä.

Niinpä jos sanaston toisessa päässä ovat deskriptiivisanat, niin toiseen päähän voi ajatella kuuluvan puhtaasti ei-deskriptiiviset sanat, joiden merkitys ei ole lainkaan kiinni soinnillisesta merkityksestä. Niissä sana toimii puhtaasti mielivaltaisena *merkinä*, joka voidaan vaihtaa sopimuksen mukaan menettämättä mitään kuvailevuudessa, jota niissä ei ole. Tällöin kyseessä on sana, joka täysin käsitteellistynyt, ”abstrakti”.

Periaatteessa on siis olemassa täysin nondeskriptiivisiä sanoja tai sitten mahdollinen deskriptiivitausta on etäinen tai vieras. Niiden merkitys voi olla peräisin havainnoista tai määritelmistä ilman kuvailevaa jäljittelyä. Sellaisia voi ajatella olevan esimerkiksi sanat koulu, väri, tuoli, airo, pylväs, kuva, taide, kansa ja monet muut varsinkin niin sanottu abstraktit sanat. Näitäkin sanoja on tavattomasti. Niitä vilisee tämäkin kirjoitus. Monesti on kyse alun perin vierasperäisestä tai keksitystä sanasta, joka on istutettu suomen kielen äännemaastoon.

Periaatteessa on siis sanastossa kahdenlaisia sanoja: kuvailevia ja ei-kuvailevia. Nämä muodostavat ääripäät, joiden väliin, jatkumolle,

johonkin jatkumon kohtaan, sijoittuvat kaikki käyttämämme sanat. Sanoissa saattaa olla siis enemmän tai vähemmän kuvailevuutta. Ajatellaan vaikka sanaa puhua. Siinä voi kuulla kuvailevuutta, vaikka se on vahvasti käsitteellistynyt (”merkityksellistynyt”) tarkoittamaan ihmisen puhetoimintaa. Silti voidaan sanoa ainakin runollisesti ”pohjoinen (nimittäin tuuli) puhuu (vrt. kuvaileva puhkuu tai puhaltaa)”.

Huomattavaa on, että kielissä, ja mielestäni suomen kielessä erityisesti, ei ole vain suoraa kuvailevuutta, vaan on myös ”korkeampaa onomatopoeettisuutta”. A:t näyttäisivät liittyvän avaraan, aukeaan ja yleensä avautuvaan. K taas esiintyy luontevasti sanoissa kova, kivi tai kulma. Korkeampi onomatopoeettisuus, kätkeytyvämpi kuvailevuus, on tietysti epäjohdonmukaisempaa monista kielen kehitykseen liittyvistä syistä. Sitäkin tuntuisi kuitenkin olevan, ja suomen kielessä nimenomaan oman äänne maailmansa mukaisesti.

Onomatopoeettisuus on siis jossain asteessa ja määrässä tosiasia kielissä, ja suomen kielessä se näyttäisi olevan erikoisen runsasta, tosin omaa ja omalaatuistansa sointimaailmaa, ”äänne musiikkiansa”, noudattaen, ja monikerroksisesti. Mikä merkitys tällä sitten on esimerkiksi juuri sivistykselle – eihän tämän kirjoituksen tarkoitus ole olla kielitieteellinen tutkielma?

Kielen omalaatuisuudella on merkitystä tietysti kielen sisällä. Kirjallisuus, varsinkin kaunokirjallisuus, voi luoda oman korkeatasoisen kulttuurinsa ja maisemansa. Suomen kielellä tämä tarkoittaa myös rikkaan ja vivahteikkaan onomatopoeettisuuden käyttämistä hyväksi ilmaisussa. Eino Leinon nerokas runous on yksi puhutteleva esimerkki tästä. Mutta taiteellisuuden ohella kuvailevuus merkitsee myös muuta. Deskriptiivisanojen runsaus tekee kielestä ”havaintotarkan” ja ”elämystarkan”.

Kun kansalainen on omaksunut äidinkielenään onomatopoeettisesti uloitteekkaan kielen, häneen kehittyy luonnostaan tietty taipumus, jota ei vähemmän deskriptiivisen kielen edustajalla ole niin selvästi – näin oletan. Kielen soinnillinen rikkaus ja osuvuus kasvattaa havainnon tarkkuuteen sekä – mikä tässä on tärkeää – kuuntelemaan ja tunnustelemaan elämyksiään. Kokemuksiaan joutuu vertaamaan kielen havainnollis-jäljittävään eloisuuteen. Suomalainen joutuu tavallaan pakotetusti, kielen taitajana, tunnustelemaan elämyksellistä suhdettaan asioihin. On lisäksi tietysti muistettava myös, että itse kielikin on sisäinen elämys, johon liittyy lisäksi merkityksen muut monikerroksiset ulottuvuudet.

Ilmaisun soinnillisen osuvuuden vaatimus elää puhujassa ikään kuin luonnostaan; kieli on tässä merkityksessä kohtalo. Totuus on tällöin myös ilmaisun deskriptiivistä tarkkuutta. Moni tavoittelee, tietoisesti tai tietämättään, ilmaisun soinnillista osuvuutta käsitteellisen, ajatuksellisen tarkkuuden ohella. Samalla hän tuntee itsessään ikään kuin paineen kuunnella omia tuntojaan, hakea niistä rehellistä ”totuutta”, nimenomaan välitöntä kokemuksellista totuutta.

Mieleemme syntyy paine pidätyä, jopa jurota omiin tuntoihimme; muu saattaa tuntua hienostelulta tai epärehelliseltä. Ei ehkä ole sattuma, että rehellisyyden ihanne on niin keskeinen suomalaisten arvomaailmassa. Se saa suomalaisessa sielunmaisemassa tunnonomaisen, hetkeen sitoutuvan sävyn. Valehtelu on toimimista vastoin omaa tuntoa, omantunnon vastustamista.

Suomessa on varsin normaalia väännellä ja käännellä sanoja ja nauttia niiden soinnillisesta osuvuudesta tai huvittavuudesta. Nautiskelemme monesti myös vieraskielisten sanojen hauskaista soinnista, kun vertaamme niitä – monesti huomaamattamme – suomen kielen äännemaisemaan. Kieli on huumorin väline usein juuri deskriptiivisyydessään. Kunnioitamme kielen vääntäjiä ja taivuttajia, ”verbaalivirtuooseja”.

Väitän siis, että suomalainen omaksuu suuremman luontaisen taipumuksen olla tarkkaavainen havaintojen suhteen kuin esimerkiksi indoeurooppalaisten kielten edustaja, ja nimenomaan myös suuremman taipumuksen kuunnella tuntojaan. Kieli kasvattaa suomalaista tunnustelemaan – varovasti: tunnustelevampaan – todellisuussuhteeseen pääasiassa hänen tietämättään. Erityisesti se kasvattaa häntä kuitenkin vivahteikkaaseen kokemuksen erittelyyn, jos kielen koko moni-ilmeisyyttä ja virikkeellisuutta viljellään tietoisesti, sivistyksen yhtenä olennaisena ulottuvuutena, erityisesti kasvatuksessa ja koulutuksessa, mutta luonnollisesti myös verbaalisen taiteen eri muodoissa. Kieli ei luo vain taipumusta, vaan se tarjoaa myös sisäisen kehityksen mahdollisuuksia.

Suomen kieli luo taipumuksen – käytän tietoisesti sanaa taipumus, koska kaikki on suhteellista – tiettyyn tuntojen korostuneisuuteen ja korostamiseen, joka on suomalaisuudessa läsnä, usein tosin tiedostamattamme. Suomalainen kulttuuri on painottuneesti – vaikka vain piirun verran, mutta kuitenkin merkittävästi – *tuntokulttuuri* enemmän kuin muut eurooppalaiset kansat. Tämä ei ole heikkous verrattuna ”ajatuskulttuurien”, ”tahtokulttuurien” kansoihin tai mitä ”kulttuureja” ne nyt

ovatkaan – kukin kansa vaatii oman analyysinsä. Suomalaiselta ei puutu ajattelun kykyä tai tahtoa, mutta suomen kielen tukemana meillä on erityisiä mahdollisuuksia luoda loistokas tuntokulttuuri.

Suomalaisuus tuntokulttuurina voisi jäädä vain kansalliseksi erikoisuudeksi. Sellaisenakin sillä on arvoa kuten kansoilla ylipäätään yksilöinä; kunnioitetaanhan ihmisyyksilöidenkin ainutlaatuisuutta ja omaperäisyyttä sinänsä, itseisarvona. On kuitenkin mahdollista ajatella, että suomalainen tuntokulttuuri voi toimia myös ihmistuntemuksen ja ihmistiedon perustana, jolla on laajempaa tieteellistä ja sivistyksellistä merkitystä. Se voi siis toimia uudenlaisen *ajatuskulttuurin* perustana. Niinpä meidän täytyy siirtyä käsitteellisemmän tiedon pariin.

Sanojen idea- ja assosiaattiorakenne

Nuorena tutkijana ymmärsin jo varhain suomalaisuuden kallistuvan jotenkin tuntokulttuurin suuntaan. Samalla aloin aavistella, että ihmistuntemus – tai *ihmisen tunnistaminen*, kuten aloin nimittää tutkimusohjelmaani – oli jotenkin helpompaa ja luontevampaa suomen kielellä kuin niin sanotuilla indoeurooppalaisilla kielillä, jotka kuitenkin hallitsivat tieteen kenttää ja akateemista ajattelua. Kyse voi olla hiuksen hienosta erosta kielten välillä, mutta kuitenkin merkittävästä erosta.

Vähän kerrassaan minulle alkoi valjeta, että suomalaiset sanat poikkesivat jotenkin – usein vain tosin piirun verran mutta kuitenkin – niitä näennäisesti vastaavista ja käännösten pohjana käytetyistä indoeurooppalaisista sanoista. Aloin kutsua tätä sanojen *idearakenteeksi*. En tiedä, onko se onnistunut ilmaisu. Ehkä voisi hienostuneemmin puhua sanojen eri käsitteestä tai yksinkertaisesti merkityksestä tai merkitysrakenteesta tai ideanmuodostusrakenteesta. Suomen kielen sanojen käsite poikkeaa usein näennäisesti vastaavien vieraskielisten sanojen käsitteestä.

Merkityserot ovat tietysti selviö eri kielten sanojen välillä, mutta Suomessa ei olla juurikaan luotettu omakielisiin käsitteisiin, vaan on yritetty istuttaa suomalaisiin, varsinkin tieteellisiin sanoihin, vierasperäiset käsitteet. Onneksi tämä ei ole täysin onnistunut, koska suomen kielen ominaislaatu on tavallaan kuitenkin hylkinyt vieraita merkityksiä. Ainakin tavallinen kansa on säilyttänyt kielensä oppineisuuden vääristävästä arvostuspaineista huolimatta, eikä kieleemme omaperäisyys ole täysin kadonnut.

Eri kielten käsitteiden sekoituksesta on syntynyt monesti ikävää akateemista mongerrusta. Ajattelen tässä lähinnä niin sanottuja ihmistieteitä, teknisemmissä luonnontieteissä tilanne on toinen. Tällä ei ole syytä torjua sitä tosiasiaa, että kielestä toiseen kulkeva vaikutus on hyvin hedelmällinen, ja se rakentaa luovia ristipaineita vakiintuneisiin merkityksiin. Mutta täytyy mielestäni nähdä se, että myös suomen kielellä on annettavaa eurooppalaiselle sivistykselle, silloinkin kun on kyse käännösvaikeuksista ja käännösten epätarkkuudesta. Käsitteitä voi selittää, vaikka tarkkoja käännösvastineita ei olisikaan.

Ensimmäinen sana, jonka tiettyyn suomalaiseen omalaatuisuuteen törmäsin, oli *valta*. Se poikkeaa käsitteeltään esimerkiksi englannin *power*-sanasta siinä, että se ei sisällä vain valtaan liittyvää voimaa, vaan korostuneemmin myös vallan muotona ja järjestyksenä. Ehkä tätä kuvastaa myös suomalainen yhteiskunta.

Jos analysoidaan suomalaisen *valta*-sanan käsite ja sitä käytetään johdonmukaisesti, se joudutaan esimerkiksi englanniksi kääntämään eri sanoilla. Tällöin *valta*-sanan idea helposti katoaa ja *valta*-käsitteen valaiseva merkitys häviää. Suomalainen on taipuvainen – jos kuuntelee oman kielensä kätkeytyjä merkityksiä – käsittämään vallan jonkin verran eri tavoin, verrattuna indoeurooppalaiseen valtaan. En voi tässä kuitenkaan puuttua kaikkiin yksityiskohtiin. Olen kuvannut *valta*-käsitettä muutamissa teoksissani tarkemmin (vrt. esim. Turunen 1997).

Valta-sanan omalaatuinen suomalainen painotus, sen idearakenne on mielestäni havainnollinen esimerkki. Mutta indoeurooppalaisesta ”mal-lista” poikkeavia sanoja on tietysti runsaasti. Tieteellisesti merkityksellisiä ovat omissa tutkimuksissani olleet esimerkiksi jäsentyminen, liittyminen, arvostus, halu, yllyke, tarve, tunto, kiintymys, rakkaus ja monet muut. Ero käännösvastineisiin voi olla hiuksen hieno, mutta suuressa sanamäärässä se tulee merkittäväksi. Sanat ikään kuin toimivat eri tavoin, ja tämän täytyy vaikuttaa suomalaisten suhteeseen asioihin, ainakin jos he pysyvät kielelleen uskollisina ja kuuntelevat tuntojaan sen ohjaamina.

Suomalaisten sanojen idearakenne saattaa siis olla lievästi toinen niitä näennäisesti vastaaviin indoeurooppalaisiin sanoihin nähden. Tämä tulee esiin sanojen *assosiaatorakenteessa*, joka kuvastaa ja myös tukee idearakennetta. Tarkoitan *assosiaatorakenteella* sitä, mihin toisiin sanoihin sana luontevasti yhdistetään tai minkälaiseen sanaperheeseen se liittyy.

Jälleen juuri *valta*-sana on tässä havainnollinen. Siitä voidaan muodostaa suomen kielessä luontevasti esimerkiksi yhdyssanoja päätösval-

ta, ratkaisualta, pakkovalta, arvovalta, esivalta, järjestysvalta, virka-valta ja monia muita (vrt. Turunen 1997, s. 313-314). Vallan luonne valaistuu näin monelta suunnalta. Olen itse luonut myös sellaisia uudis-sanoja kuten ajatusvalta tai arvostusvalta, jotka kuvaavat tiettyjä vallan ulottuvuuksia. Samalla tulee tässä esiin myös se luontevuus, jolla suomessa voi muodostaa *yhdyssanoja* ja luoda näin uusia käsitteitä, ”käsi-teleikkauksia”.

On syytä huomata myös se merkittävä tosiasia, että halu-sana toimii suomessa eri tavoin kuin monessa muussa kielessä. Halu on oikeastaan tunne tai tunto, joka kohdataan. Se ei ole ensisijaisesti yksilön tahto, vaikka muuttuukin helposti tahdoksi. Suomi erottaa selkeästi tahdon ja halun, jos kuunnellaan tarkoin kieleemme kätkeytyvää viestiä.

Samoin sana arvostus on todella valaiseva käsite, varsinkin kun sitä jalostetaan eteenpäin, kuten olen yrittänyt tehdä teoksissani. Arvoista on ehkä helpompi luoda näkemys suomen kielellä kuin niin sanotuilla valtakielillä (sic!).

Suomen kielessä on runsaasti käyttämättömiä mahdollisuuksia. Syytä ei ole vain pitäytyä siihen, mitä kielessä on valmiina, vaikka valmiina mutta piilossa olevankin esiin kaivamisessa on työtä. Kieltä on myös lupa kehittää eteenpäin esimerkiksi tieteellisiä tarpeita varten. Vanhojen sanojen käsitteitä voidaan muokata ja tarkentaa, mutta on lupa luoda myös uusia sanakäsitteitä, joilla valaistaan jotain ihmiskokemuksen osa-aluetta. Tämä voi toteutua osaksi nimenomaan kielen ”vaiston” johdattamana. Kieltä täytyy kehittää, jotta ammennettaisiin kaikki siihen kätkeytyvät mahdollisuudet.

Suomen kielikin ansaitsisi nousta ”kieliyksilönä” sille kuuluvaan kukoistukseen ja huippuunsa, kuten on tehnyt esimerkiksi ranskan kieli. Ehkä vanhat kielet ovat jo saavuttaneet niille mahdollisen tasonsa, kun taas suomalainen sivistys on vasta puolitiessä, odottamassa lopullista ”kuorestaan puhkeamista”. Sillä saattaisi näin olla myös jotain tarjottavaa eurooppalaiselle yhteiselle sivistykselle. Erityisesti uskoisin tämän olevan mahdollista ihmisen kokemuksen tieteen alueella, ihmisen tunnistamisessa, olipa kyse sitten filosofiasta, psykologiasta tai jostain muusta ihmistieteestä. Aika olisi esimerkiksi luoda aidosti suomen kielen ominaislaatuun ja mahdollisuuksiin perustuvaa filosofiaa.

Kielet ovat kuin oma maailmansa tai oma avaruutensa, jossa ihmismieli asuu. Kieli vaikuttaa syvästi mieleemme, ja suomen kielessä avautuu ikään kuin oma erityinen mielen maisemansa, mielen meri, jota on vaikea sanoin kuvata. Kokemuksemme tulkkiintuu meille erityisesti

äidinkielemme kautta. Kokemuksemme laatu ja taso kehittyvät osaksi kielen ilmaisuvoiman avulla.

Hahmolliset käsitteet

Vielä eräs tärkeä idea liittyy edellisten lisäksi suomen kieleen. Jo hyvin varhain oivalsin (ks. Turunen 1974), että ihmisen kokemuksen luonteva kuvaus on mahdollista vain *hahmollisella käsitteenmuodostuksella*. Tämä tarkoittaa pelkistetysti seuraavaa.

Meillä on ehkä jo valmiina sana, esimerkiksi jäsentyminen, valta, arvostus tai häpeä. Ei ole mitään syytä suoranaisesti määritellä näille sanoille käsitettä, koska on vaarana, että rajoitamme käsitteen alaa niin, että ilmiön tunnistaminen vaikeutuu. Määrittely yleensä sulkee ulkopuolelle osan käsitteen alaan olennaisesti kuuluvista ilmiöistä, ja kykymme tunnistaa ja tiedostaa rajoittuu.

Käsitteen tehtävänä on auttaa meitä tunnistamaan ja tulkitsemaan kokemustamme, käsite auttaa meitä avaamaan ja jäsentämään koke-mustamme. Ahtaasti määritellyt käsitteet ottavat tavallaan mielemme valtaansa, muodostuvat rajoittavaksi ajatusvallaksi. Ihmismielen ottamista käsittein, eli ”teoreettisesti”, valtaan täytyy varoa.

Tavoitteena on mielen vapaus eikä sen sulkeminen, vaikka toisaalta mieli tarvitsee tunnistamiseen ja kokemuksen jäsentämiseen käsitteitä. Tässä on tietty paradoksi, jännitteinen ristiriita, mutta elämään kuuluu ylläpitää tällaisia ristiriitaisia jännitteitä eikä niiden poistaminen voi olla koskaan lopullista. Lopullisiksi väitetyt ratkaisut ovat yleensä joh-taneet suurempiin tai pienempiin kärsimyksiin. Tarvitsemme käsitteitä, mutta niiden tulisi olla mahdollisimman vähän vangitsevia ja sulkevia.

Hahmollisuus merkitsee sitä, että sanakäsitettä luonnehditaan eri puolilta. Sen yhteyksistä toisiin käsitteisiin ja ilmiöihin kerrotaan mahdollisimman monipuolisesti. Mahdollisuus täydentää kuva eli ”täyttää käsitettä” jää avoimeksi. Käsite täydentyy sitä mukaa, kun ymmärrys ilmiöstä ja sen tunnistaminen monipuolistuvat. Käsite auttaa uusien sam-käsitteen alaan kuuluvien ilmiöiden tunnistamisessa, mutta toisaalta tunnistaminen täydellistää käsitettä. Tässäkin on jännitteinen ristiriita.

Käsite on elävä muodoste mielessämme, osa mielemme elämää. Se on siis aitoa todellisuutta. Hahmollinenkin käsite voi olla selkeä ja kir-kas monipuolisuudessaan ja täydellisyydessään, mutta se elää jatkuvasti kohdatessamme uusia asioita ja ilmiöitä. Hahmollinen käsitteenmuo-dostus ei ole koskaan suoritettu loppuun, siinä säilyi avoimuus.

Käsitteistä ja käsityksistä ei saisi tulla identiteettiä, johon sitoudumme. Mielenvaltoja on vastustettava, jotta mieli säilyisi avoimena uusille kohtaamisille ja oivalluksille. Maailmankatsomukset ovat tässä suhteessa vaarallisia vallankäytön välineitä siitäkin huolimatta, että ne avaavat näkymiä ja ymmärrystä. Suojellaksemme itseämme ja muita ajatusvalloilta olisi luotettava havaittuun ja itsekohdattuun. Tiede on kuitenkin käsitteellistä toimintaa, joten käsitteitä toki tarvitaan, mutta olennaisempaa kuin käsitteet ovat kokemus ja perustelut.

Lopulta käsitteet mielen elävinä muodosteina ovat tietysti aina hahmollisia (vrt. alun perin kreikkalaista sanaa *idea*, joka voidaan kääntää suomeksi hahmo). Tiukka määrittely voi joissain tieteissä olla paikallaan, mutta ihmistieteissä se sulkee mieltä ja rajoittaa sen tunnistamiskykyä. Siksi hahmollinen käsitteenmuodostus, jatkuvasti kokemuksesta täydentyvä määrittely, on paikallaan. Täydellistä asiantuntemusta ei itsetuntemuksen ja ihmistuntemuksen alalla voi saavuttaa.

Käsitteiden toiminta mielessä on *osa elävää kokemusta*, ja käsitteiden tulisi jäsentää, avata ja tukea kokemusta tässä ja nyt, välittömästi kokemuksen tai kohtaamisen hetkellä. Tosin yllättävän ja uuden kokemuksen hetkellä aiemmat käsitteet ja käsitykset parhaimmassa tapauksessa vaikenevat. Niitä ei voi asettaa vanhaan ”sablunaan”, sen pitää liikahtaa.

Onko tällä sitten jotain erityistä tekemistä suomen kielen ja kulttuurin kanssa? Onhan hahmollinen ajattelu mahdollista muissakin kielissä. Kyse onkin jälleen hienonhienosta taipumuksesta, tendenssistä, joka kätkeytyy suomen kieleen. Suomen kielessä on suurempi ”mieltymys” hahmolliseen ajatteluun kuin monissa muissa kielissä.

Tämä seikka selvisi minulle, kun toimittaja ja tutkija Erkki Hiltunen kertoi minulle norjalaisen Frode Strömnäsin tutkimuksista. Ne näyttivät viittaavaan siihen, että suomen kielen synteettinen tai agglutinoiva rakenne johtaa erilaiseen mielikuvan muodostukseen kuin analyytisemmissä indoeurooppalaisissa kielissä. Syvemmin on tietysti kyse siitä, mistä muinaisesta elämänmuodosta ja sitä jäsentävästä ajattelusta tällainen fennougrinen kieli on syntynyt. Puuttumatta näihin tutkimuksiin tässä tarkemmin oivalsin Erkki Hiltusen kuvauksesta, että suomen kielen rakenne aiheuttaa myös tietyn paineen mielessämme kohti hahmollisuutta.

Suomen kielessä rakennetaan ilmaisuja liittämällä päätteitä sanoihin, ja ne saattavat vaikuttaa jossain määrin sanan vartaloonkin (vrt. talo-ssa-ni-ko-han). Tyypillisiä ovat myös tiiviit ja ilmaisuvoimaiset

lauseenvastikkeet (vrt. menestyäksenikö). Näin tavallaan kielen yksiköihin, sanoihin, latautuu, pusertuu ja pakkautuu moniulotteista merkitystä. Kielet tuskin eroavat ilmaisuvoiman – mitä se sitten onkin! – suhteen, mutta niiden ilmaisun muoto ja tapa vaihtelevat.

Merkitysyksiköt eli sanat tiivistävät yhteyksiä suomen kielessä toisin kuin analyttisemmin, esimerkiksi prepositioilmaisuihin, rakentuvissa kielissä. Tämä luo jonkinlaisen paineen – näin oletan – kokea yksiköt hahmoina, jotka ovat pakattu tiiviiksi merkityksiksi. Näin niiden sisällöt viittaavat korostuneesti – ”korostuneemmin” – yhteyksiin muihin yksiköihin. Juuri tähän hahmollinen ajattelu: yksiköiden (”yksikkö-hahmojen”) kokeminen ladattuina hahmoina, joiden sisältö avautuu yhteyksistä toisiin hahmoihin.

Suomen kieli – niin siis väitän – luonnostaan tukee suurempaa taipumusta hahmolliseen (”synteettiseen”) ajatteluun kuin analyttisemmissä kielissä. Analyttinen ja synteettinen ajattelu on kaikissa kielissä mahdollista, mutta kielen rakenteen erilaisuus kuitenkin ikään kuin ”liu’uttaa” tai ”painostaa” ajatustoimintaa tiettyyn suuntaan.

Suomalainen on ainakin hiukan taipuvainen näkemään asioiden välisiä moninaisia yhteyksiä, ehkäpä vartomaan sitä, että näkee nuo yhteydet. Hän saattaa oivaltaa asioiden sekä-että-luonteen eikä korosta joko-taita. Näin ainakin parhaimmillaan. Kaikilla asioilla on kuitenkin kääntöpuolensa. Jos yhteyksiä ei rakennu, esimerkiksi ihmisten välille, saattaa korostua eristäytyminen tai myönteisemmin yksilöllisyys. Tähän liittyy myös taipumuksemme etsiä aitoa ja rehellistä tuntosuhdetta sekä ihmisiin että asioihin pohjaksi liittymiselle tai eristäytymiselle.

En puutu tässä kuitenkaan asian moniin ulottuvuuksiin ja mahdollisiin seurauksiin jopa suomalaiseen elämäntapaan ja politiikkaan. Tieteen, erityisesti kokemustieteen, ihmisen tunnistamisen, näkökulmasta suomen kielestä on tiettyä etua, koska periaatteessa suomen kieleen kasvaneina meillä on luontaista valmiutta hahmolliseen ajatteluun. Haluamme tarkastella asioita ladatuissa yhteyksissään saavuttaaksemme tukevan ja tuntuvan ymmärryksen. Yhteyden näkeminen ei ole aina helppoa, koska tiivis lataus aina myös eristää, jos yhteyttä ei synny.

Suomalainen sivistys

Sivistys ja kulttuuri ilmenee monina inhimillisen elämän ilmiöinä. Nykyaikana tieteellinen ajattelu ja varsinkin filosofia tai laajemmin kokemustiede (”filosofia-psykologia”) muodostavat sen ytimen. Sivistyksen

ydin on älyllistä toimintaa, tai se saa ainakin ilmaisunsa ajattelun läpäisemässä näkemyksessä.

Suomenkielisen sivistyksen ydin on vielä kehitysasteella. Älyllisen toiminnan välinettä, suomen kieltä, ei ole käytetty täysimittaisesti hyväksi. Sen omaperäisiä mahdollisuuksia ja ilmaisuvoimaa ei ole tunnistettu eikä sitä täysin ole jalostettu sen omilla ehdoilla korkeakulttuurin välineeksi.

Kielet eivät tietenkään ole eriarvoisia. Ne ovat eri kehitysasteella tai vain muuten erilaisia. Suomen kielen erityisiin ominaisuuksiin kuuluu mielestäni huomattava onomatopoeettisuus, jossain määrin omalaatuisensa sanojen idea- ja assosiaatiorakenne ja kielen rakenteessa piilevä taipumus hahmolliseen käsitteenmuodostukseen. Suomen kieli on sikäli eurooppalaisessa yhteisössä kehittymätön kieli, että sen ominaisia ominaisuuksia ei ole käytetty hyväksi luotaessa korkeatasoista omaehtoista ajatuskulttuuria. Siksi suomalainen sivistyskin on kesken jäänyt eurooppalainen kulttuurivirtaus.

Kyse ei ole vain Suomesta vaan Suomesta osana Eurooppaa ja koko maailmaa. Suomen kielen mahdollisuuksista saattavat hyötyä myös muut, kun sen kehitysmahdollisuudet tehdään osaksi eurooppalaista kulttuuria eikä niitä hukata. Epävarmat ja epätarkatkin käännökset, mutta ennen kaikkea selitykset ja näkemykset kokonaisuudessaan antavat usein hyödyllisiä virikkeitä. Suomen kieli ja ”Suomen mieli” ovat saaneet ratkaisevan tärkeitä virikkeitä eurooppalaisesta sivistyksestä. Ehkä voisi ajatella, että virikkeellistä liikettä voisi olla toiseenkin suuntaan, myös älyllisen toiminnan ylimmillä tasoilla, ei vain kulttuurielämän muilla osa-alueilla.

Mainitut teokset:

Turunen, Kari E.: Filosofian metodisesta merkityksestä. Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksen julkaisu 2/1974.

Turunen, Kari E.: Halut, arvot ja valta. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 1997.

LIITE 2

Gábor Lükő: Massat ja yksilöllisyys

Käsite massa, väkijoukko, on muodikas sana. Massatuotanto, massatapahtuma. Sosialistit lienevät ottaneet käyttöön käsitteet ihmismassa ja massaihminen. Ennen sitä sanaa käytettiin vain materiasta, sen isomasta määrästä. Maamassa, kivimassa, vesimassa. Eikä meidän unkari-laisten mieleen enää nykyään tule, että tämän abstraktikäsitteen *tömeg* 'massa' alkuperä on verbistä *töm* 'täyttää'. Eikä nyt ajatella hanhiparaka, jota emäntä täyttää lihottaakseen sitä maissilla aina tukehtumiseen asti, vaan vanhanaikaista nahkapussia, johon paimen on tunkenut rahkaa. Määrä, jonka hän pystyi siihen *tömni* 'tunkemaan', oli rahkan *tömege* 'massa'.

Pidettiin nahkapussissa muitakin elintarvikkeita, mutta tunkemalla siihen saatiin ainoastaan rahkaa tai muuta pehmeää, homogeenista tavaraa. Pussi piti tunkea täyteen hyvin perusteellisesti, jottei siihen jäisi ainuttakaan ilmakuplaa, sillä ellei näin ei olisi tehty, rahka olisi pilaantunut.

Samalla tavalla tungetaan ihmismassatkin johonkin järjestöön: puolueeseen, valtioon, seurakuntaan, osakeyhtiöihin, onnenmetsästäjien tai muiden ryöstäjäjengeihin. Näiden järjestöjen tarkoitus on sama kuin nahkapussin: pitää sisällön helposti irtaantuvia osia kasassa ja suojella niitä ulkoilmassa liikkuvilta tartunnoilta. Tätä tarkoitusta palvelee puoluekuri, seurakunnan kuri, salapoliisi ja mafiosojen verinen kosto.

Ihmismassoja ylläpitävä järjestäjä kuvittelee ihmismateriaalia rahkaksi, joka koostuu pehmeistä, muodottomista, muovattavista ja homogeenisista osista. Jos varas ottaa rahkanomistajan nahkapussista rahkaa ja tunkee sen omaan nahkapussiinsa, hän voi olla rauhassa. Kukaan ei pysty sitä tunnistamaan. Täten järjesti Hitlerkin Saksan kommunistit omaan puolueeseensa.

Entä mistä *túró* 'rahka' on tullut? Se ei ole lehmän rahkaa, sillä sitä ei pidä hämmentää, sehän siivilöidään hapatetusta maidosta. Oikea (hämmennetty) *túró* 'rahka' hämmennetään (unk. *túrni*) lampaanjuudesta rikkoen sitä palasiksi käsivarren kokoisella puulla, johon on kai-verrettu piitä. Se on tällainen:

Rahkaa sitten suolataan vähän ja tungetaan nahkapussiin. Näin hämmennetään rikki massojen järjestäjätkin - ihmisyyhteiskunnan luonnolliset muodostelmat, perheet, heimot ja kansakunnat, jotta he sitten voisivat tunkea niiden muruset omaan nahkapussiinsa.

Mutta: ihminen ei ole mikään rahkamurunen ei ainakaan niin kauan, kuin nämä järjestöihmiset eivät heitä prostituoi; ihminen, joka ikinen heistä on yksilö, eikä heitä voi käsitellä aina kuten rahkaa. Järjestöihminen pitää yksilöä pilaantuneena murusena, joka tartuttaa muitakin murusia, ja toki hän omasta näkökulmastaan onkin oikeassa. Tästä syystä sitten - kuten Ady sanoo -

Keresztel öket szent pap őzi,
S görcsös bottal háj-hasú polgár.

Ristillään heitä taka-ajaa pyhä pappi,
Ja nuijakepillään möhömaha porvari.
(raakakäännös)

Se on ollut jokaisen suuren hahmon kohtalo Sokrateesta alkaen, miten se olisi voinut olla toisin Jumalan Pojan tapauksessa!

Lapsi on jo pienestä asti pieni yksilö. Häntä rikkoo onnettoman kulttuuriolennon elämässä ensin koulu, ensimmäinen massajärjestö. Toisena on armeija, sokean tottelemisen oppituoli. Vuonna 1934 esimerkiksi eräs kersantti opetti hänelle uskotuille pojille, että heidän elämänsä on kuuden pennin veroista. Niin paljon maksaa yksi revolverin luoti. Hänellä on nimittäin laukussaan pistooli, ja hänellä on oikeus ampua poikaa, joka vastustaa hänen sadistisia toimiaan.

Näin, vaikka eräiden mielestä sotilaskin osaa olla kekseliäämpi sotatantereen kriittisissä tilanteissa, jos osaa ja uskaltaa olla yksilö. (kuriivi G. K.)

Ihminen ei ole tykin täytettä. Hänen arvokkain ominaisuutensa ei ole fyysinen voima, vaan hänen yksilöllisyytensä. – Roistojengien johtajat tietävät sen varsin hyvin, ja valikoivat jengiinsäkin jäseniä sen mukaan. Siviiliyhteiskunnassa on yhä vähemmän yksilöllisyyttä. Ja varsin harvinaista se on tieteellisessä elämässä. Sieltä täältä löytyy kuitenkin joka vuosisadassa muutama. Voinee löytyä useampikin, mutta niitä siivoavat pois tieteen kersantit. Eihän se maksa kuin vain kuusi penniä ja lammasmaa on jo puhdasta – ja se menee ajattelematta mitään rauhallisesti kellokkaan kellon perään.

Voi, katkaistun selkärangan parantuminen on vaikeaa. Siihen ei voi panna lastaa. Pitäkää siitä huolta, mestarit, opettajat ja muut kersantit!

3.12.1994

Jaan Kaplinski

Jälkipuhe

Friedrich Nietzsche kirjoittaa kirjassaan ”Jenseits von Gut und Böse” :

”Filosofit uralilais-altailaiselta kielialueelta (jossa subjekti -käsite on huonoimmin kehittynyt) tulevat hyvin todennäköisesti katsomaan toisella tavalla ”maailmaan” ja löytämään muita ratoja kuin indogermaanit ja musulmanit.”

Nietzschen ajatukset ovat haaste meille virolaisille, suomalaisille, unkarilaisille sekä turkkilaisille ja mongoleille. Nietzsche on itse asiassa kysynyt olisiko mahdollista, ehkä välttämätöntäkin, että kielissämme olisi erilainen filosofia? Filosofia merkitsee kreikaksi rakkautta viisauteen. Voisiko sitten suomalais-ugrilainen viisaus olla toisenlaista kuin indoeurooppalainen? Onko viisaus riippuvaista kielestä? Merkitseekö itse sana ”viisaus” jotain muuta kuin kreikan ”sofia”? Kiinassa ei ollut 19. vuosisataan asti olemassa ”filosofian” käsitettä, vaikka pohdiskeltiin monia samoja asioita kuin länsimaiset filosofit. Näin olisi parempi olla puhumatta suomalais-ugrilaisesta (vastaavasti turkkilaisesta tai mongolilaisesta) filosofiasta, vaan tulisi puhua pikemminkin ajattelusta ja kommunikaatiosta. Onhan kieli ennen muuta kommunikaatioväline. Kiistanalaisempi on kysymys onko kieli myös ajatteluväline, onko olemassa ajattelua ilman kieltä ja millaista se ajattelu voisi olla? Lähellä meidän teemaamme on kielipsykologiassa kiistoja synnyttänyt kysymys siitä, vaikuttaako kieli ajatteluun? Ajatteleeko esimerkiksi suomalainen toisella tavalla kuin ranskalainen? Mutta mitä oikein on ajattelu? Taas oli Nietzsche mahdollisesti yksi ensimmäisistä ajattelijoina, joka kiinnitti huomiota siihen, että *minä ajattelen (ich denke)* ilmauksen sijasta olisi korrektimpaa sanoa *minua ajatellaan* tai jotain sen kaltaista, saksaksi *es dünkt mich*.

Ajatteleminen ei ole samanlaista toimintaa kuin esimerkiksi juokseminen tai syöminen. Me ajattelemme myös ajattelematta ja hyvin vaikeaa on olla ajattelematta mitään. Mutta en usko, että ajattelun ja kuvittelun, kaiken mielissämme ajalehtivan ja virtaavan välille olisi mahdollista vetää selvä raja. Toisin sanoen ei ole käsitettä ajatteleminen, jota voisi määritellä. Kun ilman muuta on olemassa suomen tai unkarin kieli, jää hämäräksi onko olemassa suomalainen tai unkarilainen ajattelu. Jos haluamme jotain selvittää, pitäisi etsiä selvemmin rajoitettavia ilmiöitä ja käsitteitä. Kielitieteilijänä ottaisin sellaisiksi kommunikaation ja tekstin. Onko teksti siis romaani, filosofinen essee, runo tai lause, fraasi ihmisten jokapäiväisessä keskustelussa? Nyt voidaan kysyä ovatko esimerkiksi suomalaiset, unkarilaiset tai virolaiset tekstit toisenlaisia ja käyttäytyvätkö suomalaiset, unkarilaiset ja virolaiset keskustelussa toisin kuin ranskalaiset, ruotsalaiset tai venäläiset. Ja onko meidän ”suomalais-ugrilaisten” kommunikaatiossa ja teksteissä jotain samankaltaista, joka todella liittää meidät yhdeksi kansanryhmäksi ja erottaa meidät muista. Moniin tärkeisiin kysymyksiin ei ole vielä olemassa riittäviä vastauksia.

Vaikka unkarin kieltä pidetään suomalais-ugrilaisena, täytyy olla kielitieteilijä löytääkseen suomen ja viron sekä unkarin yhteiset kantasanat kuten *kéz-käsi*, *víz-vesi*, Unkarin kielen rakenteenkin on hyvin toisenlaista kuin itämerensuomalaisten tai itäisten suomalais-ugrilaisten kielten. Mutta kielissämme on kuitenkin yhteisiä piirteitä, joita kielitiede ja sanakirjat usein laiminlyövät. Sellainen piirre on esimerkiksi onomatopoetian (vastaavasti ideofonian, mimeettisten sanojen) runsaus. Osittain ne mimeettiset sanat esiintyvät parittain kuten viron *sinka-vonka*, *kiira-käära*, *kila-kola* tai unkarin *szedett-vedett*, *dimbes-dombos*. On sanapareja, joissa yksi sana on ”kaikusana” (echo-word) kuten dravidilaisissa kielissä. Sellaisia ovat esimerkiksi virolaiset *tühi-tähi* tai *simmel-sammel* (*tühi* on tyhjä, *sammel* on sammal). Aikaisemmin on kielissämme yleiskäsitteitäkin usein merkitty sanapareilla kuten viron *kopsud-maksad* ’sisälmykset’, *käed-jalad* ’kädet-jalat’ (= ruumiinjäsenet), unkarin *jött-ment* ’tullut-mennyt’ (= ei

mistään kotoisin oleva) tai erzja-mordvan *seidet'-maksot* 'sydämet-maksat' (= sisälmykset), *ojt'-vel'kst* 'maidot-kermat' (= maitotuotteet).

Voisimme kysyä mitä yhteistä on sanaparien avulla ilmenne-tyillä yleiskäsitteillä ja mimetiikan runsaudella? Uskon, että molemmat ilmaisevat kulttuuriemme erilaisia piirteitä. Suomalais-ugrilaisten kansojen puheessa tulee esille se, että aina etsimme parempaa ja täsmällisempää ilmaisua ajatuksillemme. Elämme ja kommunikoimme maailmassa, jossa asiat, ilmiöt, tapahtumat ja toiminnot eivät ole etukäteen tarkasti määriteltyjä, niillä ei ole kerta kaikkiaan etukäteen annettuja nimiä. Puhuttaessa asioista on niille myös etsittävä ja löydettävä nimet. Siinä näyttää olevan ero suomalais-ugrilaisten ja muutamien muiden kansojen ja erityisesti länsieurooppalaisten kansojen kielenkäytön välillä. Länsieurooppalaiselle on maailma etukäteen määritelty, kaikilla asioilla on nimensä eikä niitä tarvitse enää etsiä. Länsieurooppalainen elää enemmän kielellisessä, kielen avulla muokatussa maailmassa kuin me.

Perinteisesti suomalais-ugrilaisissa kielissä oli vähän yleiskäsitteitä merkitseviä sanoja. Niiden sijasta käytettiin kahta läheistä samaan "perheeseen" kuuluvaa sanaa. Näin siis *kopsud-maksad*, *tassid-taldrikud* 'kupit-lautaset', *hundid-karud* 'sudet-karhut' (= iso metsä). Niiden sanaparien merkitys on sumeampi, horjuvampi kuin yhden sanan mutta samanaikaisesti se on myös yleisempi, jopa abstraktimpi. Yhden abstraktin sanan sijasta esimerkiksi erzjan kieli käyttää nytkin sanapareja, kuten jo siteerattu *maidot-kermat*. Viron *tassid-taldrikud* merkitsee itse asiassa kaikkia pöydällä olevia esineitä, joista syödään ja joihin laitetaan ruokaa. Länsieurooppalaiset kielet käyttävät yleiskäsitteiden ilmaisemiseksi yhtä sanaa, joiden käännevastaineiksi on viron kieleen nyt kehitetty vähän keinotekoisilta tuntuvia sanoja kuten *pagaritooted*, *taevakehad*, *veekogud*, *puittaimed*, *siseelundid*. Jos viron kieli olisi voinut kehittyä vapaasti ilman indoeurooppalaisten kielten ylivoimaista vaikutusta, käyttäisimme todennäköisesti niiden termien sijasta sanapareja: *leivad-saiad*, *kuud-tähed*, *jõed-järved*,

puud-põõsad, kopsud-maksad. Voimme sanoa, että kielissämme definoitujen käsitteiden sijasta useimmiten käytettiin “prototyyppien” avulla määriteltyjä käsitteitä. Muodollisesti se merkitsee-kin, että yhden sanan sijasta käytetään muutamaa sanaa. Ne sanat ilmaisevat esineitä, jotka ovat tietyssä asioiden joukossa erittäin tyypillisiä. Näin esimerkiksi astiastosta eli astioiden joukosta, kupit ja lautaset, viroksi sanotaan hyvin tavallisesti *tassid-taldrikud*, vaikka on olemassa sana *lauanõud*. Matematiikassa on vastine näille mahdollisuuksille käyttää yleiskäsitteiden ilmaisemiseksi yhtä sanaa tai sanaparia. Matematiikassa joukkoa merkitsee yksi iso kirjain, esimerkiksi A tai pari sen joukon elementtiä aaltosulkeissa: {a, b ... i}.

Mimetiikkaa (ideofoniaa) on länsieurooppalaisissa kielissä verraten vähän, vaikka nyky-englannissa mimeettisiä sanapareja tapaa melko usein, kuten *fuddy-duddy, flip-flop, helter-skelter, hanky-danky*. Useimmiten ne ovat slangisanoja. Silti yhdessä länsieurooppalaisessa kielessä on mimetiikkaa, myös mimeettisiä sananpareja erittäin runsaasti. Se kieli on baski. Siinä sanotaan esimerkiksi pitkäaikaisesta sateesta *tzirimiri; plisti-plasta* kuvaa vedessä kahlaamista, *zirku-mirku* paikasta toiseen kävelemistä.

Koska kieli ei tarjota aina sopivia sanoja maailman kuvaamiseen ja eletään vähemmän kielellä muokatussa maailmassa, ovat kansamme löytäneet muita kielenkäytön reunoilla olevia mahdollisuuksia kuten mimetiikka, jonka avulla suomalais-ugrilaiset ilmaisevat hyvin monta ajatusta tai asiaa. On jopa hauskaa, että esimerkiksi viron kielessä itse puhumista merkitsevä sana on onomatopoeettinen: *rääkima*. Alun perin se merkitsi todennäköisesti ennen muuta ruisrääkän rääkäisyä. Näin Heideggerin lause “Die Sprache spricht” - kieli puhuu, saa viron kielessä omituisen merkityksen. Siinä ehkä puhumisen sisältöä tärkeämpi on itse ääni, sointu.

Näin voimme sanoa, että kielissämme tulee esille toisenlainen suhtautuminen itse kieleen ja sen mahdollisuuksiin kuvata todellisuutta, mutta myös toisenlainen suhtautuminen todellisuuteen. Nietzsche aavistus, että suomalais-ugrilaiset katselevat maail-

maa toisella tavalla, saa tietyn varmistuksen. Länsi-Euroopassa on siis Sokrateesta ja Aristoteleesta lähtien uskottu sanojen ja asioiden tiiviiseen sidokseen. Aristoteleen kirjoituksista ilmenee, että hänelle asian olemus ja asian määrittely olivat melkein sama asia. Platonille ideoiden maailma oli todellisempi kuin aistillinen todellisuutemme. Näin siis piti todellisuuden kuvaamiseksi etsiä sen taustana olevia ideoita, merkkejä ja merkityksiä. Oli jopa harhaluulona hylättävä aistien antama. Sellainen maailmankatsomus luonnollisesti välttää ja halveksuu sellaisia ilmiöitä kuin onomatopoeiikka tai laajemmin ideofonia eli asioiden ja ilmiöiden kuvaaminen matkimisen avulla. Aristotelis-platonisen näkemyksen mukaan yleinen ja abstrakti on tärkeämpää kuin konkreettinen. Kielenkäyttäjän pitää löytää se, mikä on yhteistä äänille, joita viron kielessä esimerkiksi ilmaisevat kymmenet onomatopoeettiset sanat kuten *sahin, sabin, solin, sorin, sulin, surin, sädin, sidin, särin, siri*. Aristotelilaiselle viron kieli kuten myös suomi, unkari tai baski ovat primitiivisiä kieliä, joissa abstraktiotase on hyvin matala. Näin ovat lähetyssaarnaajat ja muut eurooppalaiset usein suhtautuneet esimerkiksi viron kieleen ja sen puhujien henkisiin kykyihinkin. Sen tuloksena ovat virolaiset ponnistelleet paljon kielensä muuttamiseksi eurooppalaiseksi sivistyskieleksi. Osittain on kielen uudistaminen ollut välttämätöntä, koska tullessaan sivistyskieleksi, tarvitsi viro tuhansittain uusia sanoja talonpojille vieraiden käsitteiden ilmaisemiseksi. Mutta usein kieleemme uudistamisessa hylättiin monet omaperäiset piirteet, kuten yleiskäsitteiden kuvaaminen sanapareilla ja mimeettiset ilmaisut.

Voimme siis päätellä, että viro, kuten useimmat suomalais-ugrilaiset kielet, suosii ”nominalismia” länsieurooppalaisten kielten ”realismia” vastaan. Emme usko yhtä paljon kieleen kuin suurin osa eurooppalaisista kautta aikojen on uskonut. Emme usko siihen, että maailmaa on mahdollista täydellisesti, riittävällä tavalla kuvata kielen avulla ja että maailma on jollain tavalla kielellinen. Jos näin olisi, maailmankatsomuksemme ei sopisi lainkaan yhteen pythagorelais-kabbalistisen näkemyksen kanssa, jonka mukaan maailma on tietynlainen teksti, joka koostuu merkeistä

- esimerkiksi hebrean tai arabian kielen kirjaimista - sanoista tai numeroista. Meidän arkaaisen, kielessä ja kommunikaatiossa säilyneen ja muokkautuneen näkemyksemme mukaan maailmaa voi usein parhaiten kuvata draaman, ei kertomuksen avulla. Onhan onomatopoeetiikka ja muu ideofonia itse asiassa elehtimistä, gestikulaatiota. Voisimme jopa sanoa, että se on omituinen mini-draama, mini-pantomiimi, jossa käsien ja sormien sijasta käytetään puhe-elimiä, tarjotaan pieni esitelmä. Näin kulttuurit, joissa imetiikalla on suuri osuus, kuten suomalais-ugrilaiset, turkkilaiset ja dravidilaiset kielet baski, kiina ja japani, ovat tavallaan “draumaattisempia”. Siinä on puhekielessä esitelmällä, näyttelemisellä suurempi osuus kuin kertomisella. Ne kulttuurit ovat myös nominalistisempia, kuten esimerkiksi Kiina, joissa nominalistinen ajattelu on ollut aina vahvemmin edustettuna kuin realistinen. “Kuka tietää, ei puhu; kuka puhuu, ei tiedä”, kirjoittaa Laozi. Zhuangzi sanoo, että sanat ovat kuin verkko kalastajalle; kun kala on pyydystetty, unohdetaan verkko. Kun merkitys on selvä, unohdetaan sana.

Kiinan runoudessa on paljon vähemmän abstrakteja sanoja ja paljon enemmän konkreettisuutta kuin eurooppalaisessa runoudessa. Angloamerikkalainen 20. vuosisadan alun imagismi sai vaikutelmia Kiinasta. Kiinassa muun muassa käytetään yleiskäsitteiden ilmaisemiseksi usein sanapareja kuten esimerkiksi *shan-shui* ’vuori-vesi’ (= maisema), *feng-shui* ’tuuli-vesi’ (= paikan “energeettiset ominaisuudet” perinteisten uskomuksien mukaan). Uskon, että kerta kaikkiaan kiinalainen ajattelu on suomalais-ugrilaisille nytkin läheisempää kuin länsieurooppalainen, jonka kääntämiseksi kieliimme on tehty suuria ponnistuksia, mutta joka siitä huolimatta usein tuntuu vieraalta. Suomalaiset, virolaiset ja unkarilaiset ovat osittain alemmuudentuntoisina yrittäneet salata ja kiistää omaa toiseuttaan, tulla eurooppalaisemmiksi kuin itse eurooppalaiset. Se on synnyttänyt ilmiön, jota Arnold Spengler sanoi “pseudomorfoosiksi”. Elämme osittain kulttuurissa, joka ei ole täysin meidän oma kulttuurimme, johon emme ole täysin sopeutuneita. Ei ole mahdotonta, että nämä vaikeutemme tulla toi-

meen omaksutun kulttuurin kanssa ovat osittain syyllisiä siihen, että esimerkiksi Suomessa ja Virossa on suurena ongelmana alkoholismi ja molemmassa maissa sekä Unkarissa tehdään paljon itsemurhia. Olemme osittain vieraita omalle itsellemme. Kiinalaisen kulttuurin ja kiinan (seka japanin ja korean) tuntemus on leviämässä Suomessa, Virossa ja Unkarissa. On mahdollista, että voimme selvemmin ymmärtää omia yhteyksiämme Kaukoitään, mutta myös Etelä-Intiaan. Syntyykö siitä uusi lähestymistapa filosofiaan? Pystymmekö kiinalaisten ja japanilaisten avulla paremmin ymmärtämään itseämme ja jollain tavalla muokkamaan kulttuuriamme ja ehkä kieltämme? En tiedä. Mielestäni pitää filosofiassakin, kuten tieteessä etsiä pikemminkin invarianttista totuutta, joka on vähemmän riippuvaista konkreettisesta kielestä ja kulttuurista. Mutta sitä ennen on hyödyllistä, jopa välttämätöntä, että saisimme selville, millä tavalla ja missä määrin ajattelumme, filosofiamme on sidoksissa kieleemme ja kulttuuriimme. Se merkitsee myös sen ymmärtämistä, että länsimainen filosofia on vain yksi mahdollisista filosofioista, kuten kiinalainen tai vielä syntymätön suomalais-ugrilainen filosofiakin. Jos arvostamme yleistä, invarianttia, on tärkeää olla selvillä omista erilaisuuksistaan eikä vain yksinkertaisesti omaksua vierasta kulttuuria, mikä nykypäivänä on suositumpaa. Voimme lähestyä yleistä vain monen erilaisen kautta. Kielissämme ja kulttuureissamme piilee monta tähän asti laiminlyötyä mahdollisuutta, joiden tutkiminen on tärkeää yleisinhimilliseltä, humanistiselta näkökannalta. Se on yksi meidän tärkeistä tehtävistämme.

